

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İBN ABDİ'L-HAK EL-BAĞDÂDÎ'NİN
USÛL ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ali DUMAN

HAZIRLAYAN
İlhan DOKUMACI

Malatya-2016

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İBN ABDİ'L-HAK
EL-BAĞDÂDÎ'NİN USÛL ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

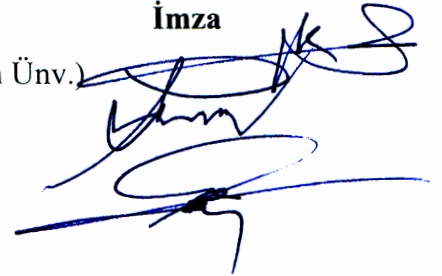
DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Ali DUMAN

HAZIRLAYAN
İlhan DOKUMACI

Jürimiz 15.07.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans oybirliği ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim İslam Hukuku Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

- Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı**
1. Prof. Dr. Nuri KAHVECİ (Kahramanmaraş Sütçü İmam Ünv.)
 2. Yrd. Doç. Dr. Ali DUMAN (İnönü Ünv.)
 3. Doç. Dr. Mehmet BİRSİN (İnönü Ünv.)

İmza

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun **23.06.2016** tarih ve **E.7418** sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **İbn Abdi'l-Hak El-Bağdâdi'nin Usûl Anlayışı** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

...../...../2016

İlhan DOKUMACI

ÖNSÖZ

Fıkıh usûlü ilmi islamî ilimler içerisinde farklı bir yeri olan ilimdir. Zira fıkıhın temel prensipleri ve hükümlerin istinbat yönteminin nasıl olması gerektiğini bizlere öğreten bir ilimdir. Bu ilim olmazsa fıkıhın kaynaklarını ve müçtehitlerin hangi yöntem ile fikhî hükümleri çıkardıklarını bilmek mümkün olamaz veya sonuç itibari ile doğru değerlendirmede bulunulamaz.

Hanbelî mezhebinin usûl anlayışını yansıtan birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden biri de Safiyyüddîn İbn Abdilhak el-Bağdâdî'nin muhtasar olarak telif etmiş olduğu *Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* adlı eseridir.

Mustansiriye medresesinde hocalık yapmış olan el-Bağdâdî bu eserinde, öğreticilik yönünü ön plana çıkarmış, konuları uzatmadan ele almıştır. Diğer usûl kitaplarında olduğu gibi cedel ve lafzî tartışmalara dalmadan fıkıh usûlünü öğrenmek isteyenlere sade olarak sunmuştur.

Mütekellimin metodu ile yazılan olan bu eserde zaman zaman fukaha metodundan olan usûlcülerin görüşlerine de yer verilmiştir. Eser bu yönü ile memzuc bir usûl kitabı niteliğini taşımaktadır. Ayrıca müellif bu kitapta kendi mezhebinden olan ve bazı noktalarda Mutezilî Ebu'l Hüseyin el-Basrî'den etkilenen, Kelvezânî'nin görüşlerini de karşılaştırmalı olarak sunmuştur.

Hanbelî mezhebinin mutezile ile mücadelesi bilinen hususlardandır. Bu nokta dikkatlerimizi çektiği için Müellifin usûl anlayışını yüksek lisans tez konusu olarak seçip incelemeyi uygun bulduk.

Tezimizin şekillenmesine değerli görüşleri ile katkı sunan Prof. Dr. Nuri Kahveci hocama ve bizlerden yardımlarını esirgemeyen fakültemiz hocalarından danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ali DUMAN'a fakültemiz İslâm hukuku ana bilim dalı öğretim üyeleri Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK, Doç. Dr. Mehmet BİRSİN, ve Yrd. Doç. Dr. Yüksel MACİT'e ve bizlerden yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarımıza teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZET

İbn Abdilhak el-Bağdadi'nin Usul Anlayışı adlı tezimizde, dört mezhep üzerine eğitim veren Mustansiriye medresesinde, Hanbeli mezhebi üzerine fıkıh usulü ve fıkıh dersleri vermiş olan Safiyyuddin Abdulmü'min İbn Abdilhak el-Bağdâdî'nin telif etmiş olduğu *Kavaidu'l Usûl ve Meâkidu'l Fusûl* adlı eseri çerçevesinde fıkıh usulü'ne dair görüşlerini tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamızı giriş ve dört bölümden oluşturduk. Giriş kısmında araştırmanın önemi, araştırma yöntemi ve araştırmanın sınırlarını açıkladık. Birinci bölümde İbn Abdilhak el-Bağdâdî'nin hayatı, hocaları, talebeleri ve eserlerini anlattıktan sonra tezimizin konusu olan *Kavaidu'l Usûl ve Meâkidu'l Fusûl*'ün el yazma nüshası ve bugüne kadar yapılan baskılarından söz ettik.

İkinci bölümde hükümler ve delilleri, üçüncü bölümde fıkıh usulündeki lafzi konuları, müellifin işlediği sıraya göre ele aldık. Müellifin bu konularla ilgili tanımını verdikten sonra gerek kendi mezhebinden gerekse de diğer mezheplerden olan fıkıh usulü alanında eser vermiş alimlerin görüşleri ile karşılaştırarak zaman zaman değerlendirmelerde bulunduk.

Dördüncü bölümde ise müellifin fıkıh usulüne dair öne çıkan yönlerini, kendi mezhebinden ve mütekelliminden olan diğer usûlcülere muhalefet ettiği hususlar ve fukaha yöntemi ile müttefik olduğu hususlar olmak üzere iki başlık altında, maddeler halinde verdik.

Anahtar Kelimeler: İbn Abdilhak el-Bağdadi, Fıkıh Usulü, Kavaidü'l-Usul ve Meakidu'l-Fusul, Hanbeli Mezhebi

ABSTRACT

Our thesis called İbn Abdilhak al-Baghdadi's Approach of Usul al-Fıqh is connection with Hanbali Sect. İbn Abdilhak el-Baghdadi has course in the madrasa Mustansiriya which providing education on the four sects. We try to find İbn Abdilhak's approach of usul from his book Kavaid al-Usul ve Meakid al-Fusul.

We have created an introduction and four chapters of our study. In introduction we offer The importance of research, research methods and the limits of research. In the first chapter we examine İbn Abdilhak's life, his teachers and students, and his Works (books and articles). In second chapter we try to find ibn Abdilhak's approach about essential usul al-fiqh subject for example provisions and evidence. In third chapter we try to find ibn Abdilhak's approach comparison with other Hanbali's scientists.

And in the last chapter we try to find İbn Abdilhak's approach about main usul subject in his books and we offer his appropriate and inappropriate opinion with his sect and the other sects.

Key Words: İbn Abdilhak al-Baghdadi, Kavaid al-Usul ve Meakid al-Fusul, Hanbali Sect, Usul al-Fıqh

İÇİNDEKİLER

MALATYA / 2016ONAY SAYFASI.....	i
ONUR SÖZÜ	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE KAVÂİDU'L- USÛLÜ

A. EL-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	4
a. Hayatı	4
b. Hocaları.....	5
c. Talebeleri.....	6
d. Eserleri	7
B. EL-BAĞDÂDÎ'NİN KAVÂİDU'L USÛLÜ	8
a. Eserin Dış Özelliği	8
b. Eserin İç Özelliği	9

İKİNCİ BÖLÜM

(HÜKÜMLER VE DELİLLER)

A. HÜKÜMLER.....	14
a. Teklifî Hükümler.....	15
1. Vacip	15
2. Mendup	18
3. Mahzur (Haram).....	18
4. Mekruh	19
5. Mubah	20
b. Vazî Hükümler	21

1. Hükümü Ortaya Çıkaran Şeyler	21
2. Sıhhat - Fesat.....	24
3. Mun’akid	25
4. Azimet- Ruhsat	26
B. DELİLLER	27
a. İttifak Edilen Deliller	27
1. Kitap.....	27
2. Sünnet.....	28
C. KİTAP VE SÜNNET’DE MÜŞTEREK OLAN LAFZÎ KONULAR	35
a. Dilin Menşe’i.....	35
b. Kelam	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (LAFZÎ MEBHASLAR)

A. DELALET YÖNÜ İLE LAFIZLARIN ÇEŞİTLERİ	40
a. Nass	40
b. Zahir	40
c. Mücmel – Mübeyyen	41
1. Beyan Hakkındaki Görüşleri:.....	43
2. Beyanın Şekilleri ve Zamanı.....	44
3. Beyanın Zamanı:	45
B. UMUM LAFİZ	46
a. Umum Lafızların Özellikleri, Çeşitleri Ve Kapsadığı Kişi Sayısı	46
1. Umum Lafzın Özellikleri	47
2. Umum Lafzın Çeşitleri.....	47
3. Umum Lafızların Kast Ettiği Miktar.....	49
4. Umum Lafızla Hitap Edenin Hitaba Dâhil Olması	49
5. Umum Lafızla Amel Etmek	50
6. el-Bağdâdî’nin Umum Konusuna İlave Ettiği Hususlar	50
C. HASS LAFİZ	52
a. Tahsis	53

1. Tahsis ile Nesh Arasındaki Farklar	53
2. Muhassısar	53
a) Muttasıl Muhassıs	54
3. Munfasıl Muhassıs	55
b. Mutlak ve Mukayyed	58
c. Emir ve Nehiy	60
1. Emir.....	60
2. Emir Lafzı ile İlgili İhtilaflı Konular	61
3. Nehy	64
D. MEFHUM	65
a. İktiza.....	66
b. İşaret.....	67
c. Tenbih.....	68
d. Delilu'l Hitap	68
1. Mefhûm-ı Gaye	69
2. Mefhûm-ı Şart	69
3. Mefhum-ı Sıfat.....	70
4. Mefhum-ı Tahsis	70
5. Mefhum-ı Âdet.....	72
6. Mefhum-ı Lakap	72
E. NESH.....	72
F. İCMÂ	77
a. El-Bağdâdî'ye Göre İcmâ Olabilmesi için Gerekli Şartlar	77
b. İcmâ İle İlgili İhtilaflı Konular.....	78
G. ISTISHÂB.....	82
H. İHTİLAF EDİLEN DELİLLER.....	83
a. Bizden Öncekilerin Şeriati (Şer'ü Men Kablenâ)	83
b. Sahâbe Kavli	84
c. İstihsân	86
d. Istıslah	86
e. Kıyas.....	89

1. el-Bağdâdî' ye Göre Kıyasın Uygulama Alanı	90
2. el-Bağdâdî'ye Göre Kıyasın Çeşitleri	90
3. Kıyasın Rükünleri	91
4. Kıyasın Nevileri	106
5. Kıyasta Yapılan Hatalar	106
a. İstidlâl	107
b. Delillerin Tertibi	109
c. İctihat ve Taklit	112
1. İctihat	112
2. Taklit	115

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL-BAĞDÂDÎ'NİN USÛL'DE ÖNE ÇIKAN YÖNLERİ

A. MÜTEKELLİMİNDEN VE KENDİ MEZHEBİNDEN OLANLARA MUHALEFET ETTİĞİ KONULAR	118
B. FUKAHA YÖNTEMİ İLE MÜTTEFİK OLDUĞU GÖRÜŞLERİ.....	127
SONUÇ.....	130
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR

by.	Basım yeri yok.
yy.	Basım yılı yok
Bkz.	Bakınız.
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
H.no.	Hadis no.
Thk.	Tahkik.
vb.	ve benzeri.
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
Müt.	Mütercim

GİRİŞ

I. Araştırmanın Önemi

İbn Abdilhak el-Katî el-Bağdâdî, *Merâşıdu'l ıttılâ ala (fî) esmai'l emkine ve'l bikâ* adlı coğrafya sözlüğü ile meşhur olmuş bir âlim olmakla beraber yaşadığı dönemin önde gelen, Hanbelî mezhebine mensup usûl ve fıkıh alanında eserler vermiş âlimlerden biridir.

Mutezile karşısında siyasal üstünlüğü ele geçirdikten sonra bir mezhep olarak şekillenen Hanbelîlik, kendi mezhep anlayışı çerçevesinde usûlünü belirlemiş ve bu alanda mezhebin fıkıh ilkelerini ortaya koymayı sürdürmüştür. İbn Abdilhak el-Bağdâdî de yaşadığı dönemde Hanbelî mezhebi üzerine fıkıh usûlü ve fıkıh eserleri telif eden âlimlerden biridir.

Müellifin *Kavâid'ul Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* adlı kitabı, fıkıh usûlü alanında kaleme aldığı temel eseri *Tahkikul Emel fî İlme'ül Usûl ve'l Cedel* in muhtasarı niteliğindedir ve Hanbelî usûlü alanında önemli bir yeri olduğu kabul edilebilir.

Biz bu çalışmamızda *Kavâid'ul Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* 'de İbn Abdilhak el-Bağdâdî'nin fıkıh usûlü anlayışını inceledik. Zira bu eser Hanbelî Mezhebinin usûl alanındaki temel yaklaşımları konusunda önemli bilgiler vermektedir denilebilir.

II. Araştırmanın Yöntemi

İbn Abdilhak el-Bağdâdî'nin *Kavâid'ul Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* adlı muhtasar çalışması etrafında, el-Bağdâdî'nin usûl anlayışını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma, bir anlama ve aydınlatma çabasıdır. Araştırmamız, parçadan bütüne ulaşmayı esas edinen tümevarım yöntemine dayanmaktadır. Bununla birlikte kimi zaman karşılaştırma, değerlendirme ve yorumlamada bulunduk. Söz gelimi el-Bağdâdî usûle ilişkin kimi görüşleri mensubu olduğu mezhebin diğer âlimleri ile karşılaştırıldığı gibi, bazen de diğer mezhepler karşısındaki konumundan hareketle tesbitlerde bulunulmuştur.

III. Araştırmanın Sınırları

Araştırmamız ibn Abdilhak el-Bağdâdî'nin usûl anlayışı çalışması olduğundan onun fıkıh usûlü görüşlerini tespit etmek için müellife ait olan *Tahkikul Emel fî İlme'ül Usûl ve'l Cedel* adlı kitabına ulaşamamıştır. Dr. Ali Hakan Çavuşoğlu aracılığı ile İSAM tahkik kurulundan aldığımız bilgiye göre, bu eserin *fihrist-i Ali Bey* ve Hanbeli mezhebi üzerine yazılmış en geniş kaynak olan Bekir b. Abdullah Ebu Zeyd'in yazdığı *el-Medhâl*'de de kitadın nüshasından söz edilmemektedir. Bu sebeple eserin muhtasarı olan *Kavaid'ul Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* kitabı esas alınmış ve gerektiğinde, bu kitabın şerhi olan Sa'd b. Nasır b. Abdilaziz eş-Şesrî'nin *Şerh'ü Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* 'ü ve Abdullah b. Salih el Fevzân'ın *Teyşiru'l Vusûl ilâ Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl*'ü gözönüne alınarak tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EL-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE KAVÂİDU'L- USÛLÜ

A. EL-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

a. Hayatı

Tam adı Ebu'l Fezail Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh b. Ali b. Mes'ud el Katî el-Bağdâdî'dir¹. 27 cemaziyelâhir 658 (9 Haziran 1259) tarihinde Bağdat'ta doğmuştur². Babası Kemaleddin Ebu Muhammed, Bağdat'taki Fahu'd-Devle İbn Abdilmuttalip camiinin ücretsiz hatibidir. Dedesi de İbn Şemail olarak nam salmıştır³. Hayatının ilk dönemlerinde divan yazmaya yönelmişse de sonradan ilim tedrisine başlamıştır⁴. Bağdat, Mekke, Dimaşk ve Kahire medreselerinde fıkıh, hadis, ilahiyat, aritmetik, geometri, astronomi, coğrafya, feraiz, tarih, tıp, dil ve musiki dersleri almıştır⁵.

el-Bağdâdî Abbâsîlerin son döneminde Irak'ta kurulan ve beşeri ilimlerin yanı sıra dini ilimlerde dört mezhebe göre dersler verilen meşhur Mustansiriye medresesinde⁶ Hanbelî usûl ve fıkıh dersleri vermiştir. Ayrıca Bağdat'ta bulunan el-Bişeyriye⁷ ve Mücahidiye⁸ medreselerinde dersler vermiştir⁹.

¹ Abdurrahman b. Ahmed b. Receb el Hanbelî, **ez Zeylû âlâ Tabakati'l Hanabile**, Tahk. Abdurrahman b. Süleyman el Uşmeyn, Mekke, yy. 5/77.

² Hüseyin Gazi Topdemir, " *İbn Abdihak el-Bağdâdî*", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, 19/275.

³ İbn Receb, 5/77.

⁴ Abdullah b. Salih el Fevzân, **Teysirul Vusûl ilâ Kavâidu'l Usûl ve Meâkidü'l Fusûl**, Riyad, 7.

⁵ Topdemir, " *İbn Abdihak el-Bağdâdî*", 19/275.

⁶ Mustansiriye Medrese'si Abbâsî devletinin son dönemlerinde Irak'ta kurulan İslam dünyasının ilk büyük üniversitesidir. Dört fikhî mezhebin aynı anda öğretiminin verilme düşüncesinde olan Abbâsî halifesi Mustansır billah (623-640/1226-1242), medreseyi 1233 yılında kurmuştur. Ayrıca Kur'anı Kerim, Hadis, Arapça Dil Bilgisi, Tıp, Matematik vb. gibi dersler de verilmekte idi. Bu medreseyi diğerlerinden ayıran bir diğer özelliği de Kur'an ve Sünnet öğretimi için Daru'l Kur'an ve Daru's Sünnet adı altında müstakil iki bina inşa edilmesidir. Bu öne çıkan yönleri ile kurulan medrese İslam dünyasının birçok bölgesine örnek olmuştur. Moğol istilasında iki sene kapalı kalan medrese hicri 657 de tekrar eğitime başlamıştır. Medreseyi öne çıkaran unsurlardan biri de talebelerin seçilerek alınması ve seçkin eğitim kadrosunun dersleri vermesidir. Medresede öğrenim gören talebeler ve hocaları iâşe ve ibate için zaman harcamamaları için günlük yemek servisi yapıldı. Bununla birlikte sabun, kandil, kandil yağı, mürekkep, divit, kâğıt vb. kullanacakları temizlik ve kırtasiye malzemeleri de meccanen dağıtılırdı. Hocalara ilmi konumlarına göre aylık maaş, altın dinar olarak ödenirdi. Hasta olanların tedavi ve ilaçları da yine meccanen yapıldı. Bkz. Naci Maruf, **Tarihu Ulemau'l Mustansariyye**, Bağdat, 1959, 1-25.

⁷ Bişeyriye Medresesi Mustansır billahın bab-ı Buşeyr olarak bilinen haziyyesi (gözdesi) tarafından Bağdat'ın batı yakasında 1251 yılında yapımına başlanmıştır. Mustansiriye medresesi esas alınarak inşa edilmiştir. Bkz. Naci Maruf, **Tarihu Ulemau'l Mustansariyye**, Bağdat, 1959, 7-8.

⁸ Abbâsîler döneminde Muhyiddin Aybeg b. Abdullah el- Mustansarî ed- Devatî tarafından 1239 yılında Bağdat'ta inşa edilmiş olan Hanbelî mezhebi üzerine eğitim veren Tarihi bir medresedir. Yapısı günümüze ulaşmamıştır. bkz. Muhammed Mekki, **Bağdat**, Londra, 2005, 157.

Kendisi güzel ahlaklı, fazilet sahibi, güzel yüz ve görünümüne sahip, hürmete layık evinde yalnız yaşamayı seven, zenginlerin ve idarecilerin meclislerine itibar etmeyen makam ve mevki elde etmek için idarecileri rahatsız etmeyen bir âlimdir¹⁰. Tam bir divan oluşturacak şekilde çok sayıda şiirleri vardır¹¹. Hadis ve feraiz dallarında derin bilgisinin olduğu kayıtlarda geçmektedir. Kadı Burhâneddin ez-Zur'îyy (741/1341) " o cebir ve feraiz ilminde bizim imamımızdır"¹² diyerek matematikteki yetkinliğini dile getirir. el-Bağdâdî Dımaşk'ta Şeyh Takiyyuddi İbnTeymiyye ile görüşmüştür. 10 safer 739 (28 Ağustos 1338)yılında Bağdat'ta vefat etmiş¹³ ve İmam Ahmed mezarlığına defn edilmiştir¹⁴. İbn Recep cenazesi büyük bir kalabalık ile kaldırıldığını ve meşhut olduğunu söylemiştir¹⁵.

b. Hocaları

el-Bağdâdî te'lif ettiği *Münteharrusuh fî Zikri men Ervî anhum mine's Şuyûh* adlı mucem'de hadis ilmi aldığı üçyüze yakın hocasının olduğunu zikretmektedir¹⁶. Kaynaklarda geçen en meşhur hocaları şunlardır¹⁷.

- 1- Abdussamed b. Ebi'l Ceyş (676/1277)
- 2- Ebu'l Fadl b. ed Dabbab (685/1286)
- 3- El Kemal el Bezzarî (?)
- 4- İbnü'l Kessarî (?)
- 5- eş Şeref Ahmed b. Hibetillah İbn Asâkir (?) Şam'da

⁹ İbn Receb, 5/ 82, Naci Maruf, **Târîhu Ulemai Mustansiriyye**, Matbaau'l-ânî, et-tab'atil ûlâ, Bağdat 1959, 104, Topdemir, " *İbn Abdikhak el-Bağdâdî*", 19/275.

¹⁰ İbn Receb, 5/ 82.

¹¹ İbn Receb, 5/ 82.

¹² Naci Maruf, 104.

¹³ Şemseddin Ebi Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez Zehebi, **Düvelü'l İslam**, Tahk: Hasan İsmail Mervan, Mahmud el Arnavut, Beyrut, 1999, 2/284.

¹⁴ Topdemir, " *İbn Abdikhak el-Bağdâdî*", 19/275.

¹⁵ İbn Receb, 5/ 83.

¹⁶ İbn Receb, 5/78.

¹⁷ İbn Receb, 5/ 78.

6- Fahreddin et-Tevzerî (?) Mekke'de

el-Bağdâdî ye hadis ilminde icazet veren hocaları ise;

7- Fahreddin İbnü'l Buharî (?)

8- Ahmed b. Şeyban (?)

9- Zeyneb bint. Mekkî(?)

10- Kemaleddin İbn Vaddah eş Şehrabânî (671/1273)

11- Ebu Talip Abdurrahman b. Ömer el Basrî (684/1286) Fıkıh ilmini aldığı hocasıdır. Mustansırıye müderrisidir¹⁸. Naci Maruf Nureddin el Abdelyânî olarak adını zikretmiştir¹⁹.

c. Talebeleri

1. Fahreddin İbnü'l Fasîh (755/1355)

2- Rükneddin Mahfuz el Kufî el Hanefî (?) Mustansırıyenin önde gelen hocalarındandır²⁰.

3- Cemaleddin Ahmed b. Abdurrahman el Ezcî (?)²¹

4- Birzâlî (739/1339)²²Muceminde hocasını zikretmiştir.

5- Ömer b. Ali (?)Hanbelîlerin önde gelen âlimlerindendir.²³

¹⁸ Naci Maruf, 104.

¹⁹ Naci Maruf, 89.

²⁰ Ebu Muallâ Muhammed İbnRafî es Sellamî, **Târîhu Ulemau Bağdâd el Müsemma Muntehabu'l Muhtar**, Beyrut, 2000, 99.

²¹ İbn Rafi es Sellamî, 99.

²² Topdemir, " *İbn Abdikhak el-Bağdâdî*", 19/275.

²³ Safiyyuddîn Abdülmü'min b. Kemaleddin Abdilhak el Bağdâdî el Hanbelî, **Kavâidu'l usûl ve Meaki-dul Fusul Muhtasarı Tahkiku'l Emel Fi İlme'yi'l Usûl ve'l Cedel**, Tahk: Ali Abbas el Hakimî, Mekke, 1988, mukaddime/8.

d. Eserleri

el-Bağdâdî ömrünün son dönemlerinde eserlerini kaleme almış²⁴, daha çok fıkıh ve usûl dersleri vermiştir. Yakût el Hamevî'nin(626/1229) *Mu'cemu'l Buldan* adlı coğrafya ansiklopedisinin geniş bir özeti niteliğinde olan *Merâşıdu'l ittılâ ala (fî) esmai'l emkine ve'l bikâ* adlı bir sözlüğü ile tanınmıştır. Hanbelî mezhebine mensup bir âlim²⁵ olan el-Bağdâdî sadece coğrafya ilminde değil birçok ilimde rusuh etmiş özellikle de usûl ve fıkıh alanında değerli eserler vermiş çok yönlü bir âlim olduğu kaynaklar dikkatlice tarandığı zaman ortaya çıkmaktadır. el-Bağdâdî'nin kaynaklarda geçen eserleri şunlardır.

- 1- *Teshîl'ul vusûl ila ilmil usûl* fıkıh usûlü kitabıdır.
- 2- *Kavâidu'l usûl ila ilmi'l usûl*,
- 3- *İdraku'l ğaye fî'h tisari'l Hidaye*, Kelvezânî'nin telif ettiği tek ciltlik fıkıh kitabının dört ciltlik şerhidir²⁶.
- 4- *el-Udde fî şerhi'l Umde*, fıkıh kitabıdır ve iki cilttir²⁷.
- 5- *Tahkikul emel fî ilmeyil usûl vel cedel*,fıkıh usûlü kitabıdır.
- 6- *el Lamiul muğis fî ilmil mevaris*, feraiz kitabıdır. Bunun yanı sıra feraiz ilmini sırları ile ilgili *esrarul mevaris*, adlı bir kitapçığı da mevcuttur²⁸.
- 7- *Tahrîr'ul mükerrer fî Şerhi'l muharrer*, fıkıh kitabıdır ve altı cilttir²⁹.
- 8- *Münteharrusuh fî zikri men ervî anhüm mine's şuyuh*, kendisinden rivayette bulunduğu üç yüze yakın hocaları hakkında kayda aldığı mu'cem türü bir eserdir.

²⁴ İbn Receb, 5/78.

²⁵ Topdemir, " *İbn Abdihak el-Bağdâdî*", 19/275.

²⁶ İbn Receb, 5/79.

²⁷ İbn Receb, 5/79.

²⁸ İbnReceb, 5/780.

²⁹ İbn Receb, 5/79.

- 9- *Telhisu'l münakkah fî'l cedel*,
- 10- *İhtisasu't Tarihu't taberî*, dört cilttir³⁰.
- 11- *İhtisaru'r Reddû'r Rafiziyye*, Şeyh Takiyyuddin İbnTeymiyyenin reddû'r Rafiziyye adlı iki ciltlik eserinin ihtisarıdır.
- 12- *Merasidu'l İttılâ*, Yakut el Hamevinin coğrafya ansiklopedisine yaptığı geniş sözlüktür.
- 13- *Ez zehr en nadır fî ravdati'n nazı*,
- 14- *Eş şiir el faik ve's secî el laik*,
- 15- *El marife bi delâilil kıble*,

B. EL-BAĞDÂDÎ'NİN KAVÂİDU'L USÛLÜ

Kavâidu'l Usûl el-Bağdâdî'nin kaleme aldığı muhtasar türü bir eserdir. *Tahkîku'l Emel fî İlme'yl Usûl ve'l Cedel* adlı fıkıh usûlü kitabından, fıkıh usûlü'nü detaya girmeden öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamak için bu muhtasarı oluşturmuştur³¹.

a. Eserin Dış Özelliği

Dımaşk Zahirîye kütüphanesinde 2813 nolu el yazması olarak bulunan³² *Kavâidul usûl ve Meâkidu'l Fusul* adlı eser beş defa basılmıştır.

Birinci baskı Şeyh Cemaleddin Kasimi (1336/1914)'nin taliki ile Şam'da yapılmıştır. Bu baskıda bir tarih zikredilmemekle beraber Kasimî yaptığı talikin sonunda hicri 1324 miladi 1906 yılını zikretmiştir³³. İkinci baskısı Mısırda Selefîyye matbaası tarafından Şam baskısına uygun olarak yapılmıştır. Bu baskıda da bir tarih belirtilme-

³⁰ İbn Receb, 5/80.

³¹ Safiyyuddin Abdülmü'min ibn Abdilhâk el Bağdâdî, *Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl*, Tahk. Ahmet Mustafa et Tahtavî, Mahmud Abdurrahman Abdülmün'im, Kahire, 1997, 21.

³² İbn Receb, dipnot 1, 5/80.

³³ el Hakimî, 15.

miştir. Üçüncü baskısı Mısırda Ahmed Muhammed ve Ali Muhammed Şakir kardeşler tashihi ile Maarif yayınevi tarafından basılmıştır. Bu baskı Kasimî'nin taliki hariç Şam baskısının aynısıdır. Dördüncü baskısı Ümmül Kura Üniversitesi İslam Kültürünü İhya ve İlmi Araştırmalar Akademisi tarafından Dr. Ali Abbas el Hakimî'nin tahkiki ile 1988 yılında yapılmıştır. Bu baskıda muhakkikin tahkik yönteminde bazı hatalar vardır³⁴. Beşinci baskısı Mısır'da, Kasimî'nin taliki ile beraber 1997 yılında Fazilet yayınevi tarafından yapılmış ve tahkikini Ahmed Tahtavî yapmıştır.

Tezimizi takip ettiğimiz kitap bu baskıdır. Kitabı okumalarımız esnasında bu baskının 60. Sayfasında metinde el Hakimî'nin tahkikini yaptığı baskıya göre 50.sayfanın son paragrafından 51,52 ve 53. Sayfanın son paragrafına kadar olan bölümün eksik olduğunu müşahade ettik. Takip ettiğimiz kitabın eksik bölümlerini gerek el Hakimî'nin tahkikinden gerekse de el Fevzân'ın şerhinden karşılıklı kontrol ederek tamamladık.

b. Eserin İç Özelliği

el-Bağdâdî fıkıh usulüne ait racih kavilleri ve zaman zaman örneklerini de verdiği ihtilaflı konuları kapsayıcı şekilde bütün meseleleri bu muhtasarda toplamıştır. Yazmış olduğu kitapları talebelerine dağıttığı kayıtlarda geçtiğine göre³⁵ bu muhtasardan anlaşılan o ki müderrisliği esnasında usûl konusunda daha pratik bilgi elde edebilmeleri ve hafızada daha kalıcı olması için talebelerine ders notları olarak hazırlamıştır³⁶ denilebilir. Hazırlamış olduğu bu muhtasar pratik bilgileri içermesi sebebiyle *Tahkîku'l Emel fi İlme'yl Usûl ve'l Cedel*'i geride bırakmıştır. İbn Bedran (1848/1927) Medhal adlı kitabında "bu muhtasar faydalı bir kitaptır³⁷ " değerlendirmesinde bulunmaktadır.

el-Bağdâdî bu kitabında " قال " ifadesi ile sıkça görüşlerini naklettiği kendi mezhebinden olan âlimler şunlardır.

³⁴ Abdullah b. Salih el Fevzân, *Teyisiru'l Vusûl ilâ Kavâidu'l Usûl ve Meâkidü'l Fusûl*, Riyad, 2010, Mukaddime, 10.

³⁵ İbn Rafi es Sellamî, 99.

³⁶ Naci Maruf, 103.

³⁷ Allame Abdulkadir b. Bedran ed Dimeşkî, *el Medhal ilâ Mezhebi'l İmam Ahmed b. Hanbel*, Beyrut, 1981, 460.

- 1- Kadı ismiyle zikrettiği; Ebu Yalâ Muhammed b. Hüseyin Muhammed b. Halef el Ferrâ (458/1066)
- 2- Ebu'l Hattap künyası ile zikrettiği; Ebu'l Hattap Mahfuz b. Ahmed b. el Hasan el Kelvezânî el Bağdâdî (510/1116)
- 3- İbn Hamit olarak zikrettiği; Ebu Abdillâh Hasan b. Hamid b. Ali el Varrâk el Bağdâdî (403/1020)
- 4- İbn Akil olarak zikrettiği; Ebu'l Vefa Ali b. Muhammed b. Akîl el Bağdâdî (513/1119)
- 5- Temimi olarak zikrettiği; Ebu Muhammed Rızkullah b. Abdülvehheb b. Abdülaziz et Temimî (488/1096)
- 6- el Busti olarak zikrettiği; Abdülaziz el Bustî İbn Bezize (662/1268) nahiv âlimi *Ğayetül Emel min Şerhi'l Cümel*'in müellifidir.
- 7- İbnî Şakila olarak zikrettiği; İbrahim b. Ahmed b. Ömer b. Ebu İshak el Bezzaz (369/977).

el-Bağdâdî, Ebu Yalâ ve İbn Kudâme'nin görüşlerini esas almış, kitabında görüşlerini naklettiği Kelvezânî'yi birçok noktada eleştirmiş ve açıkça yanıldığını dile getirmiştir. Kelvezânî'ye karşı bu eleştirileri o kadar sık yapmıştır ki adeta bu usûl kitabı Kelvezânî'ye karşı yazıldığı izlenimini vermektedir. Çünkü Kelvezânî birçok noktada Ebu Hüseyin el Basrî'den etkilenmiş ve onun görüşlerini isim vermeksizin kendi eserinde ya tamamen veya kısmen nakletmiştir³⁸.

el-Bağdâdî kendisi Hanbelî mezhebinden olması sebebiyle genel olarak mütekellimin metodu ile bu usûl kitabını te'lif etmiş olsa da hiç de azımsanmayacak oranda fukaha metodunun görüşlerini de tercih etmiştir. Bu şekli ile rahatlıkla memzuc bir eser görünümünü sergilemektedir diyebiliriz. Fukaha yönteminin görüşlerine katıldığı konu-

³⁸ Fatih Koca, "Hanbelî Mezhebi" **DİA**, İstanbul, 1999, 15/328.

lar sadece tanım ve kavram içerikli değil fikh usûlünün ana konularından olan ve fikh usûlünde hiç te azımsanmayacak bir yeri işgal eden lafzın umumu, hususu ve tahsisin sonuçları ve nesih vb. gibi konulardır.

İKİNCİ BÖLÜM
(HÜKÜMLER VE DELİLLER)

Tezimizin bu kısmında İbn Abdilhak el-Bağdâdî'nin usul anlayışını **Kavâidu'l-Usûl ve Meâkidü'l-Fusûl** adlı eseri ile onun üzerine Sa'd b. Nasır b. Abdilaziz eş-Şesrî ve Abdullah b. Salih el-Fevzân'ın yazmış olduğu Şerh'ten tespit edeceğiz. Allâme Safiyyudîn Abdülmü'min İbn Abdilhâk el-Bağdâdî **Kavâidu'l-Usûl ve Meâkidü'l-Fusûl** adlı eserini bir mukaddime ve üç bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde hüküm ve hükmün temel öğelerini, İkinci bölümde İslam hukukunda ittifak ve ihtilaf edilen delillerin tasnifini ve bunlarla ilgili konuları, üçüncü bölümde ise ictihad, müctehid ve müctehidin vasıfları ile taklit konularını incelemiştir.

Onun usul anlayışını ortaya koyabilmek için fıkıh usulü ve fıkıh kavramlarına verdiği anlamlar önem arz etmektedir. Bu sebeple biz de öncelikle onun fıkıh usulü ve fıkıh kavramlarına yüklediği anlamları vererek konuya girmeyi uygun gördük. Bunun ardından kitaptaki sıralamaya göre usul konularıyla ilgili görüşlerini aktaracağız.

Bağdâdî'ye Göre Fıkıh Usûlü ve Fıkıhın Tanımı

el-Bağdâdî eserinin mukaddimesinde fıkıh usûlünü şöyle tanımlamaktadır:

“*اصول الفقه معرفة دلائل الفقه إجمالاً وكيفية الاستفادة منها و حال المستفيد و هو المجتهد*” *“Fıkıh Usulü: İcmali olarak fıkıhın delillerini ve bu delillerden yararlanma şekillerini ve ondan yararlanacak kişinin yani müctehidin halini bilmektir”*³⁹. el-Bağdâdî, yaptığı bu fıkıh usûlü tanımında dikkatlerimizi iki noktaya çekmiştir. Birincisi; fıkıh usulünün ifade ettiği hususlar, yapısı gereği tafsili değil icmalidir. İkincisi; lafızların delillerini ve istidlâl şartlarını bilen ve bu alanda çalışan müctehittir.

Fıkıh'ın sözlükte anlamak (fehm) anlamına geldiğini belirttikten sonra " *معرفة* " *Kulların fiillerine ilişkin şer'î hükümleri bilmektir*"⁴⁰ şeklinde fıkıhın tanımını vermektedir. el-Bağdâdî'nin fıkıh tanımında ise yine iki nokta dikkatlerimizi çekmektedir. Şeriatle ilgili olmayan hükümler ve ameli olmayan itikad konuları fıkıhın içerisine girmemektedir.

³⁹ Safiyyuddin Abdülmü'min İbn Abdilhâk el-Bağdâdî, **Kavâidu'l-Usûl ve Meâkidü'l-Fusûl**, Tahk. Ahmet Mustafa et-Tahtavî, Mahmud Abdurrahman Abdülmün'im, Kahire, 1997, 21.

⁴⁰ el-Bağdâdî, 22.

el-Bağdâdî fikh usulü ve fikhı bu şekilde tanımladıktan sonra, Fıkıh usulünün; **a-** Hükümlerin iktibas şeklinin, **b-** Delillerin, **c-** İctihad ve Taklidin bilinmesi şeklinde üç amacının olduğunu belirtmekte⁴¹ ve fıkıh usulüne hükümler konusu ile girmektedir.

A. HÜKÜMLER

el-Bağdâdî'ye göre hükmün üç rüknü vardır: Hüküm, Hâkim ve Mahkûm aleyh. el-Bağdâdî hükmü "*Geçilmesi yasak olan bir sınır* "olarak tarif edildiğini naklettikten sonra "*Hüküm, Şari'nin malum bir iş hakkında gerek kelamın söylediği (mantuk) gerekse de istinbat ile tenakuz ve karışıklıktan uzak olarak sonuçlandığı şeydir*"⁴² şeklinde tanımlar.

Hükmün ikinci rüknü olan Hâkim kavramını da "*Kendisinden başka bir hükmedici bulunmayan Yüce Allah ve O'nun hükmettiğini açıkça tebliğ eden Rasulüdür*"⁴³ diye tanımlayan el-Bağdâdî, bu noktada çoğunluk usulcülerden ayrılır. Zira usulcülerin çoğuna göre yegâne hâkim vardır o da Şari Teâla, yani Allah'tır⁴⁴. Peygambere ise mecazen hâkim denilebilir. Zira Peygamber bir meselede hüküm koyduğu zaman, bu hüküm yanlışsa Şari tarafından tashih edilir. Peygamberin koyduğu hükme tashih gelmediği zaman, o hükmün Şari tarafından zimmen onaylandığı kabul edilir. Her durumda hükmü düzelten ve onaylayan Allah olduğuna göre, Peygamberin koyduğu hükümlerin asıl sahibi Allah olmaktadır⁴⁵.

el-Bağdâdî, Mahkûm Aleyh yani üzerine hüküm konulan kişiyi de mükellef olan insan olarak belirtir⁴⁶. Hükmün dördüncü rüknü olan Mahkûm fih hakkında ise bir açıklama yapmamaktadır.

⁴¹ el Bağdâdî, 22, Abdullah b. Salih el Fevzân, *Teyşiru'l Vusûl ilâ Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl*, Riyad, 2010, 20,21.

⁴² el Bağdâdî, 23.

⁴³ el Bağdâdî, 23.

⁴⁴ Abdulkerim Zeydan, *el Veciz Fi Usûli'l Fikh*, Beyrut, 2006, 69.

⁴⁵ Ali Duman, *İlitam ve İlahiyat Fakülteleri İçin İslam Hukuku Usulü Dersleri*, Öncü Yayınevi, Ankara, 2014, 67.

⁴⁶ el Bağdâdî, 23.

Hükümlerin teklifi hükümler ve vaz'î hükümler olmak üzere ikiye ayrıldığından bahseden el-Bağdâdî, bunları şöyle açıklar.

a. Teklifi Hükümler

Usulcüler teklifi hükmü "*Şâri'in mükelleften bir fiili yapmasını ya da yapmamasını istemesi veya yapıp yapmama hususunda serbest bırakması*"⁴⁷ şeklinde tanımlarlar. Usulcüler teklifi hükümleri usul yazma mesleklerine göre, Fukaha mesleği⁴⁸ üzere usûl yazıyorlarsa sekiz, Mütakellimin mesleği⁴⁹ üzere usûl yazıyorlarsa beş kategoriye ayırarak incelerler. el-Bağdâdî de Teklifi hükümlerin vacib, mendub, mahzur, mekruh ve mübah olmak üzere beş olduğunu söylemekle, kelamcı usulcülerin teklifi hüküm tasnifi benimsenmektedir.

1. Vacip

el-Bağdâdî'ye göre vacip yapıldığında sevap terkinde ceza gereken fiildir⁵⁰. el-Bağdâdî, vacibi diğer mezhep usulcülerini gibi kendi içerisinde **a**-mükellefin şahsı açısından, **b**-yapılma zamanı açısından, **c**- mükellef açısından, **d**-bir sebep veya şart açısından vacip olmak üzere dört kısımda inceler.

a) Mükellefin Şahsı Açısından Vacip

el-Bağdâdî bu tür vacibi Muayyen ve Müphem vacip olarak ikiye ayırır.

Muayyen Vacip: Mükellefin bizzat kendisinin yapması gereken vacibe muayyen vacip denir. Namaz oruç gibi vacipler buna örnek verilebilir⁵¹.

⁴⁷ Duman, Usul Dersleri, 49.

⁴⁸ Fukaha mesleği konusunda geniş bilgi için bkz. Ali Duman, "Ebu Hanife'nin Hüküm İstinbat Yönteminin Fukaha Usulündeki Rolü", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 13, 2009, 83-102; Murtaza Bedir, "Kelamcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 29 (2013), 65-97; Duman, Usul Dersleri, 30

⁴⁹ Mütakellimin mesleği konusunda geniş bilgi için bkz. Davut İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında "Kelamcılar Yöntemi ile Fakihler Yöntemi" Ayırışmasının Mahiyeti Üzerine", **bilimname** XVII, 2009/2, 65-95.

⁵⁰ el Bağdâdî, 24.

⁵¹ el Bağdâdî, 24.

Muhayyer Vacip: el-Bağdadî bunu müphem vacip olarak isimlendirmiştir. Şarî tarafından sınırları belirlenmiş olan ve bunlardan birinin yapılması mükellef için yeterli olan vacibe müphem vacip denir. Keffaret çeşitleri buna örnek verilebilir⁵².

b) Yapılma Zamanı Açısından Vacip

el-Bağdâdî ikinci olarak da vacibi Mudayyak ve Muvassa' olarak ikiye ayırır.

Mudayyak Vakit: Belirlenmiş süre içerisinde sadece belirli bir cins ibadetin yapılabileceği vakittir⁵³. Ramazan orucunun sadece ramazan ayında tutulması örnek olarak verilebilir.

Muvassa' Vakit: Belirlenmiş süre içerisinde kendi cinsinden başka bir ibadetin de yapılabileceği vakittir⁵⁴. Beş vakit namazın belirlenen vakitlerinde nafile namazların da kılınabilmesi buna örnektir.

el-Bağdâdî, mükellefin muvassa' vakitte emr olunan ibadeti vaktin dar zamanına ertelemesi ve o daralan zaman diliminde ölmesi durumunda İbn Kudâme'nin⁵⁵ aksine günahkâr olacağını belirtmektedir⁵⁶. Bu yaklaşımında onun emrin ale'l fevr vücup ifade ettiği görüşünde olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

c) Mükellefin Kendisine Nisbetle Vacip

el-Bağdâdî vacibin fail açısından tasnifini farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olarak ikiye ayırır.

Farz-ı Ayn: Niyabetin söz konusu olmayıp bizzat mükellefin kendisinin yapması gerekli olan vaciptir⁵⁷. Beş vakit namaz buna örnektir.

⁵² el Bağdâdî, 24.

⁵³ el Bağdâdî, 25.

⁵⁴ el Bağdâdî, 25.

⁵⁵ Muvafukuddin b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el Makdisî, **Ravzatu'n Nâzır ve Cenneti'l Munâzir fî Usûl'il Fıkıh**, Riyad, 1993, 1/177.

⁵⁶ el Bağdâdî, 25.

⁵⁷ el Bağdâdî, 25.

Farz-ı Kifaye: Bazılarının yapması ile diğer mükelleflerden sakıt olan vaciptir⁵⁸. Bayram namazı, cenaze namazı buna örnektir.

d) Bir Sebep veya Şarta Bağlı Vacip

el-Bağdâdî bir sebep veya şarta bağlı vacibi, vacibin tamamlayıcısı olarak zikretmiş ve bunu mükellefin kudreti dâhilinde olan ve olmayan olarak ikiye ayırmıştır.

Mükellefin Kudretinin Dışında Olan Vacip: Her mükellefte olmayıp ayrı ayrı insanlara Allah'ın verdiği meziyetlerdir⁵⁹. Yazma sanatı, zekâtın nisab miktarını elde etme gücü, Cuma namazının kılınabilmesi için cemaatin olması gereken sayıya ulaşması⁶⁰ gibi hususlar mükellefin kudretinin dışındadır.

Mükellefin Kudreti Dâhilinde Olan Vacip: Her mükellefin rahatlıkla yapabileceği vaciptir⁶¹. Cuma namazını kılmak için olması gereken sayıya ulaşmış gruba Cuma namazını kılmak için katılmak mükellefin kudreti dâhilindeki vaciptir.

Bu kısım vacip, vacibin tamamlayıcısı olduğu için mükellef haram ve helalin birbiri ile karıştığı bir durumla karşılaştığı zaman haramı işlememesi için o karışan şeyden kaçınması da vaciptir⁶². Yenilmesi helal olan et ile leş birbirine karışsa mükellef harama düşmemek için uzak durması gerekir. Bununla beraber yediği kısım tezkiye olan et olursa el-Bağdâdî'ye göre batînen haram işlemiş olmayıp zahiren kendisine helal

⁵⁸ el Bağdâdî, 25.

⁵⁹ el Bağdâdî, 26.

⁶⁰ Hanefîlere göre cuma namazının şartlarından olan cemaatin sayısı Ebu Hanîfeye göre; Cuma namazını kıldırarak olan İmam hariç en az üç kişidir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammede göre; İmam hariç iki kişidir. Bkz. el-Merginânî, **el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l Mubtedî**, Dımaşk, 2006, 1/283.

⁶¹ el Bağdâdî, 26.

⁶² el Bağdâdî, 27. İbnî Kayyım sedd-i zeraî'yi şöyle açıklamaktadır; Maksatlara ancak bazı sebepler ve yollar ile ulaşılabilir. İşte bu yollar ve sebepler de hüküm açısından o maksatlara bağlıdır. Haramlar ve masiyet kerih olduğu için yasaktır. Masiyet ve harama götüren yollar haramlara ve masiyete götürdüğü ve onlarla bağlantılı olduğu için yine kerih ve yasaktır. Bunun gibi İtaat ve ibadet sevilen bir şey olduğu için onun gayesine ve gerçekleştirilmesine izin verilmektedir. Dolayısı ile maksudun vesilesi maksuda tabidir. Bunların her ikisi de gayelerin kast edildiği maksuttur ve bu gaye ise vesilelerin kast edilmesidir. Allahu Teâlâ bir şeyi haram kılmış ise haram tam manası ile tahkik olması için ona ulaşan yolları ve vesileleride haram kılmıştır. Harama götüren vesileleri ve yolları mubah kılsa idi haram ile tezat oluşturacak ve nefisler onlara dalacaktır. Bkz. İbnî Kayyım el-Cevzî, **İlamu'l Muvakkîn an Rabbi'l Âlemin**, Beyrut, 1996, 3/108. Bu sebeple Hanbelîler haram ve helalin karıştığı durumlarda o karışan şeyden kaçınmayı da vacip kabul etmektedirler.

olmayan bir şeyi yapmış olur⁶³. el-Bağdâdî bu konudaki görüşü ile cumhurdan ayrılmıştır⁶⁴.

2. Mendup

el-Bağdâdî mendub'u "*yapılmasında sevap terkinde günah olmayan şey*"⁶⁵ olarak tanımlamaktadır. Mendubun bu şekilde tanımlanması, fukaha mesleği üzerine usûl yazarların tanımına benzemektedir⁶⁶.

el-Bağdâdî mendubun "*Şari'nin vacip derecesinde olmayan sevdiği şey*" anlamında **müstehap** olarak; "*tarikât ve seyr*" manasında **sünnet** olarak ve "*vacibe ziyade*" manasında **nafile** olarak tanımlandığına işaret etmektedir⁶⁷.

3. Mahzur (Haram)

el-Bağdâdî mahzur kelimesinin lugatte yasak ve haram anlamına geldiğini belirttikten sonra; "*vacibin zıddı, yapıldığında ceza terkinde sevap olan şey*" olarak tanımlamaktadır. el-Bağdâdîye göre yasaklanan fiilden kişi uzak durduğunda sevaba nail olmaktadır. Bu sebeple bir şeyin aynı anda hem vacip hem de haram olması mümkün değildir⁶⁸. Mesela gasp edilmiş arazide kılınan namaz mükellefin zimmetinden düşmez. Çünkü bu konudaki yasağı yasaklananın zatı ile ilgili olarak görmektedir. Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten esah olanı da bu şekildedir⁶⁹.

el-Bağdâdî, gasp edilmiş arazide kılınan namazın sahih olduğunu söyleyenlere göre yasağın üç şekilde tezahür ettiğini söylemektedir⁷⁰.

⁶³ el Bağdâdî, 27. İbnKudâme Her ikisinin de haram olduğunu söylemektedir. Bkz. İbnKudâme, 1/ 184.

⁶⁴ Sa'd b. Nasır b. Abdulaziz eş Şeşrî, **Şerhu Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusul**, Riyad, 2006, 55.

⁶⁵ el Bağdâdî, 27.

⁶⁶ Abdulaziz eş Şeşrî, 62.

⁶⁷ el Bağdâdî, 27. Ebu Yalâ (458/1066)bu ziyadeyi vacipten ayrılmayan ve ayrılan ziyade olarak iki kısma ayırmış ve namazda ruku ve secdelerde itmi'nan gibi vacipten ayrılmayan bu tür ziyadenin de vacip olduğunu, Ebu'l Hattap el Kelvezanî (510/1116) Ebu Yalâya muhalefet ederek ziyadenin mendup olduğunu söylediklerini zikretmiştir. Bkz. el-Fevzân, 38-39.

⁶⁸ el Bağdâdî, 28.

⁶⁹ el Bağdâdî, 28.

⁷⁰ el Bağdâdî, 28.

- a- Zina etmek veya ramazan bayramının ilk ve kurban bayramının dört günü oruç tutmak⁷¹ gibi, yasaklananın zatından dolayı yasak olur ki bu vacibin zıddıdır.
- b- Sarhoş veya hayızlı iken namaz kılmak gibi veya namaz kılınması yasaklanan beş vakit veya yedi yer gibi yasaklananın herhangi bir sıfatından dolayı yasak olur,
- c- İpekli elbise ile namaz kılmak gibi yukarıdaki her iki maddenin dışında harici bir işten dolayı yasak olmasıdır ancak bu yasak vacibe tezat oluşturmaz⁷². İpekli elbise ile namaz kılan kimse ibadet ile keraheti bir arada işlemektedir. Namazı sahihtir⁷³ ve namaz kıldığı için sevaba nail olur. Gasp edilmiş arazide kılınan namazın sahih olduğunu söyleyenlerin bu şekilde düşündüğünü söylemektedir⁷⁴.

el-Bağdâdî yukarıda ikinci maddede zikredilen herhangi bir sıfatından dolayı yasak olanları Ebu Hanife (150/767)'nin aksine, zatından dolayı yasak olarak görmektedir. Bu sebeple de sarhoş veya hayızlı iken kılınan namazın fasit değil batıl olduğunu dile getirmektedir. Çünkü sarhoş ve hayızlı kadına bizzat namazın kendisi yasaklanmıştır bu hali ile kılmış oldukları namazları batıl olur⁷⁵.

4. Mekruh

el-Bağdâdî mekruhu " *mendub'un zıddı ve terk edilmesinde sevap gereken ancak yapıldığı zaman ceza gerekmeyen şey*"⁷⁶ olarak tanımlamaktadır. Mekruhu müteahhirîn ulema tenzihen ve tahrimen mekruh olarak ikiye ayırmıştır⁷⁷. el-Bağdâdî de bu ayrımı yapanlardandır çünkü yaptığı mekruh tanımını tenzihen mekruh olarak örneklendirmektedir.

⁷¹ el Fevzan, 42.

⁷² el Bağdâdî, 30.

⁷³ el Bağdâdî, 30.

⁷⁴ el Fevzân, 45.

⁷⁵ el Bağdâdî, 29.

⁷⁶ el Bağdâdî, 30.

⁷⁷ el Fevzân, 46.

5. Mubah

el-Bağdâdî mübahın caiz ve helal olarak da adlandırıldığını söyledikten sonra " *yapılması veya terk edilmesi ile ilgili bir sevap veya ceza olmayan şeydir* " ⁷⁸ şeklinde tarif etmektedir.

Şeriat gelmeden önce faydalı ve zararlı olan şeyler hakkında usûlcüler üç görüş belirtmişlerdir.

- a- Hiç faydası olmayıp bütünüyle zararlı olan şeyler,
- b- Zarar ve fayda yönü müsavi olan veya zarar kısmı fazla olan şeyler,
- c- Bütünüyle faydalı olup zararı olmayan veya çok az miktarda zarar içeren şeyler ⁷⁹.

Bunlardan ilk ikisi hakkında el-Bağdâdî de diğer usûlcüler gibi haram olduğunu söylemektedir. Ancak üçüncüsü hakkında usûlcülerin ihtilaf ettiklerini dile getirmiştir ⁸⁰.

el-Bağdâdî bu konuda usûlcülerin üç gruba ayrıldığını söylemektedir. Birinci grup; Kelvezânî (510/1116) ve Temimî (371/982)'nin Ebu Hanife (150/767) gibi düşünererek mübah olduğunu söylemektedir, İkinci grup; Ebu Yalâ (458/1066), İbn Hamid (403/1012) ve bir kısım mu'tezileye göre yasaktır. Zâhirî fakihî Harezî ⁸¹ (371/982) ve çoğunluğun bulunduğu üçüncü grup ise bu konuda tavakkuf edilir ⁸².

⁷⁸ el Bağdâdî, 31.

⁷⁹ el Fevzân, 49.

⁸⁰ el Bağdâdî, 31.

⁸¹ Allame Kadı Ebu'l Hasan b. Abdulaziz b. Ahmed el-Harezî, Zahirî mezhebine mensuptur. Horasan bölgesinde Zahirîliği yayan Ebu Said Bîşr b Hüseyinden ders almış, Bağdat'ta Zâhirîliği yaymıştır. Bkz. H.Yunus Apaydın, *Zahiriyye*, **DİA**, İstanbul, 2013 44/97. el-Bağdâdî Cemalettin Kasimî dipnotu, 31. Şerhinden takip etmiş olduğumuz el-Fevzân ise bu kişiyi " *الجزري* /Cezerî" olarak okumuş ve dipnotunda Hicrî 380 de vefat etmiş, Ebu'l Hasan Ahmed b. Nasr Muhammed el-Bağdâdî el-Hanbelî olarak, *Tabakatu'l Hanebileye*'ye dayanarak tanıtmaktadır. Bkz. el-Fevzân, 51. Abdulaziz eş Şeşrî ise müellifin metindeki " *الخرزي* Harezî " olarak bahsettiği kişinin Cezerî olduğunu zikretmektedir. Bkz. Abdulaziz eş Şeşrî, 83.

⁸² el Bağdâdî, 31.

b. Vaz'î Hükümler

el-Bağdâdî teklifi hükümleri bu şekilde açıkladıktan sonra vaz'î hükümleri açıklamaya geçer ve vaz'î hükümleri dört kısma ayırdıktan sonra, bunlara dâhil olan unsurları açıklar.

1. Hükmü Ortaya Çıkaran Şeyler

Vaz'î hükümlerin birincisi hükmü ortaya çıkaran/gösteren şeylerdir. Bir hüküm konulabilmesi için o hükmün gerekçesi (illet veya sebep) olmalıdır. Bu gerekçeyi el-Bağdâdî "*Hükmün kendisi ile var olduğu şey*"⁸³ olarak tanımlar. Hükmün var olduğu şeyi de illet ve sebep olarak ikiye ayırır.

a) İlet:

el-Bağdâdî illeti aklî veya şer'î illet olarak ikiye ayırmaktadır. Aklî illet görülen-den hareketle ulaşılan sonuçtur. Kırık cam görüldüğünde bu camın kırılmasına bir fiilin yol açtığı sonucunu çıkarmak aklî bir illettir.

Fıkıh usulünün konu edindiği illet şer'î illettir. Şer'î illet her ne kadar Şari'nin, hükmü kendisine bağladığı şey⁸⁴ olarak tarif edilse de el-Bağdâdî: "*Varlığı hükmün varlığına götürücü şeydir*"⁸⁵ şeklinde yapılan tarifi en iyi tanım olarak görmektedir⁸⁶.

b) Sebep:

Sebep illeti kapsayıp kapsamaması açısından iki şekilde tanımlanabilir. Sebep illeti kapsadığında; hükmün teşri'yle uygun olsun veya olmasın, Şâri'in, varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğu için alâmet saydığı durumdur.

Sebeple ilgili diğer tanım ise sebep illeti kapsamadığında; Şari'in, varlığını hükmün varlığına, yokluğunu da hükmün yokluğuna alâmet kıldığı durum olup, bu du-

⁸³ el Bağdâdî, 32.

⁸⁴ el Bağdâdî, 32.

⁸⁵ el Bağdâdî, 33.

⁸⁶ el Bağdâdî, 33.

rum hükmün teşrîyle açık bir uygunluk göstermediği durumdur. el-Bağdâdî hükmü ortaya çıkaran ikinci unsurun sebep olduğunu zikreder.

el-Bağdâdî fakihlerin, sebebi mübaşeretin mukabilinde, illetin illetinde, şart olmaksızın illette ve kâmil illette olmak üzere dört manada kullandığını söyler⁸⁷. İlk ikisi mükellefin fiili olup olmaması açısından son ikisi de müsebbep açısından ele alınmaktadır.

1- Mükellefin fiili olup olmaması açısından sebep:

- a) Mükellefin fiili olan ve mükellefin gücü dahilinde bulunan sebep. Ramazanda yolculuk hali oruç tutmamak hükmü için bir sebeptir.
- b) Mükellefin fiiline bağlı olmayan sebep. Güneşin zevalden meyletmesi öğlen namazının kişiye farz olmasına sebeptir.

2- Müsebbep açısından sebep:

- a) Teklifi bir hükmün sebebi. Nisap miktarı mala sahip olma, zekâtın farz olması için sebeptir.
- b) Mükellefin fiilinin sonucu olan bir hükmün sebebi. Bey' sözleşmesi, mülkiyet hakkının kazanılması için sebeptir⁸⁸.

el-Bağdâdî sebep lafzına bakılarak bu lafızdan kişinin neyi murat ettiğinin anlaşılmasını istemektedir. Farklı yerlerde değişiklik gösteren sebebin tek bir manada kullanılmasının doğru olmadığı kanaatindedir⁸⁹. Bu anlamda sebep illetten daha umumdur. Her illet aynı zamanda sebeptir ancak her sebep aynı zamanda illet değildir. Hüküm ile aralarında bir münasebet ortaya çıkarsa hem illet hem de sebep olur⁹⁰.

⁸⁷ el Bağdâdî, 33.

⁸⁸ Zekiyüddîn Şaban, *Usûlu'l Fıkhi'l İslamî*, Bingazi, 1995, 248-251.

⁸⁹ Abdulaziz eş Şeşrî, 90.

⁹⁰ el Fevzân, 57.

c) Şart:

el-Bağdâdî, şart ve mani'i illet ve sebebin alt bölümü olarak zikrederek, şart ve mâni'in, illet ve sebebin tabilerinden olduğunu⁹¹ söyler ve şartı ikiye ayırır.

1- Hükümün Şartı: Şartın varlığı hükümün varlığını gösteren vaz'i bir hükümdür⁹². Şer'î bir hüküm olan recmin olabilmesi için zina yapan kişinin evli olması şarttır⁹³ evli olmazsa recm değil değnek cezası verilir ki buna hükümün şartı adı verildiğini söyler,

2- İlet veya Sebep İçin Var Olması Gereken Şart (Amel): Amel illetin geçerli olabilme şartıdır⁹⁴. Şöyle ki; zina illettir ve recmin olma sebebidir. Bu illetin şartı da evli kişinin zina fiilini işlemesidir⁹⁵. el-Bağdâdî şartı; şariat öncesinde var olan ve Şari'nin hitabına tevakkuf etmeyen akli şart, şart edatları ile yapılan şart cümlesi gibi lugavi şart ve namaz için abdest alınması gibi şer'î şart olarak üçe ayırmaktadır.

Bu tasnifin ardından illetin varlığı hükümün varlığını gerektireceğini ancak şartın varlığı hükmü gerektirmeyeceğini söylemekle illet ile şartın arasındaki farkı belirtmiştir⁹⁶.

d) Mani:

Vaz'i hükümlerin dördüncüsü manidir. Varlığı hüküm için engel olmakla beraber yokluğu hüküm için engel olmayan şey olarak tanımlanan⁹⁷ mâni'i el-Bağdâdî, şartın zıddı olarak kabul eder. Ona göre mani olmadığı zaman sebep veya hüküm tezahür eder. Mâni'i ikiye ayırır⁹⁸.

⁹¹ el Bağdâdî, 33-34, el Fevzân, 58.

⁹² Abdulaziz eş Şeşrî, 91.

⁹³ el Bağdâdî, 33-34.

⁹⁴ Abdulaziz eş Şeşrî, 92.

⁹⁵ el Bağdâdî, 34.

⁹⁶ el Bağdâdî, 34.

⁹⁷ Abdulaziz eş Şeşrî, 95.

⁹⁸ el Bağdâdî, 34.

1- Sebep'in Mani'i: Bu, illete yönelik bir unsurdur. İllet, hükmün ispatında gayri müessir kılınmakla⁹⁹ varlığı ile sebebin gerçekleşmesini engelleyen munzabıt zahir vasıftır¹⁰⁰. Mükellefin nisab miktarını düşürecek kadar borçlu olması zekâtın sebebine mani'ye örnek verilebilir¹⁰¹.

2- Hükmün Mani'i: Bu tür mani ne vafsa ne de illet ve sebebe engel olur sadece hükme engel olur¹⁰². Bu, varlığı hükmsüzlüğü gerektiren munzabıt zahir vasıftır¹⁰³. Hükmü bozan münasip vasıftır. Masiyet için yolculuk yapan kimse- nin sefer ruhsatından yararlanamaması¹⁰⁴ buna örnek olarak verilebilir.

2. Sıhhat - Fesat

a. Sıhhat:

Kelime manası "bütün ayıp ve kusurlardan beri"¹⁰⁵ demek olan sıhhat vaz'i hükümlerin ikincisidir. el-Bağdâdî sıhhati " *mükellef yaptığı zaman kendisine yeterli olup zimmetinde borç olmaktan düşen şey*"¹⁰⁶ olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, fukaha metodu usûlcülerinin tanımı ile aynıdır¹⁰⁷. Mütakellimin metodu usûlcülerine göre ise sıhhat: " *Emre muvafık olan şeydir*"¹⁰⁸ Mütakellimin mesleği üzerinde usûl yazan âlimlerin tanımında geçen " muvafakat" kavramı vakıada değil; mükellefin zannında vardır¹⁰⁹. Akitlerde sıhhat ise: Kendisinden kast olunanın hükümde, yani satıcı ile alıcı arasında,

⁹⁹ Abdulaziz eş Şeşrî, 96.

¹⁰⁰ el Fevzân, 60.

¹⁰¹ el Bağdâdî, 34.

¹⁰² Abdulaziz eş Şeşrî, 96.

¹⁰³ el Fevzân, 61.

¹⁰⁴ el Bağdâdî, 34-35.

¹⁰⁵ Cemaleddin Muhammed b. Mukrim İbn Munzir el-İfrikî el-Mısırî, **Lisanu'l Arab**, Beyrut, yy, 2/502.

¹⁰⁶ el Bağdâdî, 35.

¹⁰⁷ el Fevzân, 62, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, **el-Mustasfa min İlmi'l Usûl**, Tahk. Hamza b. Zuheyr Hafız, Medine-i Münevvere, yy. 1/317.

¹⁰⁸ el Bağdâdî, 35. Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn er-Râzî, **el-Mahsûl fi İlmi Usûli'l Fıkıh**, Tahk. Cabir Feyyaz el-Alvanî, Beyrut, yy. 1/112.

¹⁰⁹ el Fevzân, 62, Fukaha yönteminin sıhhat tarifi ile Mütakellimin yönteminin sıhhat tarifi arasındaki farkı ve Mütakellimin emre muvafakattının mükellefin zannında olmasını Amidi şu örnekle açıklamaktadır. Namaz kıldıktan sonra abdestsiz olarak namaz kıldığını anlayan kişinin namazı Mütakellimine göre; Şarinin emrine muvafakatından dolayı namazı sahihtir. Fukahaya göre; Abdestsiz namaz kazayı üzerinden borç olarak düşürmediği için sahih değildir. Bkz. Âmidî, el-İhkâm, 1/174.

eserin ve neticenin ortaya çıkması halidir¹¹⁰. Alışverişte mülkiyetin, icarede menfaatin taraflardan birine nakil edilmesi ve bedelinin diğer tarafa ödenmesi, ancak akit sahih olduğunda gerçekleşmiş olur¹¹¹.

b. Fesat:

Kelime manası tabii özelliğinden çıkmış sağlamlık vasfı değişmiş, doğrunun zıddıdır¹¹² ıstılahta ise: Sahih olmayandır¹¹³. el-Bağdâdî fesat ve batılın aynı anlama geldiğini dolayısı ile her fesatın batıl, her batılın da fesat olduğunu söyler¹¹⁴.

el-Bağdâdî, sahih ve fasit kavramlarını açıkladıktan sonra bunlarla ilgili olan nefaz, edâ, iade ve kaza kavramlarını açıklamaktadır.

Nefaz: Akti yapanlardan birinin tek taraflı kaldıramayacakları bir tasarruftur. **Edâ:** bir şeyi vaktinde yapmaktır. **İade:** yapılan bir fiilde oluşan eksiklikten dolayı ikinci defa yapmaktır. **Kaza:** vakti çıktıktan sonra yapmaktır. Yalnız hayız olduğu için ramazan orucundan tutamadığı günleri ramazan sonrasında kadının tutmasının kaza olduğunu söyleyenlerin de var olduğunu zikretmiştir¹¹⁵.

3. Mun'akid

el-Bağdâdî, va'zi hükümlerden üçüncü sırada münakidi zikretmiştir. Münakid kelimesi fıkıhçıların muamelat konularında ve akitlerde sıkça kullandıkları bir kelimedir¹¹⁶. Münakid kelimesinin sözlük manası "çözmenin zıddı, kuşatma çevreleme "¹¹⁷ demektir. Münakit ıstılahta iki manaya gelmektedir;

a- İki hususi kelime arasındaki bağlantı demektir. İcap ve kabul gibi,

¹¹⁰ el Bağdâdî, 35.

¹¹¹ el Fevzân, 63.

¹¹² el-Fevzân,63, İbn Munzir, 3/335.

¹¹³ el Bağdâdî, 35.

¹¹⁴ el Bağdâdî, 36, el-Fevzân, 63-64.

¹¹⁵ el Bağdâdî, 36-37.

¹¹⁶ el Fevzân, 67.

¹¹⁷ İbn Munzir, 3/296.

- b- Lüzum denilen bağlayıcılıktır ve akit gerçekleşikten sonra tek taraflı fesh edilemeyen şeydir¹¹⁸.

4. Azimet- Ruhsat

el-Bağdâdî, azimet ve ruhsatı vaz'i hükümlerin dördüncüsü olarak zikretmiştir. Azimet, asli hükümlerin beka ve devamına sebep olduğu için, mükellefin genel durumlarına racidir. Ruhsat ise, emirde hafifliğe gidilmesine sebep olduğu için sıkıntılı olduğu durumlara racidir¹¹⁹. Azimet kelime manası müekked kasıttır¹²⁰. Istilahî manası ise; "*Şer'i delile muhalefet etmeksizin sabit olan hükümdür*"¹²¹ namazın farziyeti ve belirtil-diği üzere öğlen ve ikindi namazlarının dört, akşam namazının üç, sabah namazının iki rekât olarak kılınması azimete örnek olarak verilebilir.

Ruhsat ise kolaylaştırmaktır. "*Tercih edilen bir muarız sebebiyle şer'i delile muhalif olarak sabit olan şeydir*"¹²² el-Bağdâdî ruhsata verdiği örneklerle ruhsatın çeşitlerini şöyle sıralamıştır.

- 1- Hastanın teyemmüm etmesi, vacibin terkinin mübahlığı
- 2- Zorluk anında meyte yenmesi, zaruri özürden haramın mübahlığına,
- 3- Müzabenenin ariye gibi olması¹²³, İnsanların ihtiyaç duyduğu zamanda bazı akitlerin sahih olmasına ruhsattır¹²⁴.

¹¹⁸ el Bağdâdî, 37.

¹¹⁹ el Fevzân, 69.

¹²⁰ İbnMunzir, 12/399.

¹²¹ el Bağdâdî, 37.

¹²² el Bağdâdî, 37-38.

¹²³ **Muzabene:** Ağacın dalındaki yaş hurmanın kurutulmuş hurma ile satılmasıdır. Bu tür alış-verişin içeriğinde aldatma ve malın keyfiyetinin tam olarak bilinmemesi (cehalet) var olduğundan yasaklanmıştır. Ancak beş vesk'ten (aynı zamanda zekâtın nisabıdır. İmam Ebu Hanife hariç cumhura göre bir sa' 2175 gr. Takdir edilerek 653 kg. yapar. Bkz. Vehbe Zuhaylî, **İslam Fıkı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1989, 1/58.) aşağı olmak kaydı ile ruhsat verilmiştir. Şöyle ki: parası ve hurma ağacı olmayan bir fakir, Hurma bahçesinin sahibinden elindeki kuru hurmayı bedel olarak verip yaş hurmayı ailesine yedirmek için almasıdır. Bkz. el-Bağdâdî Kasimî dipnotu, 38.

Âriye: Bir malın kullanım hakkının bedelsiz olarak başkasına vermektir. Âriye emanet gibidir. Bir kaza neticesinde mal zarar görse tazmin sözkonusu değildir. Bkz.el-Merginânî, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l Muhtedî**, Dimaşk 2006, 3/405-413.

B. DELİLLER

el-Bağdâdî hükümler konusunu bitirdikten sonra delillere geçer ve delilleri ittifak edilen ve ihtilaf edilen deliller olarak iki kısma ayırır.

a. İttifak Edilen Deliller

Hanbelî mezhebi üzerine yazılan usûl eserleri, sistematik bakımdan ehl-i re'yi temsil eden Hanefîyye metodundan ziyade, Mütakellimin metodunda usûl yazanlara daha uygundur¹²⁵. Hanbelîler islam hukukunun delillerini kitap, sünnet ve icmâdan müteşekkil semî deliller ve akıl olarak dört'e ayırmışlardır. Akıldan kasıt şariat gelmeden önce vacibattan zimmetin beri olduğuna delalet eden istishabu'l hâl delilidir¹²⁶. el-Bağdâdî de bu sıralamaya riayet etmiş, kıyas ve istidlâli bunlardan ayrı başlıklar altında izah etmiştir. Yukarıda sayılan ve Hanbelîlerin üzerinde ittifak ettikleri bu delilleri¹²⁷ el-Bağdâdî sırası ile şöyle açıklamaktadır.

1. Kitap

Kitabı: "*Mushaflarda yazılı olup ezberlenmiş ve dillerde tilavet edilen, Arap kelamında kullanıldığı gibi içerisinde hakikat ve mecaz, muhkem ve müteşabih kelimeler bulunan, diğer dillerden Arapçaya geçip Arapçalaşmış olan kelimelerin de bulunduğu Allah kelamı*"¹²⁸ şeklinde tanımlayan el-Bağdâdî usulcüler arasında tartışma konusu olan yabancı dillerden Arapçaya geçen kelimelerin Kur'an'da yer alıp almadığı konusuna temas ederek bahsi açıklamaya başlar. Zira Kur'an'ın bütünüyle Arapça olduğunu ve içerisinde Arapçadan başka bir kelime bulunmadığını şiddetle savunan İmam Şâfiî (204/820) ve Kadı Ebu Yalâ (458/1066) gibi fakihlere¹²⁹ bu noktada muhalefet ederek Kur'an'da Arapçadan başka dillerde de kelimeler olduğunu söyler.

¹²⁴ el Bağdâdî, 37-38.

¹²⁵ Ferhat Koca " *Hanbelî Mezhebi*" İstanbul, 1997, **DİA**, 15/530.

¹²⁶ el Bağdâdî, 39.

¹²⁷ el Bağdâdî, 39.

¹²⁸ el Bağdâdî, 41.

¹²⁹ el Fevzân, 82, Muhammed b. İdris Eş Şâfiî, **Er Risâle**, Beyrut, 2011,17. " ناشئة الليل " Habeşçe , " المشكاة " Hintçe ve " الإستبرق " Farsçadır. Bkz. el Bağdâdî, 41.

el-Bağdâdî'nin Kur'an tanımından da anlaşılacağı gibi ihtilaf konularından ikincisi Kur'andaki muhkem ve müteşabihlerdir. el-Bağdâdî muhkem ve müteşabih için ikisi kendi mezhep imamlarından olmak üzere dört ayrı tanım verir¹³⁰ ancak kendisi muhkem için bir tanım yapmamaktadır.

1- Kadı Ebu Yalâ: Muhkem müfesser, müteşabih ise mücmeldir¹³¹.

2- İbnAkîl (513/1119): Muhakkik âlimlerden başkasına bilgisi muğlak olan müteşabihtir¹³².

3- Sürelerin başındaki mukattaa harfleridir¹³³.

4- Muhkem vaad ve vaid, helal ve haram, müteşabih ise kıssalar ve misallerdir¹³⁴.

el-Bağdâdî müteşabih hakkında doğrusu da budur dediği kendi tanımı ise şöyledir: " *İman edilmesi vacip olup tevili de haram olan müteşabihtir. Allahın sıfatlarını anlatan ayetler gibi* " ¹³⁵.

2. Sünnet

el-Bağdâdî sünneti: "*Rasulullah'dan rivayet edilmiş söz, fiil ve takrirler*" ¹³⁶ olarak tanımlamaktadır". Kavli (sözlü) sünnetin delaleti hakkında el-Bağdâdî, Rasulullah'ın doğru sözlü olduğuna delalet eden kesin deliller vardır. Bu sebeple onun sözünü işitip rivayet eden kişinin söylediği ile amel edilmesinin vacip olduğunu söylemektedir¹³⁷.

Fiili sünnetin delaletini üç kısma ayırmaktadır.

¹³⁰ el Bağdâdî, 41,

¹³¹ el Bağdâdî, 41.

¹³² el Bağdâdî, 41.

¹³³ İbnî Kesir bu görüşü Mukatil b. Hayyan'a nisbet etmektedir. Bkz. Ebu'l Fidâ İsmail b. Amr İbn. Kesir elKureyşî ed-Dımaşkî, **Tefsiru'l Kur'ani'l Azim**, Riyad, 1997, 2/ 7.

¹³⁴ Suyutî bu tanımı İbnEbi Hatim üzerinden İbnAbbas'a nisbet etmektedir. Bkz. Celâleddin Abdurrahman es-Suyutî, **el-İtkan fi Ulûmi'l Kur'an**, Kahire, 2004, 3/6.

¹³⁵ el Bağdâdî, 42.

¹³⁶ el Bağdâdî, 42.

¹³⁷ el Bağdâdî, 42.

- 1- Oturmak, kalkmak gibi beşeri hasletler sebebiyle yapmış olduğu fiilleri, tek-
lifi bir sorumluluk içeren mahiyette olmadığı¹³⁸ için bir hüküm ifade etmeyen
davranışları¹³⁹.
- 2- Sadece kendisine mahsus olarak yapıp başkasına sorumluluk olarak teklif
edilmemiş ibadet türünden olan fiilleri, gece namazı gibi¹⁴⁰.
- 3- Sözlü veya fiili olarak din konusunda ahkâmın beyan edilmesi niteliğinde
olan uygulamaları, bu uygulamaların ümmetin bütün fertlerini bağlayıcı ol-
duğunda ittifak vardır¹⁴¹. Namaz kılma şeklinin kendisinden öğrenilmesini is-
tediği¹⁴², hırsızın elinin bilekten kesilmesini belirttiği uygulamalar¹⁴³ buna
misal olarak verilebilir.

el-Bağdâdî Rasulullah'ın fiillerini yukarıdaki gibi tasnif ettikten sonra, bunların
dışında kalan mücerret fiillerinin hüküm ifade etmesi açısından ikiye ayrıldığını şöyle
izah etmektedir.

- 1- Rasulullah'dan rivayet olunmuş fiiller; vücup, ibaha, nedep vb. bir hüküm
ifade ettiği biliniyorsa ona uymak gerektiğinde ulemanın ittifakı vardır¹⁴⁴.
- 2- Rasulullah'dan rivayet olunmuş fiillerin hükmü bilinmiyorsa, bu konuda üç
görüş vardır. Birincisi: Ebu Hanife, Mâlikî ve bazı Şâfiîlere göre; Rasulu-
lah'a tabi olunması emredildiği için rivayete tabi olunması vücup ifade eder.
el-Bağdâdî, en sağlam görüşün bu olduğunu ayrıca belirtmektedir¹⁴⁵. İkincisi:
Hanefîler, bazı Şâfiîler ve Zâhiriye'ye¹⁴⁶ göre; terkinden ziyade yapılması da-

¹³⁸ el Fevzân, 88.

¹³⁹ el Bağdâdî, 43.

¹⁴⁰ el Bağdâdî, 43.

¹⁴¹ el Bağdâdî, 44.

¹⁴² "صلوا كما رأيتموني أصلي" "Ahmed b. Ali b. Hacer el Askalani, **Fethu'l Barî bi Şerhi'l Buharî**,
Tahk. Abdulkadir Şeybe el Ahmed, Hadis no: 7246, Riyad, 2001, 13/244.

¹⁴³ Ali b. Ömer ed Darekutnî, **Süneni Darekutnî**, *Kitabu'l Hudud*, Hadis no: 292, Beyrut, 2011, 742.

¹⁴⁴ el Bağdâdî, 44.

¹⁴⁵ el Bağdâdî, 44.

¹⁴⁶ el Fevzân, 92.

ha evla olduğu için tabi olunması menduptur¹⁴⁷. Üçüncüsü: Mutezilenin görüşüdür, aralarında tearuz olduğu için konu ile ilgili bir delil bulunana kadar tevakuf edilmesi gerekir¹⁴⁸.

el-Bağdâdî takriri sünnet konusunda, öncelikle takrir olabilmesi için Rasulullah'ın huzurunda fiili yapan kişinin müslüman olmasını şart koşmakta ve gayri müslimlerin fiillerine Rasulullah'ın suskun kalmasının takrirle bir ilgisinin olmadığını belirtmektedir¹⁴⁹.

Söylenilen bir söze veya yaşanan bir olaya Rasulullah'ın suskun kalmasının illeti biliniyorsa bu söz ve olaya suskun kalması takrir olduğuna delalet eder. Bu takrir hakkında kişinin bilgisi iki şekilde tezahür eder.

- 1- Rasulullahın takrir ettiğini anlayan kişi ya direkt onun yanında söylenen sözü işitmiştir veya yaşanan olaya şahit olmuştur ya da konu ile ilgili olarak onun onaylayıcı yorumunu bizzat ondan dinlemek suretiyle bilgi sahibi olmuştur¹⁵⁰. el-Bağdâdî bu durumlardan biri ile elde edilen takriri bilginin kat'î olduğunu söylemektedir.
- 2- Kişiyi bu gibi takrir bir haber yolu ile iletilmiş ve bilgi sahibi olmuştur. Haber doğru ve yalan olma ihtimalini içerisinde barındırdığı için ve de direkt olarak olaya dahil olunamadığı için kesin doğru olduğunu tesbit etmek zordur. el-Bağdâdî bu tür haberlerin rivayet derecelerine göre kat'iliğinin değişeceğini söylemektedir¹⁵¹.

el-Bağdâdî'nin takrir ve takrir bilgisinin elde edilmesine dair bu şekilde yaklaşımı sonucunda Rasulullah'tan rivayetlerin dereceleri konusundaki anlayışının nasıl olduğu gündeme gelmektedir ve bu noktada Rasulullah'tan yapılan rivayetleri ikiye ayırmaktadır.

¹⁴⁷ el Bağdâdî, 45.

¹⁴⁸ el Bağdâdî, 45.

¹⁴⁹ el Bağdâdî, 46.

¹⁵⁰ el Bağdâdî, 46.

¹⁵¹ el Bağdâdî, 46.

a) Mütevatir Haber:

el-Bağdâdî mütevatiri: " *Yalan söylemek üzere anlaşmaları mümkün olmayan bir cemaatin verdiği haberler*"¹⁵² olarak tanımlamaktadır. Bu haber ilmi yakın ifade eder¹⁵³. Bundan dolayı harici bir delile ihtiyaç olmaksızın tasdik edilmesi vaciptir¹⁵⁴. Aynı zamanda bir haberin mütevatir olması için itikadî olmayıp, görmek ve işitmek gibi duyu organları ile algılanabilir olmalıdır ve rivayet edenin " سمعنا ", " أخبرنا ", " حدثنا " gibi lafızlarla rivayet etmeleri gerektiğini söylemektedir¹⁵⁵.

Bununla birlikte olay veya sözü, Rasulullah'dan görüp işiten sahâbenin sözünü nakledenlerin ve bunların arasındaki aracılardan da, rivayetin şartlarına uygun olarak rivayet etmiş olmaları gerekir¹⁵⁶.

el-Bağdâdî, mütevatir rivayet için ravi sayısını bir rakamla sınırlamanın doğru olmadığı, aksine bir kişiden bir kişiye rivayet edildikten sonra yalan söylemek üzere anlaşmaları mümkün olmayan bir topluluğun haberi haline gelen bir rivayetle de mütevatir olacağını söylemektedir¹⁵⁷.

el-Bağdâdî Hanefîlerin aksine mütevatir haberin ravilerinde adalet ve islam şartını aramamaktadır¹⁵⁸. el-Bağdâdî'ye göre mütevatir olarak elde edilen bir bilgi ilim icap eder ve mücerret olarak tasdik edilmesi vaciptir. Mütevatirin dışındaki rivayetler ise harici bir delil ile desteklendiği zaman tasdik edilir¹⁵⁹.

Mütevatir ile hâsıl olan bilginin nev'i konusunda iki görüş belirtilmiştir.

¹⁵² el Bağdâdî, 46.

¹⁵³ el Fevzân, 100.

¹⁵⁴ el Bağdâdî, 47.

¹⁵⁵ el Fevzân, 98.

¹⁵⁶ el Bağdâdî, 46, el Fevzân, 98.

¹⁵⁷ el Bağdâdî, 47.

¹⁵⁸ el Bağdâdî, 47. Er'Râzî, ehli kıbleden olmayan kimselerin, kendi dinleri veya başka bir konuda yaptıkları rivayetlerinin kabul edilmeyeceği konusunda ümmetin icma ettiğini söylemektedir. Fahrüddin Muhammed b.Ömer b. el-Hüseyn er'Razi, **el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l Fıkh**, by, yy, 4/396.

¹⁵⁹ el Bağdâdî, 47.

I- Kadı Ebu Yalâ'ya göre zarurî (araştırılmaya gerek olmayan) bir bilgi olur. el-Bağdâdî de bu görüşe katılmaktadır¹⁶⁰.

II- Kelvezânî'ye göre teemmül edilmesi gereken nazarî bir bilgidir¹⁶¹.

el-Bağdâdî mütevatir haber konusunun sonunda bir vakıada ilim ifade eden bir şeyin karinesiz olarak başka bir vakıada ilim ifade edip etmeyeceğini izah etmektedir. el-Bağdâdî'ye göre herhangi bir vakıada veya herhangi bir şahıs için yakini ilim ifade eden bir husus diğer vakıa veya şahıs için de ilim ifade eder¹⁶². Çünkü yakini ilim vakıalar veya şahıslara göre değişiklik göstermez¹⁶³. el-Bağdâdî bu konudaki görüşü ile ehl-i sünnetten ayrılmış, mutezilenin görüşüne yönelmiştir¹⁶⁴.

b) Ahad Haber:

Fıkıh usûlünün üzerinde durduğu en önemli konulardan biri de ahad haber konusudur. Usûlcüler bu konuda farklı görüşler serdetmiş ve birçok yönleri ile ele alıp sağlam ve geçerli bir sonuca varmak için gayret göstermişlerdir. el-Bağdâdîye göre; bir haber mütevatir olmadıkça, Ahmet b. Hanbel'den gelen rivayetlerden birinde de olduğu gibi, ilim ifade etmez¹⁶⁵. Ancak Mâlik, Zahiriye, ehli hadisten bir grup¹⁶⁶ ve Ahmed b. Hanbel'den gelen ikinci bir rivayette ahad haber ilim ifade eder¹⁶⁷.

Ahad haberin ilim ifade etmesi konusunda üçüncü bir görüş de: Ahad haberi rivayet eden ravinin adil olduğunda ittifak ediliyor ve ümmet o ittifakı kabul ediyorsa o haber ilim ifade ettiği şeklindedir. Ancak doğruluğuna ait bir karine yoksa veya on muarız bir haber varsa bu haber el-Bağdâdîye göre zan ifade eder¹⁶⁸.

¹⁶⁰ el Bağdâdî, 47.

¹⁶¹ el Bağdâdî, 47.

¹⁶² el Bağdâdî, 47.

¹⁶³ el Fevzân, 102.

¹⁶⁴ Abdulaziz eş Şeşrî, 145-146. el Bağdâdî'nin bu konuda böyle bir düşüncede olması onun Mutezilenin fikirlerinin tamamını kabul ettiği anlamına gelmez. O bu konuda hata yapmıştır ama kendisinin yöntemi ehl-i sünnettir ve kendisi de ehl-i sünnettendir. Bkz. Abdulaziz eş Şeşrî, 146.

¹⁶⁵ el Bağdâdî, 48.

¹⁶⁶ el Fevzân, 104.

¹⁶⁷ el Bağdâdî, 48.

¹⁶⁸ el Bağdâdî, 49.

Ahad haber ile amel edilmesi hususunda ise; ahad haber yoruma açık olduğu için " *aklen amel edilmesi caiz değildir* " diyenler olduğu gibi Kelvezânî gibi amel edilmesi gerektiğini söyleyenler de vardır. Ancak çoğunluğun " *ahad haber ile amel edilmesi için bir engel yoktur* " dediklerini zikreder¹⁶⁹.

el-Bağdâdî ahad haber konusunda bu şekilde tespitlerde bulunduktan sonra haberin ravisi konusunu izah eder. Bu konudaki görüşleri şöyledir.

el-Bağdâdî ravide aranan şartları şöyle sıralamaktadır.

- a- Müslüman olması; Müslüman olma şartını gözetmekle beraber, işlediği bid'attan dolayı dinden çıkmış gulat Rafizilerin¹⁷⁰ rivayetini kabul etmemektedir¹⁷¹.
- b- Akil baliğ olması; Hadisi başkasına ulaştırabilmesi için ravinin akıllı ve bülûğa ermiş olması gerekir.
- c- Zapt; Ravinin, almış olduğu haberi herhangi bir ziyade veya eksiltme yapmaksızın koruyabilmesidir.
- d- Adalet; Ravinin din konusunda istikamet üzere olması, vacibattan olan görevlerin salim olarak yerine getirmesi ve haramları açıkça işlemek sureti ile fasıklık yapmamasıdır. el-Bağdâdî fasık'ın rivayetini kabul etmemektedir. Bununla beraber görüşünü Kur'an ve sünnete dayandırmış ancak ictihadında hata etmiş, bu hatalı görüşü için davet etmeyen ve fanatizm yapmayan bid'atçının rivayetinin yoruma açık olduğunu, Ahmed b. Hanbel'e dayandırarak kabul etmektedir¹⁷².

el-Bağdâdî İmam Şâfiî ve Kelvezânî gibi, fiskını bedeni azaları ile işlemeyen ancak itikat ciheti ile fasık olan kişinin te'vil edilebilen rivayetini kabul etmektedir¹⁷³.

¹⁶⁹ el Bağdâdî, 49.

¹⁷⁰ el Fevzân, 110.

¹⁷¹ el Bağdâdî, 50-51.

¹⁷² el-Fevzân,110.

¹⁷³ el Bağdâdî, 51, el-Fevzân, 114.

Meçhul kişiler¹⁷⁴ hakkında İmam Şafînin görüşünü benimseyerek onların rivayetini kabul etmemiştir. Ancak adaleti meçhul kişinin rivayetini Ebu Hanife gibi kabul etmiştir. el-Bağdâdî'nin adaleti meçhul kişinin rivayetini kabul etmemesi aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'e de dayanmaktadır¹⁷⁵.

Ravinin erkek olması, rivayet ettiği kişiyi görmesi, fakih olması, nesebinin bilinmesi veya her hangi bir had cezasında sanık olarak hüküm giymemiş olması gibi şartları aramamaktadır¹⁷⁶.

el-Bağdâdî ravi hakkındaki görüşlerini bu şekilde izah ettikten sonra sahâbe'nin tanımına geçmiştir. O sahâbeyi şöyle tanımlamaktadır. *"Peygamberle arkadaşlık etmiş ve kısa bir zaman dilimi dahi olsa mü'min olarak onu görmüş ve bu durumu gerek kendisinin haber vermesi gerekse de bir başkasının anlatması ile sabit olan o kişi sahâbedir"*¹⁷⁷. el-Bağdâdî bütün sahâbeleri adil olarak kabul ettiği gibi, onları tezkiye etmeyi de uygun görmez ve meçhul bile olsa sahâbenin rivayetini kabul eder¹⁷⁸.

Sahâbenin dışındaki kişilerin şahitlik ve rivayet konularında tezkiye edilmeleri gerektiğini ve kişinin adil olduğunu ispat etmede en kuvvetli yolun kişinin şahitlik yapabileceğine hükmedilmesi olduğunu ancak hâkim'in bir kişinin şahitlik vasfını kaldırmasının da cerh olmadığını söylemektedir¹⁷⁹.

el-Bağdâdî'ye göre reddedilen bir sıfatın ravinin rivayetine nisbet edilmesi ravinin cerh edilmesidir. Tezkiye gibi bir kişinin cerhi makbuldür ve bu cerhi âlim olmayan biri yaparsa sebebini açıklaması gerekir¹⁸⁰. Ahmed b. Hanbel'den farklı olarak kendisi kişi hadisin reddedilme sebebini açıklamak zorunda olmadığını söylemektedir¹⁸¹. Ona

¹⁷⁴ Müellif, meçhul kişiler ifadesi ile; Müslüman olması, zapt sahibi olması, adil olması ve bülüğa ermiş olması konusunda bilgi eksikliği bulunanları kast etmektedir. Bkz. el-Fevzân, 114.

¹⁷⁵ el Bağdâdî, 51, el-Favzan, 115.

¹⁷⁶ el Bağdâdî, 51.

¹⁷⁷ el Bağdâdî, 51.

¹⁷⁸ el Bağdâdî, 51, el Fevzân, 116.

¹⁷⁹ el Bağdâdî, 51-52.

¹⁸⁰ el Bağdâdî, 52.

¹⁸¹ el Bağdâdî, 52.

göre cerh ve tadil tearuz ettiği zaman, tadil yolları daha çok olduğu için tadil cerhe tercih olunur¹⁸². el-Bağdâdî sahâbenin mürselinin¹⁸³ makbul olduğunu söylemektedir¹⁸⁴.

el-Bağdâdî, bu bölümün sonunda hadis usûlüne giren konuları izah etmiş ve bölümü bitirmiştir.

el-Bağdâdî İslam hukukunun ittifak edilen kaynaklarından Kitap ve sünneti açıkladıktan sonra, üçüncü sırada olan icmâ'ın açıklamasına geçmeyip Kur'an ve sünnetteki lafızlar ve bu lafızların delalet yönleri mefhum ve nesh konularını tafsilatlı olarak anlatır. Daha sonra da ileride geleceği üzere icmâ konusuna geçer.

C. KİTAP VE SÜNNET'DE MÜŞTEREK OLAN LAFZÎ KONULAR

el-Bağdâdî bu başlık altında, gerek nahiv açısından gerekse de belâğat açısından, Kur'an ve sünnette ele alınan fıkıh usûlünün lafzi konularını ele almaktadır. Dil insanlık âleminde en önemli unsurlardan biridir. Bu sebeple dilin menşe'i hakkında usûlcülerin yaklaşımlarını açıklayarak konuya başlamaktadır.

a. Dilin Menşe'i

Usûl-ı fıkıh âlimleri dilin menşe'i hususunda iki ana konuda görüş beyan etmişlerdir. Birincisi toplumların kullandığı dilin ilk oluşum şekli, ikincisi şeriatın kaynağı olan Kur'an'ın nazil olduğu Arap dilinde nahiv ve belagat konularıdır. Zira Arapçada nahiv ve belagat, Kur'an ve sünnetten ahkâmı belirlemeyi esas alan usûl-ı fıkıhın temel dayanaklarıdır. el-Bağdâdî dilin toplumlarda ilk oluşumuna dair iki görüşün olduğunu söylemektedir.

a- Dil muvadaa/uzlaşa ile toplumlarda meydana gelmiştir,

¹⁸² Abdulaziz eş Şeşrî, 170.

¹⁸³ Mürsel Hadis: Birsonraki tabakada olan ravinin önceki tabakada olan raviyi zikretmeden hadisi rivayet etmesidir. Misal tabiinden olan Nafi'nin " Rasulullah dedi..", " Rasulullah şöyle yaptı..", " Rasulullahın yanında gerçekleşti.." gibi ifadelerle hadisin nakledilmesidir. Zayıf hadis kabul edilmesinin sebebi seneddeki ittisalın kopukluğudur. Mürsel dinde hüccet değildir. Ancak ulemanın çoğunluğu sahâbenin irsalini zayıf görmemektedirler. Çünkü genel olarak sahâbe, Rasulullahtan işitmediği hadisi nakletmemiştir. Bir sahâbenin, senette diğer sahâbeyi zikretmemesi hadise zarar vermez. Bkz. Suphi Salih, **Ulûmu'l Hadis ve Mustalâhuhu**, Beyrut, 2009, 166.

¹⁸⁴ el Bağdâdî, 56.

b- Dil Allah tarafından tevkiî olarak insana ihsan edilmiştir¹⁸⁵.

Dilin oluşumu ıstilahî olarak gerçekleşmiş olsa idi yeni bir dilin ıstilahına ulaşabilmek için insanlık âleminde önceden bir dilin var olması gerekirdi. Bu durum dilin nesilden nesile deveran edip bir birine bağlanması ile sonsuza kadar gitmesi anlamına gelir¹⁸⁶.

el-Bağdâdî konu ile ilgili olarak birleştirici bir tutum sergileyen Ebu Yalâ'nın; " *Bu konu aklî olarak değerlendirildiğinde her iki görüş de doğrudur. Ancak bir kısmının ilham bir kısmının da tevkiî olması da mümkündür* " ¹⁸⁷ görüşüne de katılarak şu sonuca varmıştır. Dilin oluşumunda aklî ve naklî bir delil mevcut değildir. Bir topluğun kendi ihtiyaçlarına göre lügat için gerekli olan öğeleri koyması, geri kalanların da onlara uyması yaşanan bir gerçektir¹⁸⁸. el-Bağdâdî Kelvezânî, Ebu Hanife ve bir kısım Şâfiîlerin aksine, isimlerin kıyas yolu ile başka bir şeye ad olabileceği kanaaatindedir¹⁸⁹. Bu konuyu şöyle izah etmektedir. Emrin hakikatini bizler bilemeyiz. Bu konuda ne aklî, ne de naklî bir delil elimizde mevcuttur. Başlangıçta toplumlar, kendi ihtiyaçlarına göre lafızların anlamlarını oluşturup, iletişim sağlamış ve diğerleri de bunu kullanagelmışlerdir. Dolayısı ile, kıyas yoluyla isimler başka bir şeye ad olabilir. Misal " *خمر* " kelimesi " *غطى* " (karardı karanlığı her şeyi örttü, kapladı)¹⁹⁰kelimesinden alınmıştır. Kıyas yolu ile nebiz de aklı örttüğü için hamr diye adlandırılmıştır¹⁹¹.

b. Kelam

el-Bağdâdî kelamı harflerden müteşekkil hecelerin oluşturduğu, bir anlam için konulmuş fiil fail, mübteda haber gibi anlamlı cümleler ve tek başına anlamı olmayan

¹⁸⁵ el Bağdâdî, 58.

¹⁸⁶ el Bağdâdî, 58.

¹⁸⁷ el Bağdâdî, 58.

¹⁸⁸ el Bağdâdî, 58.

¹⁸⁹ el Bağdâdî, 59.

¹⁹⁰İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali en-Neccar, **Mu'cemul Vasit**, by, yy, 2/656.

¹⁹¹ el Bağdâdî, 59.

huruf-ı meanîyi oluşturan ses topluluğu olduğu tesbitini yapmakta¹⁹² ve kelimâ, mana yönünden hakikat ve mecaz olarak ikiye ayırmaktadır.

1. Hakikat:

Bir kelime bir şey için söylendiğinde sadece söylendiği mana üzerine kullanılıyor ve başka anlamları içerisinde barındırmıyorsa hakikat ifade eder. Kelimâ hakiki anlamında ya lugavî ya örfî ya da şer'î olarak kullanılır¹⁹³. Kelimânın lugavî ve örfî hakikat manasının olduğunda ittifak varken¹⁹⁴ Mürcie ve Eşarilerin önde gelenlerinden Bakıllani (403/1013) kelimânın şer'î hakikat manası olmadığını söylemektedirler¹⁹⁵.

el-Bağdâdî'ye göre bir kelime, örfî ve şer'î anlama geldiğine dair bir karine bulunmadan şeriatte kullanılıyorsa, o kelime lugavî bir kelimedir. Şer'î anlama geldiğine dair bir karine varsa, o kelime şer'î hakikat üzerine kullanılmıştır¹⁹⁶. Bununla beraber şeriatte kullanılan bir kelimenin, herhangi bir karinesi yoksa Hanefîlerin aksine, Ebu Yalâ ve bazı Şâfiîlerin dediği gibi mücmel olmayıp şer'î hakiki manası ile ele alınır¹⁹⁷.

2. Mecaz:

el-Bağdâdî'ye göre bir kelimâ mecaz olarak ele alınabilmesi için şu şartları taşıması gerekir.

- a- Lafzın hakiki manası ile mecaz manası arasında ortak bir yön bulunmalıdır.
- b- Hakikat ile mecazı birbirine bağlayan bir unsur olmalıdır.

¹⁹² el Bağdâdî, 59, Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin b.Hişam el Ensarî, **Şerhü Katrun Neda ve Bellu's Sadâ**, Beyrut, 1992, 17.

¹⁹³ el Bağdâdî, 59.

¹⁹⁴ el Fevzân, 151.

¹⁹⁵ Bakıllanî, şeriatın Arapça ile varit olduğunu söyleyip, Şeriat Arap dilinin dışında müstakil bir hakikat ile varit olsa idi o zaman Arap dilinde varit olmaması gerekirdi demekle kelimâda şer'î mananın olmadığını savunmaktadır. Bkz. Abdulaziz eş Şeşrî, 206-207.

¹⁹⁶ el Bağdâdî, 60, Abdulaziz eş Şeşrî, 208.

¹⁹⁷ Abdulaziz eş Şeşrî, 208.

c- Hakikat ile mecaz arasında bir sebep, eser veya müessir olmalıdır¹⁹⁸.

el-Bağdâdî, bir kelimenin mecaz manasını alabilmesi için bu şartları sıraladıktan sonra şu tespiti yapmaktadır. Meczaz lafız hakikat lafzın bir bölümüdür. Dolayısı ile her mecaz lafız bir hakiki lafızdır ancak her hakiki lafız mecaz değildir¹⁹⁹. Bir kelimede öne çıkan unsur hakikat manasıdır ve hakikat ile mecaz arasında eşitlik varsa lafzın hakikî manası alınır²⁰⁰.

¹⁹⁸ Safiyyüddin Abdiu'l Mü'min ibn Kemaleddin Abdilhak el-Bağdadî el Hanbelî, **Kavaidu'l Usûl ve Meakidu'l Fusûl**, Tahk. Ali Abbas el-Hakimî, Mekke 1988, 51. Takip etmiş olduğumuz Ahmed Mustafa tahkikinde bu bölüm eksik olduğu için eksik bölümleri Ali Abbas el-Hakimî tahkikinden devam edeceğiz. Abdulaziz eş Şeşrî, 210-211, el Fevzân, 153.

¹⁹⁹ Abdulaziz eş Şeşrî, 212, el Fevzân, 154-155.

²⁰⁰ Abdulaziz eş Şeşrî, 214-215, el Fevzân, 155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
(LAFZİ MEBHASLAR)

A. DELALET YÖNÜ İLE LAFIZLARIN ÇEŞİTLERİ

el Bağdâdî kalamı kullanım açısından hakikat ve mecaz olarak açıkladıktan sonra usûl açısından lafzın delaletini değerlendirmeye geçmiştir. Lafızlar delalet yönü ile ya bir manaya, ya biri tercih edilmekle beraber birden fazla manaya, ya da iki eşit manaya gelebilmektedirler. Bu açıdan delalet yönü ile lafızları üç kısma ayırmaktadır.

a. Nass

el-Bağdâdî nassı; *"başka bir manaya yorumlama ihtimali olmayıp açık ve belirgin²⁰¹ olduğu için sadece bir manaya delalet eden veya başka manaya gelse de o manada kullanılması için kendinde bir delil bulunmayan lafızlara nass denir"* şeklinde tarif eder²⁰². Nass, kendisi açık ve net olduğu için bazen de zahir manasında kullanılmıştır²⁰³

b. Zahir

el-Bağdâdî zahiri; *"başka anlama gelmesi caiz olmakla beraber akla gelen ilk mana zahirdir. Bu yönü ile mücmelden ayrılmaktadır"*²⁰⁴ şeklinde tanımlamaktadır. el-Bağdâdî, imam Şâfiî başta olmak üzere, çoğunluk fakihler nass lafzını kullanırken zahiri kast ettiklerine özellikle dikkatleri çekmektedir.²⁰⁵ Bir delil ile desteklenerek başka bir anlama gelmesi o lafzın nass olmasına engel teşkil etmez²⁰⁶. Zahir bazen nass gibi açık ve belirgin olduğu için nass olarak da isimlendirilir. Demek oluyor ki, zahirin iki anlamı olabilir. Ancak nass, zahirden daha açık ve belirgindir²⁰⁷.

Hanefîler, bir lafız için asıl olan, hangi mana için vaz' edilmişse, o mana üzerine kullanılmasıdır. Bir delile dayanmaksızın yoruma açık olması durumunda, o kelime nass olma özelliğinden bir şey kaybetmez ve tercih edilebilir hale gelir demişlerdir²⁰⁸.

²⁰¹ el Fevzân, 156.

²⁰² Abdulaziz eş Şeşrî, 216.

²⁰³ el Fevzân, 157.

²⁰⁴ el Fevzân, 157.

²⁰⁵ Abdulaziz eş Şeşrî, 217.

²⁰⁶ Abdulaziz eş Şeşrî, 216.

²⁰⁷ el Fevzân, 157.

²⁰⁸ Abdulaziz eş Şeşrî, 217.

el-Bağdâdî burada nass ile zahiri birbirinden ayırarak Hanefîlerin tanımlama yöntemine meylenmiştir. Çünkü el-Bağdâdî'nin zahir tanımında " *başka anlama gelmekle beraber* " ifadesinden sarîh nassı dışarıda kaldığı anlaşılmaktadır²⁰⁹. Bu noktada bir lafzın zahir manasında kullanılabilmesi için te'vil önemli etkidir.

el-Bağdâdî 'ye göre te'vil, bir lafzın etkin zahir manasından ayrılıp bir delile dayanarak tercih edilen manasını kullanmaktır. Sahih te'vilin ya bir karine ya başka bir zahir ya da racih kıyas ile yapılabileceğini dile getirmektedir²¹⁰. Te'vil yapılırken bazı durumlarda delil kuvvetli olduğu için, cümlemin racih manası alınıp yorumlandığı gibi, bazen de zayıf olan mercuh manası bir sebep veya eserden örnekleme yapılarak alınır. Bunun tersi de söz konusu olabilir. Arapçada anlam bütünlüğünü kelimeler değil, cümlemin tamamı verir. Bu vesile ile cümle ile mana arasında bir denge oluşturmak için cümlemin racih veya mercuh manası vasati olarak alınmak sureti ile te'vil yapılır. Emir ifade eden lafızların mendup olarak te'vil edilmesi buna örnek olarak verilebilir²¹¹.

c. Mücmel – Mübeyyen

el-Bağdâdî "*İki veya daha fazla anlama gelmekle beraber bu anlamlardan biri diğerinden bağımsız olarak ifade etmek istedikleri manada denk, ama birbiri ile aynı olmayan ve iki anlamdan biri, diğerine tercih edilebilmesi için de herhangi bir karine bulunmayan lafzı* " mücmel olarak tanımlamaktadır²¹². el-Bağdâdî'nin bu tanımı daha önce izahı yapılan nass ve zahiri dışarıda bırakmaktadır.

el-Bağdâdî "*mücmeli anlamı olmayan bir lafız olarak*" tanımlayanların olduğunu belirtir. Anlamı olmayan bir lafız mühmeldir, mücmel ise belirli bir anlamı tayin etmeyen anlamı olan bir lafızdır. Mücmelin anlamı beyan ile ortaya çıkar.²¹³.

Mücmel lafız hakkında usulcülerden üç şekilde yorum teşekkül etmiş olduğunu söyleyebiliriz şöyle ki;

²⁰⁹ el Fevzân, 157.

²¹⁰ el Fevzân, 158-159.

²¹¹ Abdulaziz eş Şeşrî, 219 222.

²¹² Abdulaziz eş Şeşrî, 223.

²¹³ el-Bağdâdî, 52, el-Hakimî Tahkikî, el Fevzân, 162-163.

- 1- Her iki anlamda kullanılması mümkün olup birini diğerine tercih edebilmek için herhangi bir karine bulunmayan ve rahatlıkla her iki anlamda yorumlanabilen lafızlardır. Bu görüş Şâfiî ve Hanbelîlerin görüşüdür. Nisa suresi 127. Ayetteki gibi²¹⁴.
- 2- Telaffuzu aynı olan bir lafzın anlamının iki farklı şekilde yorumlanması²¹⁵ Bakara suresi 228 gibi²¹⁶.
- 3- Hiçbir anlam verilemeyen harufu mukattaa gibi lafızlardır.

Bunlardan ilk ikisi ihtilaf konusu olmakla beraber, mücmel ve müşterek lafzın kavram olarak tanımında kullanılmıştır.

el-Bağdâdî'ye göre mücmellik isim, fiil ve harflerde olabilir. Şöyle ki: " العين " ve " القرء " kelimeleri gibi, " العين " kelimesi görme organı olan göz anlamına geldiği gibi pınar anlamına da gelmektedir. Yine " القرء " kelimesi de hayz anlamına geldiği gibi hayızdan temizlenme anlamına da gelmektedir. " لَا يَضَارَّ " ²¹⁷ gibi fiilde olduğu gibi harfte de olabilir. Buna " وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ " ²¹⁸ ayetindeki " و " harfini örnek vermektedir. " و " harfî atıf için kullanıldığı gibi ibtida olarak da kullanılmaktadır. Usulcüler arasında ihtilafı olan, Ebu Yalâ ve mütekelliminden bazılarına gö-

(وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُثَلَّى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ " ²¹⁴ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا

" Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü Allah sizlere açıklıyor: Kitapta, kendileri için yazılmış (mirası) vermeyip nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı adil davranmanız hakkında size okunan ayetler (Allahın hükmünü apaçık ortaya koymaktadır) hayırdan ne yaparsanız şüphesiz Allah onu bilmektedir." Nisâ Sûresi 127. Bu ayet iki şekilde yorumlanmıştır. a- Yanında yetim bulunup o yetimi dengine vermek istemeyip kendisi nikahlamak isteyen kişi, b- Yanında yetim bulunup o yetimi dengi olmayan başka bir kişiye mihir i misil olmaksızın nikahlamak isteyen kişi anlamlarına gelmektedir. Bu ayette her iki anlam da müspet olmaktadır. Her iki lafız da birbirine tezat değildir. Hz. Aişe bunu müşterek olarak yorumlamıştır. Bkz. Abdulaziz eş Şeşrî, 223- 224.

²¹⁵ Abdulaziz eş Şeşrî, 224.

(وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) ²¹⁶ وَيَقُولُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

" Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (hayız veya temizlik hali) beklerler. Eğer onlar Allaha ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz..." Bakara sûresi, 228. Bu ayetteki قُرُوء lafzı hen temizlik hem de hayız anlamına gelmektedir.

²¹⁷ Bakara Sûresi, 282.

²¹⁸ Âl-i İmrân Sûresi, ayet 7.

re; hüküm fiile değil, nesneye bağlandığı zaman açıklanması gereken mücmel kelimedir. Bu sebeple "الميتة"²¹⁹ leşin yenilmesi mi satılması mı haramdır veya "أمهاتكم"²²⁰ kelimesinde anneye bakmak mı dokunmak mı haramdır. Bunlar açıklanması gereken mücmeldir dedikleri bu konuda, el-Bağdâdî bu kelimelerde anlam leş yememek ve cinsel ilişkide bulunmamak şeklinde örf ile hususiliği mercuh olduğu için mücmel denilemeyeceğini söylemektedir²²¹.

1. Beyan Hakkındaki Görüşleri:

Fıkıh usûlü konuları, bir disiplin çerçevesinde ele alınıp, açıklığa kavuştuğu bilinen bir gerçektir. Mücmel lafız da anlam açısından açıklanmaya ihtiyacı olan bir lafız olarak fıkıh usulü konularından biridir. Buna beyan denilir ve bir anlayış çerçevesinde konu aydınlığa kavuşturulur. Beyanı usûlcüler üç şekilde tarif etmişleridir.

- 1- Şer'î hükmün tahririne (gerekçesi ile beraber hükmün kurulması) beyan denilir. Şer'î kanunlar da bu şekilde açıklayıcı bir durumda gelmiştir. "قولوا للناس حسنا"²²² ayetinde olduğu gibi.
- 2- Başka bir lafzı tefsir edici olarak gelen lafızdır. Bu lafızlar umumu tahsis mutlak'ı takyid ederler. "فيما سقت السماء العشر"²²³ hadisindeki "فيما" lafzını
"ليس فيما دون خمسة أوسق صدقة"²²⁴ hadisi açıklayıp tahsis etmiştir²²⁵.
- 3- Manası anlaşılamayan mücmel bir lafzı açıklayan mübeyyin lafız. Bu şekilde olan beyan umumun tahsisi olarak isimlendirilmez. "وأتوا حقه يوم حصاده"²²⁶ Bu ayetteki "hak" ifadesi "öşür" ile beyan olmuş mücmelin tefsiridir²²⁷.

²¹⁹ Maide Suraei, 3.

²²⁰ Nisâ Sûresi, 23.

²²¹ el Fevzân, 163-165..

²²² " ... İnsanlara güzel söz söyleyin.." Bakara Sûresi, 83.

²²³ Ahmad b. Ali b. Hacer el Askan, **Fethul Barî Bi Şerhî Sahihî el İmam Buharî**, Tahk: Abdulkadir eş Seybe Ahmed, Beyrut, 2001, Hadis no:1483 3/407.

²²⁴ el Askanî, 3/319.

²²⁵ Abdulaziz eş Şeşrî, 232- 233.

el-Bağdâdî beyanı " *Mücmelin karşıtı, anlamı kapalı olan bir sıfat veya halin anlaşılır şekilde getirilmesidir. Bu kapalılıktan çıkaran mücmelin mukabili mübeyyin kapalılıktan çıkarmaya da beyan denilir. Bazen delil de denir.*" şeklinde tanımlamaktadır.²²⁸

el-Bağdâdî beyanın tanımında yukarıda zikredilen görüşlerden üçüncü görüşü benimsemiş ayrıca İmam Şâfiî'nin aksine muhatabın hitap hakkında bilgisinin olmasını şart koşmamıştır²²⁹. el-Bağdâdî'nin beyanı bu şekilde tanımlaması, fukaha mesleği üzere usûl yazarların tanımları ile aynı çizgide olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır.

2. Beyanın Şekilleri ve Zamanı

el-Bağdâdî'ye göre beyan şekilleri şöyledir.

- a- Beyan sözle olur. Bilindiği üzere Rasulullah gerek namaz, zekât ve hac gibi ibadetleri gerek alış veriş gibi muamelat konularını sözlü olarak açıklamıştır²³⁰.
- b- Beyan yazı ile olur. Rasulullah kırılan dişin diyet miktarını ve zekât toplayan memurlara zekâtın mahiyetini yazı ile bildirmiştir²³¹.
- c- Beyan işaretle olur. Rasulullah ayın günlerini belirtirken iki defa on parmağını üçüncüsünde başparmağını yumarak yirmi dokuzu işaretle göstermiştir²³².
- d- Beyan fiille olur. Rasulullah güneş tutulduğunu gördüğünüzde namaz kılın demiş ve nasıl kılınacağını uygulamalı olarak göstermiştir²³³.

²²⁶ " ...Hasat edildiği gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin." En'am Sûresi, ayet 141.

²²⁷ Abdulaziz eş Şeşrî, 233.

²²⁸ el Bağdâdî, 60, el Fevzân, 167.

²²⁹ el Bağdâdî, 60.

²³⁰ el Fevzân, 168.

²³¹ el Fevzân, 169.

²³² el Fevzân, 169, el Askalanî, hadis no: 1913, 4/250.

²³³ el Fevzân, 169, el Askalanî, hadis no: 1041, 2/399.

- e- Beyan takrir ile olur. Rasulullah Kays b. Amr'ı sabah olduktan sonra sabah namazının iki rekât sünnetini kıldığını gördüğünde karşı çıkmamıştır²³⁴.
- f- Beyan şer' tarafından konulan takyid ile olur. Rasulullah bir şeyin yapılmasını emredip daha sonra kendisi onu terk etmesidir. Alış-veriş de şahit tutulmasını emretmiş ancak kendisi bir at satın aldığı anda şahit tutmamıştır. Bu fiili alış-veriş de şahit tutmanın vacip olmadığını gösterir²³⁵.

3. Beyanın Zamanı:

Usûlcüler beyanın gecikmesi durumunda mükellefin sorumluluklarını yerine getirmesi açısından iki şekilde tezahür edebileceğini belirtmişlerdir.

- a- Beyan, mükellefin sorumlu olduğu zamandan sonra gelmesi: Bu tür bir gecikme caiz değildir. Emredilen hususlarda mükellefin bilgilendirilmemesi şeriat tarafından olağan bir şey değildir. Çünkü şeriat kişiye gücünün yetmediği şeyler yüklemes²³⁶.
- b- Beyanın hitaptan sonra ihtiyaç zamanına kadar tehir edilmesi: Bu tür beyan yapılması fevri olmayan vacipler için söz konusudur. Usûlcüler bu tür beyan hakkında ihtilaf etmişlerdir²³⁷.

İbnî Hamid (403/1012), Ebu Yalâ, bazı Hanefîler ve Şâfiîlerin çoğunluğu bu tehirin caiz olduğunu, Ebu Bekir Abdulaziz (371/981), Temimî,(488/1095) Zahirîye ve Mutezile ise caiz olmadığını söylemektedirler²³⁸.

²³⁴ el Bağdâdî, Kasimî'nin dip notu, 61.

²³⁵ el Fevzân, 170. Ebi Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b.Ali En Nesâî, **Sünen i Nesâî**, hadis No: 4647, Riyad, 1999. 481.

²³⁶ Abdulaziz eş Şeşrî, 234-235.

²³⁷ Muhammed b. Ali Eş Şevkânî, **İrşadu'l Fuhûl İlâ Tahkiki Min İlmi'il Usûl**, Tahk: Ebu Hafs Sami b. el Eş'arî, Daru'l Fazile- Riyad, 2000, 1/744-745.

²³⁸ el Bağdâdî, 61-62.

el-Bağdâdî hitaptan sonra ihtiyaç duyulduğu zaman beyanın caiz olduğu kanaatindedir. " **ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ** " ayetinde geçen " **ثُمَّ** " harfi, terahi ifade ettiği için sonraya kalması caizdir²³⁹.

B. UMUM LAFIZ

a. Umum Lafızların Özellikleri, Çeşitleri Ve Kapsadığı Kişi Sayısı

Lafızların delalet konularından olan bu bölümde el-Bağdâdî Âmm, Hass ve Mutlak, Mukayyet lafızları incelemiştir. Delillerden şer'î ahkâmın istinbatında sağlam bir temeli oluşturabilmek için istinbat şartlarının bilinmesi gerekir. Lafzın delaleti ile ilgili umum husus mutlak mukayyet lafızların gerek Kur'an gerekse de sünnetten tesbit edilip çıkarılmaları istinbatın delillere dayalı olarak gerçekleşmesini sağlar²⁴⁰.

el-Bağdâdî umumu; "*lafzın, muayyen bir sınır olmaksızın birden daha fazlasına delalet etmesidir* " ²⁴¹ şeklinde tanımlamaktadır. el-Bağdâdî'nin bu umum tanımı İbn Kudâme (620/1223)'nin umum tanımı ile aynıdır²⁴².

Kelvezânî umumu "*adlandırıldığı şeyi kapsayıp içine alan lafza umum denir*" şeklinde tanımladığı için el-Bağdâdî onun yapmış olduğu umum tarifini eksik görmektedir²⁴³.

el-Bağdâdî umum lafzın kapsayıcı olduğunda, Kelvezânî ile aynı kanaattedir. Ancak Kelvezânî'nin umum tanımının içerisine, müşterek lafzın ve rakamlarla gösterilen sayıların sınırlayıcılığı girebilmektedir. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için el-Bağdâdî tanımına " **مطلقا** " ifadesini eklemiştir²⁴⁴.

²³⁹ Abdulaziz eş Şeşrî, 235.

²⁴⁰ el Fevzân, 173.

²⁴¹ el Bağdâdî, 62.

²⁴² Muvafukuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el Makdisî, **Ravzatu'n Nazır ve Cennetü menazir Fî Usûli'l Fıkıh**, Tahk: Abdulkerim Ali b. Muhammed En Nemle, Mektebetü'r Rüşt, Riyad, 1993, 622.

²⁴³ el Bağdâdî, 62.

²⁴⁴ Abdulaziz eş Şeşrî, 235.

1. Umum Lafzın Özellikleri

- a- Umum lafızlar ism-i fail, ism-i mef'ul ve sıfat-ı müşebbehe gibi lafızlardır.
- b- Umum lafızlar bu şekilde sıfat olduğunda hakikat ifade eder, umurun dışında ise mecaz ifade eder²⁴⁵.
- c- Umum lafızlar kapsayıcıdır ve geneli içine alırlar.

2. Umum Lafzın Çeşitleri

- a- Cins belirten " ال " takısı bir ismin başına geldiğinde umum ifade eder.

" وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ " ²⁴⁶ ayetinde olduğu gibi

- b- Bir marifeye muzaf olan tekil isim umum ifade eder²⁴⁷.

" نِعْمَةُ اللَّهِ " ²⁴⁸ bu ayetteki " وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا " isim tamlaması gibi.

Cumhur bu tür marifenin umum ifade ettiğini kabul etmez ancak el-Bağdâdî bu konuda cumhura muhalefet etmiştir²⁴⁹.

- c- Gerek akıllılar gerekse de akılsızlar için olan şart edatları umum ifade eder. el-Bağdâdî burada da usûlcülerin çoğunluğuna muhalefet ederek " أَيْ " Şart edatının da umum ifade ettiğini belirtmektedir²⁵⁰.

- d- " كل " ve " جميع " kelimeleri de umum ifade eder²⁵¹.

²⁴⁵ el Bağdâdî, 62, el-Fevzân,174.

²⁴⁶ Maide Sûresi, ayet 38.

²⁴⁷ el Bağdâdî, 62.

²⁴⁸ Nahıl sûresi, ayet 18.

²⁴⁹ Bir marifeye muzaf olan müfret ismin umum ifade ettiğinde ihtilafın olmasının sonuçlarını söyle açıklamak mümkündür. Bir koca eşlerinden herhangi birini belirtmeden " زوجتي طالق " dese Hanbelîler ve bazı Şâfiîlere göre bütün eşleri boş sayılır. Çünkü müfret isim olan " زوجة " kelimesi marifeye muzaf olduğu için umum ifade ettiğini kabul etmektedirler. Cumhura göre eşlerinden sadece biri boş olur onu kocanın ya kura ya da belirlemesi gerekir. Bkz. Abdulaziz eş Şeşrî, 240.

²⁵⁰ el Bağdâdî, 62. Abdulaziz eş Şeşrî, 241.

²⁵¹ el Bağdâdî, 62.

- e- Nefy ve nehyden sonra gelen nekra kelimeler de umum ifade eder. Burada yeri gelmişken belirtelim el-Bağdâdî el-Bustî²⁵² (673/1274)' nin; cemi lafızlar umuma en uygun olan lafızlardır sözüne katılmaktadır²⁵³. Çünkü cemi lafzın sigası teaddüt ifade eder²⁵⁴ ve cemi tarifini de sureten ve manen var olduğu için umum ifade eder dediği gibi cemi lafızları da umum sınıfına katmıştır²⁵⁵. "المسلمون" ve "الناس" gibi kelimeler.

el-Bağdâdî umum lafzın çeşitleri konusunda bu zikredilenlerin yanı sıra hakkında ihtilaf edilen umum lafızları da şöyle sıralamaktadır.

- a- Başında "ال" bulunan cemileri, kapsamına bazı fertleri girmesi yakinen bildirildiği için umum kabul etmez. Karafi (684/1285) bu görüştedir²⁵⁶. Bunu şöyle açıklamak mümkündür. Cemi ismin başındaki "ال" istiğrak için olursa umum ifade eder ancak "الرجل خير من المرأة" cümlesindeki gibi cinsi tarif için olursa umum ifade etmez.
- b- Başında "ال" takısı bulunan tekil isimler. Fahrettin er Razi (606/1210) bu tür isimleri umum kabul etmez²⁵⁷.
- c- Önüne olumsuzluk edatı geçen nekra isimler. Müberrid ve Cürcanî²⁵⁸ gibi nahivciler bu tür kelimelerin, cümlede istiğrak olan "من" anlamı olmazsa umum ifade etmediğini söylerler²⁵⁹. Gerçekte bu tür isimler umum ifade eder²⁶⁰.

²⁵² el Bağdâdî kitabında el Bustî diye bahsettiği kişi Ebu Faris (Ebu Muhammed) Abdülaziz b. İbrahim b. Ahmed b. Bezize et-Teymi et-Tunusî (ö. 673/1274) Mâlikî âlimi Zeccâcî'nin **el Cümel fi-n Nahiv** adlı eserine **Çayetü'l Emel min Şerh'il Cümel** adlı şerhi yapmıştır.

²⁵³ el Bağdâdî, 62.

²⁵⁴ el Fevzân, 178.

²⁵⁵ el Bağdâdî, 62.

²⁵⁶ el Fevzân, 178- 179.

²⁵⁷ el Fevzân, 179, er-Râzî, 2/309.

²⁵⁸ el Fevzân, 180.

²⁵⁹ el Bağdâdî, 62.

²⁶⁰ el-Fevzan, 180.

3. Umum Lafızların Kast Ettiği Miktar

el-Bağdâdî'ye göre cemiler ister salim olsun ister mükesser olsun fark etmez, bir isim cemi olarak kullanıldığı zaman o ceminin sayısı en az üçtür²⁶¹. Cumhur da bu görüştedir²⁶².

4. Umum Lafızla Hitap Edenin Hitaba Dâhil Olması

Umum lafız ile başkasına hitap eden kişi, o hitap ile kendisinin muhatap olması konusunda usûlcüler ihtilaf etmişler ve üç görüş ortaya çıkmıştır.

- a- Hitap eden kişinin, hitap cümlesi ister haberi, ister inşaî, ister emir, isterse de nehiy cümlesi olsun, mutlak surette kendisi de muhataptır. Çünkü hitap lafzı umumdur. Ancak kendisini o hitaptan ayrı tutacak olan bir delil olursa muhatap olmaz. Bu durumda da o lafız umum olmaz el-Bağdâdî de bu görüştedir²⁶³..
- b- Hitap eden kişinin anlattıkları emir dışında bir şey ise, mutlak surette anlattıkları ile muhataptır. Kelvezânî bu görüştedir. Çünkü kişi kendine değil başkasına emir verebilir ve emir sözü başkasından bir şeylerin yapılmasını istemeyi içerir²⁶⁴.
- c- Üçüncü görüş ise birinci görüşün tam aksidir. Hitap eden hitap şekli nasıl olursa olsun hitapın kapsamına girmez²⁶⁵.

Hitap kapsamına girmek, girmemek veya kısmen girmek konusunda icmâlen şöyle denilebilir. Bu konu hitap edenin zatı ile alakalı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Hitap eden mutlak hüküm sahibi ve icraatında mesuliyeti olmayan bir vasfa sahip olduğu zaman tabiatı ile hitapın kapsamına girmemektedir. Bu vasıflar kendinde bulunma-

²⁶¹ el Bağdâdî, 62.

²⁶² el Fevzân, 180.

²⁶³ el Bağdâdî, 63.

²⁶⁴ el Bağdâdî, 63.

²⁶⁵ el Bağdâdî, 63.

yan ise hitabın her şeklinin kapsamına bazen emrinden sorumlu emredici bazen de hitabın gereğini yapmakla mükellef olarak hitabın kapsamına girer denilebilir.

5. Umum Lafızla Amel Etmek

el-Bağdâdî umum lafız ile amel etmeyi umum lafız ile yapılan hitaba iman etmek şeklinde vermiştir. Müellifin bu şekildeki ifadesinden konu ameli değil itikadi bir mesele olarak görünmektedir. Gerçekte konu ameli bir konudur. Usûlcüler umum lafız ile amel etmek hakkında iki görüş beyan etmişlerdir.

- a- Muhatap, umum hitabı duyduğunda bir araştırma yapmaksızın hemen inanması vaciptir. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu bir grup usûlcüler bu görüşü savunmaktadır. Ebu Bekir el-Bakillanî, Ebu Yalâ, İmam Ahmet b. Hanbel ve Hanefîlerin görüşü bu şekildedir²⁶⁶.
- b- Muhatap hitabı duyduğunda bir araştırma yapmalı ve umum lafzı tahsis eden bir muhassıs bulamadığı zaman umum olarak kabul etmelidir. Kelvezânî ve bir kısım Şâfiîler bu görüştedir²⁶⁷.

el-Bağdâdî Şâfiîlerin bu konuda iki ayrı mezhep gibi davranıp iki görüşü de benimzediklerini söyledikten sonra ayrıca Hanefîlerden de üçüncü bir görüşün olduğunu "Eğer kişi umum lafzın hükmünü şeriatın sahibinden öğrenmek için dinlemişse, birinci görüşte olduğu gibi, hemen inanması vaciptir. Şeriatın sahibinden değil de başka birinden dinlemişse, ikinci görüşte olduğu gibi, hemen inanması vacip değildir. Konu ile ilgili bir muhassıs arayabilir"²⁶⁸ dediklerini de nakletmiştir²⁶⁹.

6. el-Bağdâdî'nin Umum Konusuna İlave Ettiği Hususlar

- a- el-Bağdâdî hitap "الناس" ve "المؤمنون" şeklinde geldiğinde, cumhurun da dediği gibi, bütün herkes bu lafzın kapsamına girdiği için, umum lafızların

²⁶⁶ el Bağdâdî, 63-64.

²⁶⁷ el Bağdâdî, 64. el Fevzân, 184-185.

²⁶⁸ el Fevzân, 185.

²⁶⁹ el Bağdâdî, 64.

içerisine köle ve kadınların da gireceği kanaatindedir²⁷⁰. Bu tür umum ihtiva eden lafızlar cinsiyet ve vasıftan ziyade ekseriyet ifade eder²⁷¹. Kelvezânî ve çoğunluk usûlcüler²⁷² kadınların bu lafzın kapsamına girmeyeceğini söylemektedirler²⁷³.

b- Rasulullah'ın verdiği bir hükmü sahâbe umum lafız ile rivayet ederse, hem dilin yapısını, hem lafızların delaletini bildikleri, hem de adil oldukları için, onların umum lafız ile rivayetleri hususî bir olay bile olsa, umum ifade eder. Bu konuda el-Bağdâdî de cumhur gibi düşünmektedir²⁷⁴. İmam Mâlik (179/795), İmamu'l Haremeyn (478/1085) ve Râzî (606/1210) gibi bazı Şâfiîler buna itiraz ederek, hususi sebep bir başkasına hüküm olarak geçmez, ancak olaylar birbirine benzediğinden sebepler de benzerlik gösterir; bu durumda hakkında hüküm bilinmeyen konu kıyasla veya başka bir nass ile hükme bağlanır demişlerdir²⁷⁵.

c- el-Bağdâdî tearuz eden iki umum lafız hususunda usûlcülerden üç görüş zühur ettiğini belirtmektedir.

1- Tearuz eden iki umum lafzın birincisi umum ikincisinin umumu tahsis etmesi durumunda tahsis eden lafız umum ifade eden lafza takdim edilir. el-Bağdâdî'ye göre bu takdim lafzın ilgasından evladır²⁷⁶.

i. " وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا "

Bakara süresi 234. Ayet hamile olsun veya olmasın bütün kadınlar için umum ifade eder. Kocasını ölen kadın için husus ifade eder.

" وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ " Talak süresi 4. Ayet ise koca-

²⁷⁰ el Bağdâdî, 64.

²⁷¹ el Fevzân, 186.

²⁷² Kasimî el Bağdâdî'nin çoğunluk usûlcüler dediği kişilerden bir kaçının ismini şöyle zikretmektedir.; dört imam ve bunlara tabi olanların çoğunluğu, Kadı Ebu Tayyip, İbnî Semanî, el Keya el Horasî, Şirâzî İbnî Burhan. Bkz. el Bağdâdî bip not 3, 64.

²⁷³ el Bağdâdî, 65.

²⁷⁴ el Fevzân, 188.

²⁷⁵ el Fevzân, 190-191.

²⁷⁶ el Bağdâdî, 66, el-Fevzân, 193-194.

sı ölen ve diğer kadınlar için umum, hamile olan kadınlar için husus ifade eder. Dolayısı ile ikinci ayet birincinin umum ifadesinden çıkarılır ve kocası ölen hamile kadın çocuğunu doğurduğunda iddetini tamamlamış sayılır.

- 2- Tearuz eden iki umum lafzın, aralarını cem etmek mümkün olmadığında her birinin nüzul/vürud tarihine bakılır. Tarihleri biliniyorsa sonraki evvelkini nesh etmiştir²⁷⁷.
- 3- İki umum lafzın arasını birleştirmek mümkün değil ve nesh olduğu da bilinmiyorsa hiçbirini ile amel edilmez²⁷⁸.

C. HASS LAFİZ

el-Bağdâdî has lafzı "*amm'ın mukabili olup bir şeyin aynine delalet edendir*" ²⁷⁹ şeklinde tanımlamaktadır. Âmm ve hass lafzın kendilerine göre üst ve alt mertebede konumları olduğu gibi bulundukları yer açısından da konumuna göre umum ve husus olduklarını dile getirir.

- a- Mutlak âmm lafız, kendisinden daha üstte umum olmayana denir²⁸⁰. Canlı gibi.
- b- Mutlak hass lafız, kendisinden daha altta hass olmayana denir. Özel isimler bu kapsamdadır²⁸¹.
- c- Mutlak umum ve hususun arasında olup, bulunduğu konumun altındakine göre umum olup, üstüne göre hass olan lafız²⁸². Canlı, insan, zeyd üçlemesinde insan canlıya göre hass zeyd'e göre umumdur.

el-Bağdâdî hassı bu şekilde gruplandırmış ve tahsis ile neshi birbirinden ayırmıştır.

²⁷⁷ el Bağdâdî, 66, el-Fevzân, 194.

²⁷⁸ el Bağdâdî, 66, el Fevzân, 190-194.

²⁷⁹ el Bağdâdî, 66.

²⁸⁰ el Bağdâdî, 66, el-Fevzân, 196.

²⁸¹ el Bağdâdî, 66.

²⁸² el Fevzân, 196.

a. Tahsis

el-Bağdâdî tahsisi: "*Âmm lafzın kapsamına aldığı bazı şeyleri kapsam dışına çıkarmak*"²⁸³ olarak tanımlamaktadır. el-Bağdâdî tahsis ile neshin arasındaki farkları şöyle açıklar.

1. Tahsis ile Nesh Arasındaki Farklar

- a- Nesh, lafzın delalet ettiği şeyin hükmünü tamamen kaldırır. Tahsis, lafzın kapsamına girenlerin bir kısmını hükmün kapsamı dışında bırakır²⁸⁴.
- b- Neshte, nasihin mensuhtan sonra gelmesi gerekir. Tahsiste ise, tahsis eden (muhasıs) lafız âmm lafza istisna veya şart ile birleşebilir. Buna muttasıl muhasıs denilir²⁸⁵.
- c- Nesh, sübut ve delalette –cumhura göre- mensuhun dengi olmalıdır. Muhasıs lafız, âmm lafzın sübutte dengi olmayabilir, hatta mütevatir bir haber ahad haber ile tahsis olabilir. Çünkü tahsis beyandır nesh ise hükmü kaldırmadır²⁸⁶.
- d- Hüküm, haberî bir cümlede gelmediği sürece, nesh haberî cümlelerde gelmez. Tahsis haberi cümlelerde de gelebilir²⁸⁷.
- e- Usulcüler tahsisin caiz olduğunda ihtilaf etmemişlerdir²⁸⁸.

2. Muhassıslar

el-Bağdâdî'ye göre âmm lafzı tahsis eden muhasıslar genel olarak, muttasıl ve munfasıl muhasıs şeklinde iki çeşit olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi muhasısları bir

²⁸³ el Bağdâdî, 66.

²⁸⁴ el Bağdâdî, 67, el-Fevzân, 197.

²⁸⁵ el Fevzân, 198.

²⁸⁶ el Fevzân, 198.

²⁸⁷ el Bağdâdî, 67, el-Fevzân, 198.

²⁸⁸ el Bağdâdî, 67.

başlık altında toplayıp dokuz tane olduğunu söylemiştir²⁸⁹ ancak biz konu daha belirgin olması için bunu muttasıl ve munfasıl muhassıs olarak ikiye ayırıp anlatacağız.

a) Muttasıl Muhassıs

Umum hitaba bitişerek tahsis yapan muhassıslardır. İstisna, sıfat, gaye ve şart gibi umuma bitişerek husus yaparlar. Zaten el-Bağdâdî de bunu tarif ederken metinde "قول متصل" tabirini kullanır²⁹⁰. el-Bağdâdî istisnayı diğer muttasıl muhassıslardan daha detaylı olarak ele almış ve istisnanın şartlarını şöyle açıklamıştır²⁹¹.

- a- İstisna, hem gramer yönü ile hem de zaman itibarı ile muttasıl olmalıdır. İbn Abbas Kehf Suresi 23, 24. ayetlere²⁹² istisnadan istisnanın zaman dilimi olarak munfasıl olabileceğini söylemiştir²⁹³. Atâ b. Eslem (114/732) ve Hasan b. Ebi Hasan el Basrî (110/728) ise meclis dağılmadıkça gecikmeli de olsa istisna yapılabileceğini söylemişlerdir²⁹⁴.
- b- İstisna munkatı olmamalı ve istisna yapılan şey, müstesna minh'in cinsinden olmalıdır. Bazı Şâfiîler bu şekilde görüş belirtmiştir. Mâlik, Ebu Hanife ve bazı mütekellimin bunu şart koşmamışlardır²⁹⁵.
- c- İstisnanın ayırdığı miktar yarıdan az veya yarım olabilir; ancak çoğunluk ise, yarıdan fazla olabileceğini söylemişlerdir. Hanbelîler yarıdan fazla olmayacağını söylemektedirler. Hatta İbn Kudâme istisnanın yarıdan fazla olmayacağında mezhepte ihtilaf yoktur demektedir²⁹⁶.

Bunun ardından istisna ile tahsis arasındaki farkları açıklar.

²⁸⁹ el Bağdâdî, 67.

²⁹⁰ el Bağdâdî, 70.

²⁹¹ el Bağdâdî, 70, el Fevzân, 211.

²⁹² el Fevzân, 213. (وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا (23) إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْخُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِّي رَبِّي)
"Allah'ın dilemesine bağlamadıkça bir şeyi yarın yapacağım diye söyleme. Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an ve: "Umarım rabbim beni doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir" de. " Kehf Sûresi, 23,24.

²⁹³ el Bağdâdî, 70.

²⁹⁴ el Bağdâdî, 70.

²⁹⁵ el Bağdâdî, 71.

²⁹⁶ el Fevzân, 217.

i) İstisna ve Tahsis Arasındaki Farklar

- a- İstisna lafzı, tek başına müstakil bir lafız olmadığı için müstesna minhe hakikaten ve hükmen ittisali vaciptir. Bu durumda tahsisin terahisi caizdir²⁹⁷.
- b- İstisna, nasta gerçekleştiği için, şart ve sıfatta olduğu gibi, direkt nassa ulaşır. Tahsis, Âmm lafızda gerçekleşir. İstisna için söz konusu olan bu durum tahsis için geçerli değildir²⁹⁸.

ii) İstisna ile Nesh Arasındaki Farklar

- a- Tahsis ile istisna arasındaki farkta olduğu gibi istisnanın ittisali şarttır. Nesih için böyle bir şart olmadığı gibi nesih terahi de olabilir²⁹⁹.
- b- İstisna, kendinden öncesindeki lafzın içeriğine engel olur, nesih ise önceki hükmü kaldırır³⁰⁰.
- c- Nesih genel olarak nassın bütün hükmünü kaldırır, İstisna kısmen nassın hükmünü kaldırır³⁰¹.

3. Munfasıl Muhassıs

Birbirinden ayrı olarak zikredilmiş iki nasstan birinin hass olarak diğerindeki umumu tahsis etmesidir³⁰².

el-Bağdâdî'nin muttasıl muhassıs ile munfasıl muhassısı bu şekilde tanımlamasının ardından bunların arasındaki farkları şöyle sıralayabiliriz.

- a- Muttasıl muhassıs, hitabın kendisi ile beraber zikrolunur, munfasıl muhassıs ise umum lafızdan ayrı müstakildir³⁰³.

²⁹⁷ el Bağdâdî, 70, el Fevzân, 211.

²⁹⁸ el Bağdâdî, 70, el Fevzân, 212.

²⁹⁹ el Bağdâdî, 70, el Fevzân, 212.

³⁰⁰ el Bağdâdî, 70, el Fevzân, 212.

³⁰¹ el Bağdâdî, 70, el Fevzân, 212.

³⁰² Abdulaziz eş Şeşrî, 275.

- b- Muttasıl muhassıs, nassın başka bir anlama gelmesine engel olur, munfasıl ise nassta değil zahiren ortaya çıkan ihtimallere yol açar³⁰⁴.
- c- Muttasıl muhassıs yarından fazlasını tahsis yapabilir, munfasılın sadece yarısı veya yarından azı tahsis yapılabilir³⁰⁵.

a) Âmm Lafzı Tahsis Eden Munfasıl Muhassısar

Âmm lafzı tahsis eden unsurlar dokuz tanedir.

- 1- **Müşahede:** İnsan duyu organı ile algılayıp müşahede ederek tahsis yapar³⁰⁶.
- 2- **Akıl:** Çocuk ve mecnun gibi anlama kabiliyeti gelişmemiş ya da olmayan kişileri, mükellef olmaktan çıkaran unsur akıldır. Onlara mükellefiyet yüklenmediği için akıl bir muhassıstır³⁰⁷.
- 3- **İcma:** Âmm bir lafız varit olup akabinde ümmetin icmâsı ile o lafzın kapsamından bazı şeylerin çıkarılmasıdır. İcma kati bir delildir. Âmm lafız kapsamı içerisine giren bütün fertleri içine alan zahir bir delildir. Kati ve zahir bir delil bir konuda karşı karşıya geldiğinde kesin delil zahir delile tercih edilir³⁰⁸.

Her ne kadar el-Bağdâdî muhassısar arasında icmâyı saysa da icmânın gerçekte muhassıs olmadığını aksine muhassısın varlığına delil olduğunu da kabul eder. Çünkü ona göre icmâ âmmı tahsis edebilmesi için kesin bir delile dayanması gerekir bu yönü ile icmâ, ancak tahsisin varlığına delil olabilir³⁰⁹.

³⁰³ Abdulaziz eş Şeşrî, 275.

³⁰⁴ Abdulaziz eş Şeşrî, 275.

³⁰⁵ el Bağdâdî, 71, Abdulaziz eş Şeşrî, 276.

³⁰⁶ el Bağdâdî, 67. Ad Kavmine gönderilen her şeyi yok edici rüzgâr hakkında Yüce Allah Ahkaf Sûresi 25. ayette; " Rabbinin izni ile her şeyi yok ediyordu " buyurmaktadır. Bu ayette her şeyi ifadesi umum bir lafızdır ancak duyular ile anlaşılmaktadır ki her şeyi yok edici rüzgâr gök ve yeri yok etmemiştir. Bu sebeple müşahede muhassıs sayılmaktadır. Bkz. el Fevzân 199, Abdulaziz eş Şeşrî, 265.

³⁰⁷ el Bağdâdî, 67.

³⁰⁸ el Bağdâdî, 67. el Fevzân, 199-200.

³⁰⁹ el Bağdâdî, 67.

4- **Hass olan Nass:** Gerek kitapta gerekse sünnette hass olarak zikredilmiş lafız âmmı tahsis eder³¹⁰. el-Bağdâdi, bu konuda Hanefîler gibi düşünen Ahmed b. Hanbel'e muhalefet ederek, hass lafzın âmm'dan sonra gelmek zorunda olmadığını kabul eder³¹¹. Çünkü hass lafzın delaleti kat'idir, âmm lafız kapsadığı fertlerde zahirdir. Kati olan zahire tercih edilir³¹².

Âmm ve hass lafızlardan hangisinin daha önce geldiği bilinmiyorsa el-Bağdâdi'ye göre nesih olması söz konusu olduğu için tahsis tercih edilir³¹³.

5- **Mefhum:** Muhassısların beşincisi mefhumdur. Mefhum lafzen söylenen bir sözün içeriğindeki söylenmeyene delalet edendir. Mefhum muvafık ve muhalif olarak ikiye ayrılır³¹⁴.

6- **Rasulullah'ın fiili:** Fiilî sünnet umumu tahsis eder³¹⁵.

7- **Rasulullah'ın takrirî:** Takrirî sünnet de umumu tahsis eder.

8- **Sahâbe Kavli:** Sahâbe kavli umumu tahsis eder. Çünkü sahâbe kavli Hanefîler ve Ahmed b. Hanbel'e göre kıyastan daha güçlüdür³¹⁶.

9- **Bir Nass'a Dayalı Kıyas da Umumu Tahsis Eder:** Bu konuda el-Bağdâdi usûlcülerin dört ayrı görüş belirttiğini zikretmiştir;

a- Ebu Yalâ, Ebu Bekir Abdulaziz ve mütekelliminden bir grup bir nass'a dayalı kıyasın tahsis yapacağı kanaatindedirler³¹⁷.

³¹⁰ el Bağdâdi, 67.

³¹¹ el Bağdâdi, 67, Hanefîler ve Ahmed b. Hanbel hass lafız âmm lafızdan sonra gelirse ittifakla âmmın önüne geçer demişlerdir. " Hiç kimseye bir şey verme" umum lafzından sonra "Zeyde ver" hass lafzı gelirse anlam "Zeyd hariç hiç kimseye bir şey verme " olur. Bunun aksine sonradan gelen lafız âmm olursa önceki hassı nesh eder. "Zeyd de dâhil hiç kimseye hiçbir şey verme" anlamında olur. Bkz el Fevzân, 201.

³¹² el Fevzân, 200.

³¹³ el Bağdâdi, 68.

³¹⁴ el Bağdâdi, 68.

³¹⁵ el Bağdâdi, 69.

³¹⁶ el Bağdâdi, 69, el-Fevzân, 205.

³¹⁷ el Bağdâdi, 69.

- b- İbnî Şakila (329/940) ve fukaha'dan bir grup umum lafzın kıyas ile tahsis edilmeyeceği kanaatindedir. Çünkü umum lafız asıl, kıyas ise fer'dir. Fer' aslın önüne geçmez demişlerdir³¹⁸.
- c- Umum lafız hafi kıyas ile değil celi kıyas ile tahsis olur³¹⁹.
- d- İsa b. Eban(221/836), Ebu Hanife'nin, tahsise uğramış umum lafzın kat'iyetini yitirdiği için tahsisi kıyas ile güçlendirilir³²⁰.

el-Bağdâdî bu konu ile ilgili olarak umum lafızlar tahsis olduğunda hususileşen kişilerin sayısı ve geri kalanlar için hüccet olması hakkında usûlcülerin ihtilaf ettiklerini dile getirir. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu birinci grup, umum lafzın tek kişi kalıncaya kadar hususileşeceği fikrindedir. Ebu Bekir Razi(666/1268), Kaffal (365/976) ve Gazzâlî(505/1111)' nin de aralarında bulunduğu ikinci grup: cemi lafzın en azı üç kişi olmasından hareketle, tahsis edilen lafzın üç kişiye kadar hüküm alanının daralacağını kabul ederler³²¹.

el-Bağdâdî umum lafız tahsis olduktan sonra geri kalan fertler için mahsus olmayanın hüccet olması konusunda da iki görüşün bulunduğunu söylerler. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu çoğunluk grup, tahsisten sonra âmm geri kalanlar için hüccettir demişlerdir. Diğerleri ise hüccet olmaz çünkü tahsis olan âmm lafız konulduğu şeyin dışında kullanılan mecaz bir lafza dönüşmüştür demektedirler³²².

b. Mutlak ve Mukayyed

Fıkıh usûlünde hâss lafızlar mutlak ve mukayyed olmak üzere ikiye ayrılır. el-Bağdâdî mutlakı: "*kapsamı içerisine aldığı cinsten, bizzat belirli bir ferdi kast etmeyen hakiki manada olan lafız*"³²³ şeklinde tanımladıktan sonra "*kendi cinsinden müphem bir*

³¹⁸ el Bağdâdî, 69.

³¹⁹ el Bağdâdî, 69.

³²⁰ el Fevzân, 206-207.

³²¹ el Fevzân, 208.

³²² el Fevzân, 209-210.

³²³ el Bağdâdî, 71.

manaya delalet eden, mukayyet karşısı olarak kullanılan lafız" ³²⁴şeklinde, ilk tanımını daraltmıştır. el-Bağdâdî'nin bu tanımına göre emir ve müsbet kelimadan sonra gelen nekre isimler mutlak olmaktadır.

el-Bağdâdî mukayyedi de "*kendisinin takyid edildiğine dair zaid bir husus bulunup, hakiki bir ferde delalet eden lafızdır*"³²⁵ şeklinde tanımlamakta ve "*mukayyed bir ifade bir sıfat, bir şart veya gaye ifade eden lafız ile yapılabilir*"³²⁶ diyerek mukayyedin şeklini ortaya koymaktadır.

Bir lafzın bir kelimada mutlak, başka bir kelimada mukayyed olarak gelmesi fıkıh usûlünde önemli konularından biridir. Mutlakın mukayyede hamli konusunda el-Bağdâdî'nin yaklaşımı şu şekildedir.

Bir lafız bir kelimada mutlak, başka kelimada mukayyed olarak geliyorsa;

- 1- Her iki lafzın hükmü de ayrı ise, her iki lafızla ayrı ayrı amel edilir, mutlak mukayyede hamledilmez.
- 2- Her iki lafzın nassta yer alma sebepleri ve taşıdıkları hükümler açısından durumları iki şekilde cereyan eder.
 - a- Her iki kelimada her iki lafzın yer alma sebebi ve taşıdıkları hüküm aynıdır. Bu durumda mutlak mukayyede haml olunur. el-Bağdâdî bu hususta, mutlakın mukayyede hamlini nass üzerine ziyade olarak gören Ebu Hanife'nin mutlakın mukayyede hamli nassa ziyededir. Mutlaktan sonra mukayyet gelmişse o mutlak nesihtir değerlendirmesini de zikreder³²⁷.
 - b- Hükümler aynı sebepler farklı olabilir. Bu durumda usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. Hanefîler ve İbn Şakila'ya göre, mutlak mukayyede hamledilmez. Her iki nass ile ayrı ayrı amel edilir. el-Bağdâdî'de bu görüştedir. Mâlikîler, bazı Şâfiîler ve Ebu Yalâ'ya göre mutlak mukayyaede haml olunur.

³²⁴ el Bağdâdî, 71.

³²⁵ el Bağdâdî, 71.

³²⁶ el Fevzân, 225.

³²⁷ el-Bağdâdî, 72.

- 3- Haklarında kıyas veya kıyasın dışında bir delil olmadıkça mutlak mukayyete haml olunmaz. Çünkü mutlak umum lafız mukayyet ise husus lafız gibidir. Aralarındaki fark umurun tahsisi zatlar ile mutlakın takyidi de sıfatlar ile ilgilidir. Kelvezânî bu görüştedir.
- 4- Bir mutlak lafız takyit eden iki mukayyet varsa mutlak'a en yakın olan mukayyet ile takyit olur. Kefaret oruçlarının aralıksız tutulması gibi.

c. Emir ve Nehiy

1. Emir

Fıkıh usûlünün en temel konularından biri de emir ve nehiy konusudur. Mükelleflerden yüklenecekleri sorumluluklar veya sakınmaları gereken konular, Şari tarafından, emir ve nehiy sigaları ile istenmektedir. Dolayısı ile bu lafızların anlam olarak açık bir emir mi veya nehy mi yoksa mendup veya müstehap mı kastedildiği, lafzın siğasının cümleye kattığı anlamdan çıkarılmaktadır. Bu vesile ile mükellefin teklif olunduğu sorumluluğun hukuk açısından seviyesi izhar edilmiş olur.

Serahsî (483/1090) "*sorumluluk alanına giren hususlar emir ve nehiy'in hükümlerinin, helal ve haramın bilinmesi ile sağlandığı için ilk önce bunların açıklanması gerekir*" ³²⁸ demek suretiyle usûl kitabına emir konusu ile başlamıştır.

el-Bağdâdî emri şöyle tanımlamıştır: " (**إِفْعَل**) veya (**لِيَفْعَل**) sigaları ile bir şeyin yapılmasını üstünlük ciheti (istilâ) ile istemektir" ³²⁹ İstilâ kelimesinin zıddı dua, tarafların karşılıklı denk olup birinin diğerinden istemesi iltimas (dilek, rica) dır³³⁰.

el-Bağdâdî emrin vücup ifade ettiğini söyleyip mutezilenin aksine fukaha ve mütekelliminden bazılarına göre irade şart değildir görüşüne katılmaktadır³³¹.

³²⁸ Serahsî, **el Usûl**, thk. Ebu'l Vefa el -Afganî, Darul Fikr, Beyrut, 2005, 8.

³²⁹ el Bağdâdî, 72.

³³⁰ el-Fevzân, 233.

³³¹ el Bağdâdî, 73.

2. Emir Lafzı ile İlgili İhtilafı Konular

Nehiyden sonra gelen emrin hükmü hakkında usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu Şâfiî ve Mâlikîler, bir yasaktan sonra gelen emir ibahaya delalet eder demişlerdir³³². Fukaha ve Mütakelliminden çoğunluğun bulunduğu diğer grup ise yasaktan önceki durumu ne ise o hal üzere devam eder görüşündedirler. Öncesinde mubah ise mubah, vacip ise vücup, müstehap ise müstehap ifade eder³³³. el-Bağdâdî emrin içeriği konusunda bunları söyledikten sonra emrin tekrarı konusunda da usûlcüler arasında üç ayrı görüş zikredildiğini belirtmektedir.

- a- el-Bağdâdî ve Kelvezânî'nin de aralarında bulunduğu Hanefîler, Ebu Yalâ hariç Mâlikîler Şâfiîlere ve Ahmet b. Hanbelden bir rivayete göre emir tekrara delalet etmez demişlerdir³³⁴. Çünkü emir siğası emredilen bir şeyin bir defa yapılmasını açıkça istemektedir³³⁵.
- b- Sahâbenin çoğunluğunun tercih ettiği üzere emir tekrar edilir demişlerdir. Ebu Yalâ'nın en meşhur görüşü, bazı Şâfiîler ve Ahmet b. Hanbelden bir irvayette böyledir³³⁶. Çünkü emir lafzı bir şeyin yapılmasının vucubunu istemektedir. Nehiy lafzı da bir şeyin yapılmamasını istemektedir. Bu yönü ile emir nehye benzetmektedir. Nehiy ebedi olarak ilişkinin kesilmesini ifade ettiğine göre emir de ebedi olarak yapılmasının vücup olduğunu ifade eder ki bu da emrin tekrarı anlamına gelir³³⁷.
- c- Zerkeşi bazı usûlcülerden naklederek, emir lafzı tekrar edildiği zaman memur o emirde istenileni tekrar yapar demiştir³³⁸.

Bu üç görüşü değerlendirdiğimizde, emri nehye benzetenler nehiy tekrarı gerektirdiği için emrin de tekrar edilmesi gerektiği kanaatinde olduklarını görürüz. Emri ne-

³³² el Bağdâdî, 73.

³³³ el Bağdâdî, 73, el Fevzân, 239-240.

³³⁴ el Bağdâdî, 73. el Fevzân, 241.

³³⁵ el Fevzân, 241.

³³⁶ el Bağdâdî, 74. el Fevzân, 241.

³³⁷ el Fevzân, 242.

³³⁸ el Fevzân, 242.

hiyden ayrı müstakil lafız olarak değerlendirenler ise zaten emir kendi başına bir talep olduğu ve anlam olarak var olduğundan dolayı tekrar edilmesine gerek olmadığı fikrinde dirler. Şari'in yapılmasını istediği bir iş hakkında duruma göre içerikleri farklı emirler vermesi olağandır denilebilir.

Usûlcülerin ihtilaf ettikleri konulardan biri de emrin fevrî olarak mı, terahî olarak mı yerine getirilmesi gerektiği hususudur. Usûlcüler bu konuda üç ayrı görüş dile getirmişlerdir.

- 1- el-Bağdâdî ve bazı Şâfiîlere göre Ebu Bekir Sayrafî ve Ebu Hamit (406/1016), Hanefîlerden Kerhî (340/952)³³⁹ ye göre emrin gereği emrin akabinde hemen fevrî olarak yerine getirilmelidir demektedirler³⁴⁰.

el-Bağdâdî bu konuda Hanefîlerin emrin fevrî olarak yerine getirilmesi gerektiği görüşünde olduğunu nakletmiştir. Ancak Hanefîlerin çoğunluğu emrin yerine getirilmesinde terahî görüşündedirler³⁴¹. el-Bağdadî bu konuda Kerhî'nin görüşünden yola çıkarak Hanefîlerin tamamının bu görüşte olduğunu düşünmüş olabilir. Zira Hanefîlerden Kerhîye göre emrin gereği fevrîdir³⁴².

- 2- Şâfiîlerin çoğunluğunun bulunduğu ikinci grup emrin terahî olabileceği kanaatinde dirler³⁴³.
- 3- Cüveynî(478/1085) ve Gazzâlî'nin tercih ettikleri görüş ise emrin gereği fevr veya terahî'den hangisinin murat edildiğini belirten bir delil bulununcaya kadar tevakkuf edilir³⁴⁴ şeklindedir.

³³⁹ Abdulazîz b. Ahmed el Buhari, **Keşful Esrâr an Usûli Fahrul İslam el Pezdevî**, Beyrut, 2012, 356.

³⁴⁰ el Bağdâdî, 75.

³⁴¹ Abdulazîz b. Ahmed el Buhari, 356, Serahsî, 20.

³⁴² Muhammed Emin b. Ömer İbnAbidîn, **Haşiyetu Nesematu'l Esrâr alâ Şerhî İfadati'l Envâr alâ Metni Usûli'l Menâr**, Kahire, 1979, 54.

³⁴³ el Bağdâdî, 75. Dip not Kasimî.

³⁴⁴ Serahsî, 12,13, el Fevzân, 245.

Emrin fevri veya terahi olması konusundaki üsûlcülerin bu yaklaşımından sonra (Muvakkat) belirlenen vakit içerisinde emrin gereğini yapmayan mükellefin emir karşısındaki konumu hakkında üsûlcüler yine ihtilaf etmişlerdir.

- 1- el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu, Ebu Yalâ'nın tercih ettiği ve fukahadan bir cemaatin belirttiği gibi, bir delile ihtiyaç duymaksızın ilk emir üzerine mükellef emri zamanında yapamadı ise kazası vaciptir³⁴⁵.
- 2- Kelvezânî ve ibnî Âkil³⁴⁶ gibi üsûlcüler de; kul belirli vakitte yapması gereken bir görevi vaktinde yapmazsa vakit çıktıktan sonra yeni bir emir olmadığı sürece kazası vacip olmadığı görüşündedirler. Çünkü Şari, o emri o vakitte yapmasını kast ederek vermiştir. Kendisine kaza gerekmez ancak nasuh tövbe etmeli ve nafileleri artırmalıdır³⁴⁷. demişlerdir.

Şari tarafından emredilen husus mükellef tarafından yerine getirilmişse; rükün ve şartlarına uymadan kazası gerekecek şekilde yapar ve yaptığı da emrin gereğini karşılamasa da mükellefin zimmetinden düşmez diyenler olsa da mükellefin zimmetinden beri olur ve talep düşer³⁴⁸.

Nebi (sav)'in zatına mahsus emir kendisini ayrı tutan bir delil olmadıkça başkalarını da kapsar. Ahmet b. Hanbel, Ebu Hanife, bazı Mâlikî ve Şâfiîler bu kanaattedirler. Aynı şekilde Nebi (sav) in sahâbeden birine emri diğerlerini de kapsar demişlerdir³⁴⁹. Kelvezânî, Temimî ve bazı Şâfiîler hitap kime yönelik ise o kişi emrin gereğinden sorumludur demişlerdir³⁵⁰.

Emrin gereği döneminde yaşayan muhatabı kapsadığı gibi kıyamete kadar gelecek olan ümmetten olan bütün insanları kapsar³⁵¹. el-Bağdâdî Mutezile ve Hanefîlerden bir grubun emrin ma'dum ile yani emir tarh edildiği anda orada bulunmayan kişi ile bir

³⁴⁵ el Bağdâdî, 75.

³⁴⁶ el Fevzân, 246.

³⁴⁷ el Fevzân, 246-247.

³⁴⁸ el Bağdâdî, 76.

³⁴⁹ el Bağdâdî, 76.

³⁵⁰ el Bağdâdî, 76.

³⁵¹ el Bağdâdî, 76.

bağlantısının olmadığını ancak Rasulullah'dan sonra yaşayanların bir delil ile o emre bağlanacağını söylediklerini zikretmektedir³⁵².

el-Bağdâdî emir konusunda son olarak Eş'ariler ile Mutezile arasında cereyan eden ve usûl kitaplarında hayli yer kaplayan bir hususu özetle dile getirmiştir. Allahu Tealâ ezeli ilminde kulun yapamayacağını bildiği bir şey ile kulunu mesul tutabilir mi? Fıkıh usûlünde *teklif-i ma la yutak* olarak bilinen usûlcüler arasında ihtilafı olan bu husus hakkındaki soruyu Eşarîler Mutezileye karşı sormuştur. Çünkü Mutezile, şeriatta mahlûkun maslahatına uygun olan emirlerin konulması vaciptir demektedir³⁵³.

Ebu Yalâ ve talebesi Kelvezânî'nin Hanbelî mezhebinde tahrir ettiği üzere, kişinin yapamayacağını bildiği bir şeyi Allah'ın emretmesi caizdir. İbrahim (as) a oğlunu kesmesini emrettiği gibi. Bu emirde kulun imtihanı ve Allah'a itaate azmetme duygusunun nefse yerleşmesi vardır³⁵⁴. el Bağdâdî de bunlarla aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu konuda Mutezile teklif mükellefin gücünün yetmediği bir şey olduğu için bu teklifin yapılması caiz değildir ancak emreden memurun durumunu bilmezse teklif sunması caizdir demişlerdir³⁵⁵.

3. Nehy

el-Bağdâdî nehyi şöyle tanımlamıştır "*Nehiy lafız yönü ile değil mana yönü ile emrin tam tersidir ki istilâ yoluyla bir şeyin yapılmamasını istemektir*"³⁵⁶. Emir için geçerli olan bütün şartların nehy için de geçerli olduğunu söyleyen el-Bağdâdî, ayrıca nehy ile ilgili şu konulara temas eder.

- 1- Bir sebebe binaen bey bi'l garar gibi nehy varit olmuşsa bunun dışındaki konularda nehy fasit değildir diyenlerin aksine, el-Bağdâdî bir şeyin aynı ile gayri arasında fark olmadığını, onun da fasit olacağını söyler³⁵⁷.

³⁵² el Bağdâdî, 77.

³⁵³ Abdulaziz eş Şeşrî, 298.

³⁵⁴ el Fevzân, 252.

³⁵⁵ el Fevzân, 253.

³⁵⁶ el Bağdâdî, 77.

³⁵⁷ el Bağdâdî, 77, el-Fevzân, 255-257.

- 2- İslam fıkının ibadet ve muamelat konularını birbirinden ayırıp, ibadetlerde fasit muamelatta fasit olmaz diyenler de vardır³⁵⁸. Ebu Hüseyin el Basri(436/1044), Gazzâlî, er Razi, bu görüştedir³⁵⁹.
- 3- Ebu Hanife'nin de içinde bulunduğu bir cemaat, nehiy fasit değil sıhhati iktiza eder demişlerdir³⁶⁰. Bir şeyin nehy edilmesi şeran var olabileceğini göstermektedir. Yok, olsa idi nehiyden bahsedilemezdi. Dolayısı ile Hanefiler fasit bey üzerinde tasarrufu caiz görmüşlerdir³⁶¹.
- 4- Fukahadan bazıları ve mütekellimînin tamamı nehiy ne fesat ne de sıhhat sonucunu doğurur çünkü nehiy teklifi bir hitaptır, sıhhat ise vaz'i bir hitaptır aralarında bir bağlantı aklen kurulamaz sadece yasak fiilin etkisi günah olarak ortaya çıkar demişlerdir³⁶².

D. MEFHUM

el-Bağdâdî Kur'an ve sünnette dile getirilen lafzî konuları açıkladıktan sonra bu bölümde Mütekellimin metodunda fıkıh usûlünün ana konularından **mefhumu** ele almıştır. Kur'an ve sünnetin delalet ettiği hükümler ya lafızdan (buna mantuk bih veya kısaca mantuk da denir) ya da lafzın ifade ettiği mefhumdan ortaya çıkmaktadır.

Âmidî mefhumu anlayabilmek için önce mantukun anlaşılması gerektiğini söyleyerek mantukun tanımını "*Lafzın delalet ettiği şeyin, sözün mahallinden (mahallü'n nutk) kat'i olarak anlaşılmasıdır*" şeklinde tarif ettikten sonra, mefhumu "*sözün mahallinin (mahallü'n nutk) dışında, lafızdan anlaşılan şeydir*" şeklinde tarif eder³⁶³. Mantuk, sarîh ve gayri sarîh olmak üzere iki kısma ayrılır.

- a- Sarîh Mantuk: Lafzın mutabakat veya tazammun ile delalet ettiği manadır.

³⁵⁸ el Bağdâdî, 77.

³⁵⁹ el Bağdâdî, dip not Kasimî, 77.

³⁶⁰ el Bağdâdî, 78, Serahsî, 1/87.

³⁶¹ el Fevzân, 257.

³⁶² el Bağdâdî, 78.

³⁶³ Allame Ali b. Muhammed el-Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l Ahkâm**, Riyad, 2003, 3/84.

b- Gayri Sarih Mantuk: lafzın, bu iki delaletten hiç biri olmaksızın delalet ettiği manadır. Gayri sarih mantuk iktiza, îmâ, işaret olarak üçe ayrılmaktadır³⁶⁴.

el-Bağdâdî mefhumu " *anlamı açık olmayıp, lafzın ifade ve işaret ettiğini manasından bilinmesidir* " ³⁶⁵ şeklinde tanımlamaktadır. el-Bağdâdî, iktiza ve işareti mefhumdan saydığı için mefhumu bu şekilde tanımlamıştır. Mefhumu iktiza, işaret, tenbih ve delilu'l hitap olarak dört'e ayırmaktadır³⁶⁶.

a. İktiza

el-Bağdâdî, iktizayı; "*söylenen sözün doğru anlamlandırılabilmesi için zaruri (mecburi) olarak takdir yapılmasıdır*"³⁶⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısı ile kelamın söylenen kısmından söylenmeyen hususların, kelamın anlam bütünlüğüne ve ruhuna uygun olarak çıkarımda bulunmaktır şeklinde açıklanabilir³⁶⁸.

el-Bağdâdî'ye göre iktiza ve işaret mefhumun içeriğine girmektedir ancak mütekellimin usûlcülerden bu ikisini gayri sarih mantuk'un içerisinde sayan da vardır³⁶⁹. Kavaid'in şarihi el-Fevzân, bu ikisi mantuktan değil, kelimadan anlam yolu ile çıkarıldığı için, el-Bağdâdî'nin takip etmiş olduğu bu yöntemin diğerlerinden daha güzel olduğunu söylemektedir³⁷⁰.

el-Bağdâdî iktizanın delaletinin üç şekilde görülebileceğini söylemektedir³⁷¹.

a- " *لا عمل صحيحا إلا بنية* " hadisine " *لا عمل إلا بنية* " , "sahih" kelimesi eklenmek sureti ile açıklığa kavuşturulduğu gibi; zarurî bir takdir yapılmadan doğru anlaşılamayan mezkûr bir kelama açıklayıcı bir mukteza ekle iktizanın delaleti görülebilir³⁷².

³⁶⁴ Âmidî, 81, Vehbe Zuhaylî, *Usûlu'l fıkhi'l İslamî*, Dımaşk, 2008, 1/347-348.

³⁶⁵ el Bağdâdî, 79, el-Fevzân, 261.

³⁶⁶ el Bağdâdî, 79.

³⁶⁷ el Bağdâdî, 79.

³⁶⁸ el Bağdâdî, 79, el-Fevzân, 262.

³⁶⁹ Âmidî, 81,

³⁷⁰ el Fevzân, 262.

³⁷¹ el Bağdâdî, 79, Gazalî, 403.

³⁷² el Bağdâdî, 79.

- b- Bakara suresi 184. " فَعْدَةٌ مِنْ أَيَّامِ آخِرٍ " ayetine " فافطر " kelimesini açıklayıcı olarak getirmek sureti ile şer'an telaffuz edilmiş bir kelime bulunduğu için zaruri olarak gizlenmiş olan kelimenin doğru anlaşılmasını sağlayıp kelimayı vazıh hale getirmekle;
- c- Nisa suresi 23. " حَرَمْتُ عَلَيْكُمْ أَمْهَاتِكُمْ " ayetine " الوطاء " aklen doğru olabilmesi için kelimada mahzuf bir takdir yapmakla iktizanın delaletinin ortaya çıkarılabileceğini zikretmektedir³⁷³.

el-Fevzân müellifin bu tanımının iyi bir tanım olmadığını söyleyip bunun yerine " kelimanın sıhhatinin gerçekleşmesi için aklen ve şeran" ifadesinin tanımda daha uygun olacağını zikretmiştir³⁷⁴. el-Fevzân müellifin tanımda kullandığı "aklen" kelimesi ile Mutezilî bir yaklaşım anlaşılmasını istemediği için bu şekilde itirazda bulunmuş olabilir.

b. İşaret

el-Bağdâdî, imânın veya işaretin delaletinin aynı olduğunu aralarında bir fark olmadığını kabul eder. Diğer usûlcüler; îma'nın delaletini kelimanın siyakında açık olmayan bir illetle bağlantının ortaya çıkarılmasıdır. Îmâ ileride illeti belirleme yolları konusunda geniş olarak açıklanacaktır. İşaretin delaletini ise; siyakında kast olunmayan manayı lafzın göstermesi şeklinde tanımlamışlardır³⁷⁵.

Maide suresi 38. Ayetinin ibaresi hırsızın elinin kesilmesine işaret etmektedir. Bu ayetten anlaşılıyor ki el kesmenin illeti hırsızlıktır ama ayette bu açıkça dile getirilmemiştir³⁷⁶.

³⁷³ el Bağdâdî, 79.

³⁷⁴ el Fevzân, 263.

³⁷⁵ Âmidî, 82-83, el Fevzân, 264.

³⁷⁶ el Bağdâdî, 80. (وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) " Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir " Maide Sûresi, 38.

c. Tenbih

Buna mefhûm-ı muvafık denilir. el-Bağdâdî mefhum-ı muvafık'ı şöyle tanımlamaktadır; " *kelamın siyakına dayanarak mantuktan, meskût anı olan hükmün anlaşılmasıdır* " ³⁷⁷.

el-Bağdâdî mefhumu-ı muvafıkın tanımını yaparken mefhum-ı muhalifin tanımını da bu tanımın içerisine girdirmiştir. Çünkü her ikisinin de hükmü kelamın siyakından anlaşılır. el-Fevzân yapmış olduğu şerhte el-Bağdâdî'nin mefhum-ı muvafıkı "*Meskût anının ifade edilen hükme uygun olmasıdır*" şeklinde tarif etse daha güzel olacağını zikretmektedir ³⁷⁸.

Mefhûmu-ı muvafık, meskûtun anı'ta hükmün sübutuna lafzın delaletini ifade eder. Çünkü herhangi bir incelemeye ihtiyaç duyulmaksızın sadece lügat yolu ile anlaşılabilen hükmün illetinde ikisi de ortaktır. Mefhûmu-ı muhalefe ise; mantukun hükmünün, taşınması gereken kayıtlardan birini taşımadığı için meskût anı hakkında geçerli olmadığını ifade eder. Bu vesile ile mefhumu-ı muhalefe sadece kelamın siyakından ele alınmamakta, ileride de geleceği üzere mantûk için bazı kayıtlar konulmaktadır ³⁷⁹. el-Bağdâdî mefhumun tanımında bu ayrımı yapmadığı için mefhumu-ı muhalefe ve mefhumu-ı muvafıkın tanımları birbirine karışmıştır ³⁸⁰.

d. Delilü'l Hitap

Buna mefhum-ı muhalefe denir. el-Bağdâdî, usulcülerin çoğunluğuna göre hüccet olan ³⁸¹ delilü'l hitap: "*(Bir vasıf veya durumundan dolayı)hususi olarak zikredilenin (mantukun), kendisinin dışındakiler (meskût anı)de olmaması*" ³⁸²olarak tanımlamaktadır.

³⁷⁷ el Bağdâdî, 80.

³⁷⁸ el Fevzân, 265.

³⁷⁹ Zekiyyüddîn Şaban, *Usûlu'l Fıkhi'l İslamî*, Bingazi, 1995, 380, Zuhaylî, 349.

³⁸⁰ el Fevzân, 265.

³⁸¹ el Bağdâdî, 81.

³⁸² el-Bağdâdî, 81.

el-Fevzân müellifin yaptığı bu tanımı da muğlak bulmaktadır. "hükümde meskûtun mantuk'a muhalif olmasıdır" şeklinde tanımlasa idi daha açık olurdu değerlendirmesinde bulunmaktadır. Çünkü mantuk'un kendisinde bulunan herhangi bir vasıf ya da bir hal hususen vardır. Mantuku'un bu durumu mantukun dışındaki meskût'ta olmadığı için meskût mantukun hükmünün dışında kalır³⁸³.

el-Bağdâdî kuvvet ve zayıflık açısından mefhum-ı muhalifî altı kısma ayırmaktadır. En kuvvetliden zayıfa doğru şöyle sıralamaktadır.

1. Mefhûm-ı Gaye

el-Bağdâdî, mefhum-ı gayenin tanımını yapmayıp sadece gaye harflerinin " إلى " ve " حتى " olduğunu söylemekle yetinmiştir³⁸⁴. Bazı Hanefîler, Âmidî (631/1233) ve müttekelliminden bir cemaat mefhumu kabul etmedikleri için mefhum-ı gaye'yi de geçerli saymazlar. Çünkü gaye öncesi mantuk sonrası da meskûtun anı'tır. Dolayısı ile gayenin sonrası mantuk öncesi gibidir ve ne nefiy ne de isbat ifade eder demişlerdir³⁸⁵.

2. Mefhûm-ı Şart

el-Bağdâdî, mefhum-ı şartı da tanım yapmamış ve sadece şu ayeti örnek vererek geçmiştir.

(أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ وَلَا تُضَارُوهُنَّ لِتُضَيِّقُوا عَلَيْهِنَّ وَإِنْ كُنَّ أُولَاتٍ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَأَتَمِرُوا بِهِنَّ بِمَعْرُوفٍ وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتَرْضِعْ لَهُ أُخْرَى)

"Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun, onları sıkıştırıp (gitmelerini sağlamak için) kendilerine zarar vermeye kalkışmayın. Eğer hâmile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için çocuğu emzirirlerse onlara

³⁸³ el Fevzân, 266.

³⁸⁴ el Bağdâdî, 82. **Mefhum ı gaye**: Bir gaye ile hükmü sınırlanmış olan lafzın, sınırlayan gayeden sonrasına hükmünün geçmemesidir. bkz. Vehbe Zuhayli, 351.

³⁸⁵ el Fevzân, 270.

ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu, başka bir kadın emzirsin." (Talak suresi 6.)

Bu ayette mantuk boşanmış hamile kadının nafakasının kocaya vacip olduğudur. Hamile olmayıp iddet bekleyen kadının nafakasının kocaya vacip olmaması da mefhumudur ve bunun şartı da bain talak olmasıdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere bu ikisini izaha muhtaç olmayacak kadar güçlü kabul ettiği için sadece örnek vererek geçmiştir.

el-Bağdâdiye göre kuvvet açısından mefhum-ı muhalifin kısımlarından ikinci derecede olanı şartın mefhumudur ve bu şarttan kasıttaki Şer'î manada değil lugavî manadaki şarttır. Aralarında Mutezilenin çoğunluğu, Gazalî, Âmidî ve Hanefi muhakkiklerinin de bulunduğu bazı usûlcüler şartın mefhumunu kabul etmemektedirler. Bir şart ile mukayyet olan lafız, şart kalktığında mukayyetteki hükmün aksine delalet eder ve şarta bağlanmadan önceki gibidir. Çünkü bir hükmün bir şarta bağlanması iki veya daha fazla şarta bağlanmasına engel değildir. Dolayısı bir şartın varlığı ile hükmün olması, diğer şartların varlığında hükmün olmayacağını ortaya koymaz demişlerdir³⁸⁶.

3. Mefhum-ı Sıfat

el-Bağdâdi sıfatın mefhumunu üçüncü sırada zikretmiş ve bunu hakkında şunları söylemiştir. "*Âmm ismin akabinde sıfatın olumluluk veya açıklama kastı ile zikredilmesi*" ³⁸⁷. el-Bağdâdi mefhu-ı sıfata; " *فى الغنم السائمة الزكاة* " hadisini örnek vererek bu ve bunun gibilerde bir hüküm sabit olup hüccet olduğunu dile getirir.

4. Mefhum-ı Tahsis

el-Bağdâdi mefhum-ı tahsisi; "*bazen var olan bazen de olmayan bir sıfat ile tahsis yapılmasıdır*" şeklinde tarif eder. Cumhura göre arizi sıfatın olmadığı durumlarda

³⁸⁶ el Fevzân, 270- 271.

³⁸⁷ el Bağdâdi, 83.

hükümün zıddına delildir³⁸⁸. el-Bağdâdî buna; " الثيب أحق بنفسها " hadisini örnek olarak vermiştir.

Tahsisin mefhumu ile sıfatın mefhumu arasında şöyle bir fark vardır. Tahsisin mefhumunda hüküm sıfatın kendisine isnat edilir ve amm lafız zikredilmez sıfatın umumunda ise amm lafız zikredildikten sonra sıfat zikredilir.

" في الغنم السائمة الزكاة " ve " فى سائمة الغنم الزكاة " gibi birinci hadiste sadece sıfat olan " saime " lafzı zikredildiği için tahsisin mefhumu, ikincisinde ise sıfat âmm lafız ile birlikte zikredildiği için mefhum-ı sıfattır.

el-Bağdâdî, mefhum-ı tahsis ile mefhum-ı sıfatı gerek sıralama gerekse de tanımla olarak cumhurun tam aksine yapmıştır. Cumhur mefhum-ı sıfatı tanımlarken el-Bağdâdînin mefhum-ı tahsis için yaptığı tanımı, mefhum-ı tahsis tanımını yaparken de el-Bağdâdînin yaptığı mefhum-ı sıfat tanımını kullanmıştır³⁸⁹. Takip etmiş olduğumuz serhlerin her ikisi de cumhurun sıralamasına uymuş ve konuyu o şekilde açıklamışlardır. el-Bağdâdî cumhurdan farklı olarak yapmış olduğu bu sıralama ve tanım ile ibn Kudâme'nin³⁹⁰ izahat yöntemini takip etmiştir³⁹¹.

³⁸⁸ el Bağdâdî, 84.

³⁸⁹ el Fevzân, 271, 272, 273, Abdulaziz eş Şeşrî, 314-315.

³⁹⁰ Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmalli el-Makdisî (620/1223) Hanbelî fakihî ve usulcüsü. İbn Kudâme, ilk eğitimini babası tarafından 556'da (1161) kurulan Salihîyye Medresesi'nde babasından, Ebü'l-Mekarim İbn Hilâl ve diğer bazı hocalardan aldı. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hırakî'nin el-Muhtasar'ını ve mezhep fıkhiyla ilgili çeşitli metinleri ezberledi. Babasının vefatından sonra ağabeyi Ebu Ömer Muhammed'in himayesinde yetişti ve ondan ders aldı. Yazdığı bir şiirde kullandığı "muvaffak" redifinden dolayı halk arasında Muvaffakuddin lakabı ile meşhur oldu. Tahsil için Bağdat'a gitti. Burada Abdülkadir-i Geylanî'den ders almaya başladıysa da hocası kırk gün sonra vefat etti. Bu arada Abdülkadir-i Geylanî'den tasavvuf hırkası giydi. Hayatının ileri safhasında onun tasavvuf anlayışını devam ettirdiği görülür. İbn Kudâme 575 (1179) yılında Bağdat'tan ayrılarak Dımaşk'a yerleşti, eğitim ve telif çalışmalarını burada sürdürdü. Kudüs'ün işgaline son vermek için Selahaddin-i Eyyübî'nin 583'te (1187) Franklar'a karşı düzenlediği sefere katılması dışında şehirden pek ayrılmadı. İbn Kudâme Dımaşk'a yerleştikten sonra uzun müddet Emevîyye ve Kasiyûn camilerinde ders verdi. Takva ve zühdü yanında sünnete sıkı sıkıya bağlılığı, her türlü bid'at ve hurafeye karşı mücadelesiyle de tanınmıştır. Bir taraftan Selef akidesini savunurken diğer taraftan Hanbelî mezhebinin hukukî mirasını kendisinden sonraki nesillere aktarmak için eser telif etmeye ve öğrenci yetiştirmeye çalışmış, ders halkalarında ilmi meseleleri tartışıp Hanbelî fıkıh kültürü ve doktrininin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Ferdi hayatlarında zühdleri, içtimâî hayatlarında ise mücadeleleriyle tanınan Selefî-Hanbelî geleneğinin VII. (XIII.) yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Bkz. Ferhat koca, " İBN KUDÂME, Muvaffukuddîn ", DİA, İstanbul, 1999, 20/139-143.

³⁹¹ İbnî Kudâme, 793.

5. Mefhum-ı Âdet

el-Bağdâdî mefhum-ı adedi; "*hükümün bir sayıya tahsis edilmesidir. O sayının ifade ettiği miktara eksik ve fazla olmaksızın delalet eder*" şeklinde tanımlamaktadır³⁹². Mefhum-ı aded aralarında el-Bağdâdî'nin de bulunduğu Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik, Davut Zahiri ve bazı Şâfiîlere göre hüccettir³⁹³.

Ebu Hanife ve Şâfiînin arkadaşları ise belirli bir sayıya hükümün ta'liki o sayının ne fazla ne de eksikliğine delalet eder. Sayı lakap gibidir ve lakabın bir mefhumu olmadığı gerekçesiyle mefhum-ı âdeti hüccet kabul etmezler³⁹⁴.

6. Mefhum-ı Lakap

el-Bağdâdî mefhum-ı muhalifin en zayıf halkası olarak gördüğü ve son sırada zikrettiği mefhum-ı lakaptır. "*bir isme mahsus bir hükümdür ve kendisinin dışındakilerde olmayacağına delalet eder*" şeklinde tanımlar. Usûlcülere göre lakap sıfat olmayıp cins veya özel isimdir³⁹⁵.

el-Bağdâdî'nin de bulunduğu çoğu usûlcüler bunu hüccet olarak kabul etmezler. el-Bağdâdî bunun hüccet olarak kabul edilmemesinin doğru olduğunu dile getirmiştir³⁹⁶.

E. NESİH

Nesh konusu usûlcülerin üzerinde önemle durdukları bir konudur. Fıkıh usûlü literatüründe gerçek anlamda nasihin Allah olduğuna dikkat çekilerek delil veya hüküm için nâsîh kelimesinin kullanımının mecâzi olduğu belirtilir.

İnsanlığın tarihî gelişimi dikkate alındığında ilâhî hükümlerin amelî boyutunda insanların içinde bulunduğu şartlar gözetilerek bazı değişikliklerin yapılması tabiidir³⁹⁷.

³⁹² el Bağdâdî, 84.

³⁹³ el Fevzân, 274.

³⁹⁴ el Fevzân, 274.

³⁹⁵ el Bağdâdî, 85.

³⁹⁶ el Bağdâdî, 85.

³⁹⁷ Abdurrahman Çetin, " Nesih ", **DİA**, İstanbul, 2006, 32/ 579.

Bu değişiklik son dinin öncekileri nesh etmesi şeklinde olduğu gibi konumuzu ilgilendiren boyutu ile Kur'an'ın son ayetinin nüzulünden geriye doğru teşrî'in oluşum döneminde de gerek hafifletme gerek tağyir şeklinde neshin olabirlięidir³⁹⁸.

el-Bağdâdî neshi şöyle tanımlamıştır. " *Önceki bir hitap ile sabit olmuş bir hüküm daha sonra gelen bir hitap ile ref edilmesidir*"³⁹⁹. el-Bağdâdî yapmış olduğu bu tanımda " nass " kelimesi yerine; lafız, mefhum ve fahva'l lafzı da içine alması için Gazalî gibi " hitap " lafzını tercih etmiştir⁴⁰⁰. Bununla beraber neshi " الرفع " mastarı üzerinden tanımlama yapması gerek lafız gerekse de mana itibari ile tanımda birbirine uygunluk göstermiştir⁴⁰¹. el-Bağdâdînin yaptığı bu nesh tanımından onun anlayışına göre neshin özelliklerini şu şekilde tespit edebiliriz.

- 1- Nesh icare gibi bir vakitle sınırlandırılmış hüküm değildir. Önceki hükmün devam etmesini engelleyici bir husustur⁴⁰².
- 2- Nesh şariat tarafından belirlenmiş bir hükmün kaldırılmasıdır. Beraati asli gibi şariat tarafından sabit olmamış bir hükmün kaldırılması deęildir⁴⁰³.
- 3- Nesh mükellefiyetin ortadan kalkması ile delilik ve ölüm gibi, hükmün ortadan kalkması değil sonradan gelen ve öncekine bitişik olmayan bir hükümdür.
- 4- Nasih olan mensuhtan sonra gelmesi gerekir. Önceki hükme bitişik olması beyan veya tahsis anlamına gelir⁴⁰⁴.

el-Bağdâdî neshin tanımını yaptıktan sonra neshle ilgili ferî meseleleri zikretmiştir. Bunları da şöylece sıralamak mümkündür.

³⁹⁸ Ebu Cafer en-Nahas, **Kitabu'n Nasih ve'l Mensuh fi'l Kur'ani'l Kerim**, by, 1938, 8.

³⁹⁹ el Bağdâdî, 85.

⁴⁰⁰ Gazalî, 3/36.

⁴⁰¹ el Fevzân, 279.

⁴⁰² el Fevzân, 280.

⁴⁰³ el Fevzân, 280.

⁴⁰⁴ el Bağdâdî, 85, el Fevzân, 281.

- 1- Mükellefe emredilen bir konu, henüz yerine getirilmeden, Şari tarafından neshin gerçekleştirilmesi el-Bağdâdîye göre caizdir⁴⁰⁵. İbrahim peygambere oğlu İsmail'in kesilmesi Allah tarafından emredilmiş, daha sonra bu emir yerine getirilmeden nesh edilmiştir⁴⁰⁶.
- 2- Hüküm ifade eden şer'i bir nass'a sonradan başka bir nass tarafından, o hüküm ile ilgili olmayan bir ilavenin yapılması, nesih değil ziyadedir ve bu icmâ ile sabittir.

el-Bağdâdî bu konu ile ilgisi olan, nass'a yapılan ziyadenin iki şekilde olabileceğini söyler.

- a- Ziyade olunan ile bir ilgisi olmayan müstakil bir ibadetin ziyadesi; Namazın farz kılınmasından sonra zekâtın veya orucun ibadetlere ziyade olması gibi. Bu şekildeki ziyade icmâyla sabit olduğu gibi nesih de sayılmaz. Çünkü gelen ziyade, ziyade olunan ilk hükümde bir değişiklik gerçekleştirmediği gibi aynı cinsten de değildir. Dolayısı ile bu neshin kapsamı dışındadır⁴⁰⁷.
- b- Getirilen ziyade, müstakil olmayıp, ziyade olunan ile ilgili bir ziyadenin gelmesi. Bu konuda ihtilaf vardır ve bu ziyade iki kısma ayrılır.

ba) Ziyadenin, ziyade olanın bir şartı olmaması⁴⁰⁸. Nur suresi ikinci ayette had cezası olan yüz değnek'e ilave olarak bekâr zani'nin sürgüne gönderilmesi gibi. Bu ziyadede küll cüze ve şart meşruta denk gelmediği için usûlcüler iki görüş beyan etmişlerdir.

Birinci grup; cumhur bu nesh olmaz demiştir. Çünkü birinci nass'ın sukut edip, var veya yok olduğuna dair bir şey söylemediği nesih sayılmaz demişlerdir. İkinci grup ise Hanefîlerdir ve bu konuda şöyle görüş beyan etmişlerdir. Bu ziyade neshtir. Zani'ye değnek cezası bu ziyade ile beraber iki aş-

⁴⁰⁵ el Bağdâdî, 86.

⁴⁰⁶ el-Bağdâdî, 86, Kasimî dipnotu.

⁴⁰⁷ el Fevzân, 283.

⁴⁰⁸ el Bağdâdî, 86, el Fevzân, 284.

malı bir cezalandırmadır. İlk aşaması kâmil ve müstakil bir cezadır. Bu ceza-ya müstakil olmayan sürgünün ilave edilmesi ikinci aşamadır. Dolayısı ile birinci kısmın üst seviyesini aşan hükümler iki cüzün tamamına yerleşmiş olur işte buna da nesh denilir.

bb) Ziyadenin, ilave olanın bir şartı olması. Abdeste, niyetin ziyadesi gibi. Cumhur bu ziyadenin nesh olmadığını, aksine mutlakin mukayyede hamledilmesi olduğunu söylemektedir⁴⁰⁹.

3- Nesh'te asıl olan, mensuhun bir bedelinin olmasıdır. Ancak el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu çoğunluk⁴¹⁰, bir bedel olmaksızın da neshin olacağını kabul eder⁴¹¹.

4- el-Bağdâdîye göre nesh ağırdan hafife doğru olur. Nasih ve mensuhun birbirine denkliği veya birinin ağır diğerrinin hafif olması üç şekilde tezahür eder⁴¹².

a- Enfal suresi 66. ayette "Allah sizde bir zayıflık olacağını bildiği için şimdi size hafifletti ve sizden sabreden yüz kişi kâfirlere ikiyüz kişiye galip gelir. " olduğu gibi sorumluluk'un hafifletilmesi şeklinde olan neshtir. Bu şekilde olan nesh'de ihtilaf yoktur.

b- Mensuhtan daha ağır bir emir ile neshin gerçekleşmesidir. Bu tür neshte ihtilaf vardır.

c- Nasih ve mensuhun birbirine denk olmasıdır⁴¹³.

5- Nasih mükellefe ulaşmadan önce yürürlüğe girmez ve nesh gerçekleşmiş olmaz. Ebu Hanife ve Şâfiî'nin ashabı ve Ahmed b. Hanbel'den zahir olan görüşlere göre; nasih, mükellefe ulaştıktan sonra sabit olur. el-Bağdâdî bu konuda mezhep imamının ve Hanefîlerin görüşünü benimsemiştir. Kelvezânî

⁴⁰⁹ el Bağdâdî, 86.

⁴¹⁰ el Fevzân, 284.

⁴¹¹ el Bağdâdî, 87.

⁴¹² el Bağdâdî, 87.

⁴¹³ el Fevzân, 287-288.

ise vekilin azli⁴¹⁴ ile aynı kabul ettiği için nasih mükellefe ulaşmadan önce yürürlüğe gireceğini söylemiştir⁴¹⁵.

6- el-Bağdâdî'ye göre Kur'an'ın mütevatir sünnetle veya mütevatir sünnetin denginde olan âhad haber ile neshi caizdir. Bu durum da şu şekilde olur.

a- Kur'an'ın Kur'an'ı neshi, bu konuda bir ihtilaf yoktur.

b- Sünnetin sünneti neshi, mütevatir sünnet Mütevatir sünneti nesh edebilir. Aynı şekilde âhad ile âhad da nesh olabilir. Çünkü nasih ile mensuh mer-tebe ve kuvvet açısından birbirine eşittir⁴¹⁶.

c- Sünnetin Kur'an ile neshi; namazda beyt-i mukaddese yönelmek sünnet ile sabit idi ve bu durum Kur'an ile neshedildi.

d- Kur'anın mütevatir sünnet ile nesh edilmesi, Ahmed b. Hanbel "Kur'an'ın ayeti ancak sonradan gelen Kur'an ayeti ile nesh olur" demekle, ondan zahir olan kavle göre bu caiz değildir⁴¹⁷.

Kelvezânî ve bazı Şâfiîler Kur'an'ın sünnetle nesh olmasının caiz olduğunu söylemişlerdir⁴¹⁸. el-Bağdâdî bunlara cevaben Kur'an ve mütevatir sünnetin âhad haber ile

⁴¹⁴ Vekâlet aktini sona erdiren hususlardan biri de, müvekkilin vekili azletmesidir. Azil ile vekâletin sona ereceği konusunda ittifak vardır. Çünkü vekâlet gayri lazım bir akittir. Azlin sahih olması için Hanefîlere göre vekilin azledildiğini bilmesi gerekir. Çünkü azil aktin feshidir. Onun hükmünün bağlayıcı olması için ancak – fesihte olduğu gibi- bilinmesinden sonra olur. Azlin bilinmesi ise ya vekilin huzurunda gerçekleşir ya da ona yazılı olarak bildirmekle olur. Vekile haber verilmedikçe vekâlet devam eder ve hüküm ifade eder. Vekil azledildiğini öğrendiği zaman icraati müvekkili bağlamaz. Yalnız bu azil sebebiyle üçüncü şahıslar zarar görmemiş olmalıdır. Vekilin azil zamanı konusunda Şâfiîler; müvekkil, vekilinin huzurunda onu azlederse veya vekil hazır olmadığı bir zamanda azlederse anında azil gerçekleşir. Azil haberinin vekile ulaşmasına gerek yoktur. Çünkü aktin kaldırılması, sahibinin rızasını gerektirmez. Bkz. Abdullah Çolak, **İslam Hukuku (Ceza ve Borçlar Hukuku)**, Malatya, 2015, 390-397, Vehbe Zuhaylî, **İslam fıkı Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, 6/257-258.

⁴¹⁵ el Bağdâdî, 87.

⁴¹⁶ el Bağdâdî, 87.

⁴¹⁷ el Fevzân, 290.

⁴¹⁸ el Bağdâdî, 87.

neshi aklen caizdir. Ancak şer'an mümkün olamayacağını söylemiştir. Yine bu konuda zahirilerden bazılarının, şeran da caiz olabileceğini söylediklerini zikretmiştir⁴¹⁹.

- 7- İlleti nass ile belirlenmiş kıyas nass gibidir ve bu kıyasla da nesh söz konusudur. Ancak illeti nass ile belirlenmemiş ise nesh caiz değildir⁴²⁰.

F. İCMÂ

Fıkıh usulü eserlerinde islam hukukunun vazgeçilmez bir ögesi olarak yer verilen ve temel şer'î deliller arasında genellikle üçüncü sıraya yerleştirilen icmâ, İslam fikhı ve kültürünün çok önemli kavramlarından biridir⁴²¹. el-Bağdâdî de islam hukukunun, üzerinde ittifak edilen asıl delillerinden Kur'an ve sünnet ve bunlarla ilgili asıl ve ferî konuları açıkladıktan sonra üçüncü sırada icmâyı zikretmiştir. Kelime manası bir şeye azmetmek ve fikir birliği, ittifak⁴²² olan icmâyı şöyle tanımlamaktadır. "*Şer'î ameli bir konuda aynı asırda yaşayan ümmetin ulemalarının ittifak etmeleridir*"⁴²³.

el-Bağdâdî'nin yapmış olduğu bu icmâ tanımından dikkat çeken hususları şöyle sıralayabiliriz.

a. El-Bağdâdî'ye Göre İcmâ Olabilmesi için Gerekli Şartlar

- 1- Bir kişi bile olsa muhalefet olduğunda icmâ gerçekleşmez⁴²⁴.
- 2- Müctehit olmayanların görüşleri icmâyâ dâhil değildir⁴²⁵.
- 3- İcma bütün zamanları kapsamaz, sadece her müctehit âlimin yaşadığı kendi asrını kapsar⁴²⁶.

⁴¹⁹ el Bağdâdî, 87.

⁴²⁰ el Bağdâdî, 88.

⁴²¹ İbrahim Kâfî Dönmez, "İcma", **DİA**, İstanbul, 2000, 21/217.

⁴²² İbnMunzir, 8/57.

⁴²³ el Bağdâdî, 88.

⁴²⁴ el Fevzân, 291.

⁴²⁵ el Fevzân, 291.

⁴²⁶ el Fevzân, 294.

- 4- Gayri Müslim âlimlerin icmâsı şeran muteber değil Muhammed Ümmetin-den icabet edenleri içine alır⁴²⁷.
- 5- İcma, dünyevi bir konuda veya dolaylı olarak din ile ilgisi olan bir konuda değil, dinin asli veya fer'i zatı ile ilgili bir konuda olmalıdır⁴²⁸.

el-Bağdâdî, icmâyı; "*Ehli hal ve'l akd'in, şeran hükmü açıklanması gereken bir hadisede sözlü olarak ittifak etmeleridir*" şeklinde tanımlayanların da olduğu tespitini yapar. Bu tanım Karrafî ve Âmidî'nin icmâ tanımına yakındır⁴²⁹. Bu tanımda geçen "sözlü olarak ittifak etmelidirler"⁴³⁰ ifadesinden sukutî icmâyı kabul etmedikleri anlaşılmaktadır ancak Âmidî, sukût ve takriri icmâda kabul etmektedir⁴³¹.

b. İcmâ ile İlgili İhtilaflı Konular

el-Bağdâdî icmâ'ın tanımlarını verdikten sonra icmâ ile ilgili ihtilaflı meseleleri izaha geçmiştir. Bunlar;

- 1- el-Bağdâdî cumhura tabi olarak her asırda yaşayan ulemanın icmâsının hüccet olduğunu Davut ez-Zahiri'nin aksine kabul etmektedir. Davut ez-Zahiri sadece sahâbenin icmâını hüccet saymaktadır⁴³². Bu konuda Ahmed b. Hanbel "Kişinin Nebi (sav) ve onun ashabından gelen şeylere uyması gerekir. Onlardan sonrasında tabiinden gelenler konusunda kişi muhayyerdir" demektedir. Bu değerlendirme de Davud ez-Zahirinin görüşüne bir ima bulunsa da⁴³³ Tufî (716/1316), Ahmed b. Hanbelîn mezhebinde meşhur olan birinci görüştür demiştir⁴³⁴.
- 2- el-Bağdâdî'ye göre, sahâbenin ihtilaf ettiği konulardan birinde tabiin icmâ etse tabiinin icmâsına uyulacağını ve sahâbenin görüş beyan ettiği diğer hu-

⁴²⁷ el Fevzân, 291.

⁴²⁸ el Fevzân, 291.

⁴²⁹ el Fevzân, 295.

⁴³⁰ el Bağdâdî, 88.

⁴³¹ Ali b. Muhammed el Âmidî, **el İhkâm Fi Usûl'il Ahkâm**, Riyad, 2003, 1/262.

⁴³² Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said ibn Hazm, **el İhkâm fi Usûli'l Ahkâm**, Beyrut, yy, 4/147.

⁴³³ el Bağdâdî, 88.

⁴³⁴ Süleyman b. Abdulkavî et-Tufî es'Sarsârî el-Hanbelî, **el-Bülbül fi Usûli'l Fıkıh**, Riyad, 1989, 130.

susun terk edileceğini söyler. Ebu Hanife ve Kelvezânî de aynı görüştedir⁴³⁵. Kadı Ebu Yalâ ve bazı Şâfiîlere göre, tabiînin icmâsı geçerli değildir. Sahâbenin diğer görüşü de alınabilir demişlerdir⁴³⁶.

- 3- el-Bağdâdî'ye göre, tabiinden biri sahâbelerin yaşadığı bir dönemde ictihat seviyesine ulaşsa onun görüşüne itibar edilir ve icmâsı muteberdir⁴³⁷.
- 4- el-Bağdâdî'ye göre, ümmetin çoğunluğunun ittifak ettikleri bir konuda, bir veya iki kişi muhalefet etse icmâ gerçekleşmez⁴³⁸.
- 5- Aynı asırda yaşayan müctehitlerin hepsinin ölmesi ve kendilerine muhalefet edecek kimsenin kalmaması icmânın olması için şarttır⁴³⁹. Ahmed b. Hanbel'in, zahir kelamı ve bazı Şâfiîler bu görüştedir. Kelvezânî, Ebu Bekir (13/634) döneminde sarhoşa ceza olarak kırk değnek vuruluyordu, Ömer (23/644) bunu seksen değnek'e çıkardı. Daha sonra Ali (40/661) yine kırk değnek cezasını uyguladı. Ahmed b. Hanbel bu olaya dayanarak, bu şartı ileri sürdü der⁴⁴⁰. el-Bağdâdî Ahmet b. Hanbel'den aksine bir görüşün de olduğunu zikretmektedir⁴⁴¹. Cumhura göre inkırad şart değildir, Kelvezânî de "bir konuda ittifak varsa o icmâdır" demekle bu görüştedir⁴⁴².
- 6- El-Bağdâdî'ye göre sahâbe bir konuda iki ayrı görüş beyan etmişse üçüncü bir görüş ileri sürülemez. Bazı Hanefî ve Zahiriler üçüncü bir görüşün olabileceğini de zikretmiştir⁴⁴³. Çünkü iki görüş beyan edenlerden üçüncü bir gö-

⁴³⁵ el Bağdâdî, 88.

⁴³⁶ el Fevzân, 298.

⁴³⁷ el Bağdâdî, 89. Said b. Müseyyeb (94/ 713) ve Şurayh (80/699) gibi tabiiler buna örnek verilebilir. Ahmed b. Hanbelden bir rivayette de, Kelvezânî ve İbnî Âkil de aynı kanaattedirler. Ebu Yalâ ve bazı Şâfiîler e göre sahâbe Kur'an'ın nüzulüne şahit olmuş tevili diğerlerinden daha iyi bildikleri için icması muteber değildir. Bkz. el Fevzân, 298.

⁴³⁸ el Bağdâdî, 89. İbn Cerir ve Ahmed b. Hanbel de çoğunluk ittifak ettiğinde icma gerçekleşir demiştir. Bkz. el Fevzân, 300.

⁴³⁹ el Bağdâdî, 90.

⁴⁴⁰ el Fevzân, 302.

⁴⁴¹ el Bağdâdî, 90.

⁴⁴² el Fevzân, 303, el Bağdâdî, 90.

⁴⁴³ el Bağdâdî, 90, el Fevzân, 304.

rüşün haram olduğuna dair bir açıklama gelmemiştir. Dolayısı ile konu ile ilgili üçüncü bir görüş sunulabilir⁴⁴⁴. Kerhî ve onun gibi düşünenler, re'y ile fetva veren sahabenin diğer müçtehitler gibi ictihatta hatadan masum olmadığı gerekçesi ile sahabeyi taklid caiz değildir. Çünkü sahabe kendi arasında birbirine muhalefet etmiş ve biri kendi görüşünü bırakıp diğer sahabenin görüşüne meyletmiştir. Sahabenin hata etme ihtimali olmasa idi birbirlerine muhalefet etmeleri de caiz olmazdı. Zira şirket-i mufavada⁴⁴⁵ meselesinde İbnMesud: "eğer bu hatalı ise benden ve şeytandandır" sözü onların da hata edebileceklerinin göstergesi olduğunu söylerler⁴⁴⁶.

- 7- el-Bağdâdîye göre bazı müçtehitler bir görüş sunup, diğerleri de onlara itiraz etmeden sukut ederlerse ve o görüş, yaygınlık kazansa icmâ gerçekleşmiş olur⁴⁴⁷. Bu konuda usûlcüler aşağıda belirtileceği üzere farklı görüşler sunmuşlardır:
 - a- İcma, yapısı gereği dini bir konuda gerçekleştiği için, teklifi hükümlerde sukut olursa icmâ gerçekleşir. Teklifi olmayan bir konu, dînî değil dünyevi bir konudur ve icmâ'ın alanına girmez diyenler vardır. Ahmed b. Hanbel ve bazı Mâlikîler bu şekilde görüş beyan etmişlerdir⁴⁴⁸.
 - b- Bu icmâ değil zannî bir hüccettir diyenler olmuştur. İcma, herkesin ittifakı ile olur. Ancak burada sukut açık olmadığı için çoğunluğun kararına dahil

⁴⁴⁴ el Bağdâdî, 90 Kasimî dipnotu, el Fevzân, 304.

⁴⁴⁵ **Şirket-i Mufavada:** Umumi eşitlik esasına dayalı bir şirkettir. İki tarafın sermaye ve kârda eşit katılım ve pay sahibi olmak üzere ortaklık kurmalarıdır. Ortaklar sermaye kullanımı yetkisi, kâr ve zararda eşittirler. Ortaklar sermaye olabilecek gerek aynî gerek nakdî bütün mal varlıklarını sermaye olarak koyabilirler. Birinin diğerinden sermayesinin azlığı gözetilmeksizin sermaye kullanımı, kâr ve zararda eşit oldukları bir şirkete denir. Bu tür şirketi Hanefî ve Malikîler caiz görmüş diğer iki mezhep ise bunu kabul etmemiştir. Bkz. Abdullah Çolak, **İslam Hukuku (Ceza ve Borçlar)**, Malatya, 2015, 422-423.

⁴⁴⁶ Abdulaziz b. Ahmed el Buhârî, 3/321

⁴⁴⁷ el Bağdâdî, 90. **Sukutî İcma:** Bir meselede bir veya birkaç müçtehit görüş belirttikten sonra, aynı dönemde yaşayan diğer müçtehitler bu içtihadı haber aldıktan sonra, söz konusu içtihadı katıldıklarına veya itiraz ettiklerine dair bir beyanda bulunmadan sukût etmeleridir. Bkz. Zekiyüddin Şaban, 96.

⁴⁴⁸ el Fevzân, 305.

olma anlamına gelmemektedir ve icmâ olarak değerlendirilemez. Bazı Şâfiîler bu görüştedir⁴⁴⁹.

- c- Sukut hem icmâ hem de hüccet değildir. Susan bir kişiye bir söz isnat edilemez. Bu konunun ona ulaştığı kesin olmadığı gibi açık şekilde itiraz edemediği de kesin değildir. Kavl-i cedit de Şâfiî'nin, Mâlikîlerin Hanbelîlerin ve bazı Hanefîlerin görüşleri bu şekildedir⁴⁵⁰.

8- İcma'ın senedi konusunda usûlcüler üç ayrı görüş beyan etmişlerdir.

- a- el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu cumhura göre icmâ'ın bir ictihat veya kıyasa dayanarak gerçekleşmesi gerekir. Kıyas bir düşünce ürünüdür, düşünce ürünü caiz olduğuna göre icmada da ittifak caizdir demişlerdir⁴⁵¹.

- b- İcma, bir ictihat ürünüdür ve kıyastan tasavvur olunmaz. Çünkü kıyas ihtilafıdır ihtilaf ile icmâ beraber olmaz. Dolayısı ile müttelik olunan ihtilafı olunana dayanamaz diyenler vardır⁴⁵².

- c- İcma bir ictihat ve kıyastan gerçekleşse de hüccet olmaz bu zannî bir ictihattır icmâ ise kesin delildir⁴⁵³.

9- Ulemanın ihtilaf ettikleri bir konunun, ihtilaf edilen bir kesitini eksik veya fazlası ile alarak icmâ oluşturulamaz⁴⁵⁴.

10- Dört halifenin ittifakı icmâ değildir. el-Bağdâdî bu görüşünde cumhuru takip etmiştir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet vardır birincisi cumhur ile aynı ikincisi; Bir hususta onların kararları tezahür ettiğinde o karardan dı-

⁴⁴⁹ Zeydan, 175.

⁴⁵⁰ el Fevzân, 306.

⁴⁵¹ el Bağdâdî, 90.

⁴⁵² el Fevzân, 307.

⁴⁵³ el Fevzân, 307.

⁴⁵⁴ el Bağdâdî, 90.

şarı çıkılamaz⁴⁵⁵ dediğini zikretmektedir. Bu da gösteriyor ki onların kararları icmâ olmasa da hüccet olarak geçerlidir⁴⁵⁶.

G. ISTİSHÂB

el-Bağdâdî islam hukukunun üzerinde ittifak edilen delillerinden dördündü sırada akıl delilini saymıştır. Hanefîler ıstışhabı, sabit olmayan bir şeyi def' ve nefy için hüccet olarak kabul ederler, Hanefîlerin dışında Hanbelî, Şâfiî, Mâlikî ve Zahiriler gibi hem isbat hem de def'de zannı galip oluşturduğu için hüccet kabul ederler. Çünkü zannı galip şeriatta tabi olunan bir hüccettir⁴⁵⁷. el-Bağdâdîye göre akıl delili: " *Şeriat gelmeden önce zimmet tekliften beridir ve aksine bir delil hüküm bulunmadığı sürece de bulunduğu hal üzere devam etmesidir*"⁴⁵⁸. Buna ıstışhâb denilmektedir. Lugat manası sohbet talep etmek ve sohbe devam etmek⁴⁵⁹ olan ıstışhâb. İstilah manası: Gerek menfi gerek müsbet her birinin bulunduğu hal üzere devam etmesidir⁴⁶⁰.

el-Bağdâdî ıstışhabı bütün deliller için tasavvur edilebileceğini belirtmektedir. el-Bağdâdî'nin ıstışhab ile ilgili aktardığı bilgilerden ıstışhabın dört çeşit olabileceğini söylemek mümkündür.

- 1- Beraat i Asliye ıstışhabı; ıstışhab lafzından kast edilen asıl mana da budur.
- 2- Şer'i delil ıstışhabı
- 3- Aksi sabit oluncaya kadar şer'i hüküm için sabit vasfın ıstışhabı
- 4- Niza mahallinde icmânın hükmünün ıstışhabı⁴⁶¹.

el-Bağdâdî'nin ortaya koyduğu şekilde nasih gelinceye kadar nass, tahsis gelinceye kadar umum, elden çıkıncaya kadar mülkiyet, varlık isbat edilinceye kadar yokluk

⁴⁵⁵ el Bağdâdî, 90.

⁴⁵⁶ el Fevzân, 308.

⁴⁵⁷ Zeydan, 269, Zuhaylî, 2/159-167.

⁴⁵⁸ el Bağdâdî, 91.

⁴⁵⁹ İbnMunzir, 1/520.

⁴⁶⁰ el Fevzân, 309.

⁴⁶¹ el Fevzân, 309-310.

ıstışaba tabidir⁴⁶². İcma'ın ıstışabı konusunda el-Bağdâdî icmâ ile tezahür etmiş bir hükmün sıfatının değişmesinde ihtilaf olursa, ıstışaben hükmün değişmeyeceği kanaatindedir⁴⁶³.

Hakkında ihtilaf bulunan bir hususta delil olarak kabul edilmeyen farklılıklar olduğu gibi delil olarak kabul edilen farklılıklar da vardır. Şöyle ki: Teyemmümlü kişinin namaz kılarken suyu görmesi ile suyu görmeden önceki kıldığı rekâtların sahihliğine binaen sonraki kılacağı rekâtların sahih olacağına aksine bir delil olana kadar namazı ıstışaben sahih olduğunda icmâ vardır⁴⁶⁴. Hanefî, Hanbelî, Mâlikî ve bazı Şâfiîlerin oluşturduğu çoğunluğa göre namazı sahih değildir⁴⁶⁵ demişlerdir. Şu kadar var ki İbnî Teymiye "ıstışap çoğu yerde delillerin en zayıflarındandır"⁴⁶⁶ tesbitinde bulunmaktadır.

H. İHTİLAFA EDİLEN DELİLLER

el-Bağdâdî İslâm hukukunun ittifak edilen delillerini sıra ile açıkladıktan sonra ihtilaf edilen delillerin açıklamasına geçer. İlk sırada bizden önce yaşamış semavi dinlerde geçen ama bizde bulunmaya bir hükmün bizim için delil olmasını anlatır.

a. Bizden Öncekilerin Şeriatı (Şer'ü Men Kablenâ)

Allahu tealânın geçmiş ümmetlerde peygamberlerinin dillerinden gerek Tevrat gerek İncil gibi kitaplarda kanun olarak koyduğu bir hükmün bizim şeriatımızla bir ilgisinin olup olmadığı konusunda ulema ihtilaf etmiştir.

Hanefîler, Mâlikîler ve bazı Şâfiîlere göre "nesh olduğuna dair bir nass bulunmuyorsa, onların şeriatındaki hüküm bizim için de geçerlidir"⁴⁶⁷ demişlerdir. Ahmed b. Hanbel'den esah olan görüş de bu şekildedir⁴⁶⁸. Şâfiîlerin çoğunluğu, Eş'ariler, Mutezile ve yine Ahmed b. Hanbel'den ikinci rivayet ise; "bizim şeriatımızda konulduğuna

⁴⁶² el Bağdâdî, 91.

⁴⁶³ el-Bağdâdî, 91, el-Fevzân, 311.

⁴⁶⁴ el Bağdâdî, 91 el-Fevzân, 312.

⁴⁶⁵ el Fevzân, 312.

⁴⁶⁶ Şeyhu'l İslam Ahmed ibn Teymiyye, **Mecmu'ul Feteva**, Medine-i Münevvere, 2004, 13/112.

⁴⁶⁷ el Bağdâdî, 92, Serahsî, 364-365,

⁴⁶⁸ el Fevzân, 316.

delalet eden bir nass olmadıkça bizden önceki şeriatlerdeki hükümler bizim için hüküm sayılmaz demişlerdir "⁴⁶⁹.

Bu konuda el-Bağdâdî açık bir dille görüşünü belirtmiş olmasa da el-Bağdâdî'nin konuları anlatım şeklinden birinci görüşü kabul ettiğini söyleyebiliriz çünkü el-Bağdâdî genel olarak ihtilaflı konularda ilk zikrettiği görüşe katılmıştır.

Bu iki görüşü ele aldığımızda her ikisinin de aynı sonucu işaret ettiklerini görmemiz mümkündür. İhtilaf sadece lafzî olarak tanımlama şeklindedir. Zira hüccet kabul edenler Kur'an ve sünnette neshine bakarken, hüccet kabul etmeyenler ise Kur'an ve sünnette amel edilip edilmemesine bakmaktadırlar. Sonuçta her iki görüşünde esas aldığı ana kaynak Kur'an ve sünnettın belirttiğı husustur. Bu açıdan her ikisi de aynı sonucu işaret ediyor denilebilir.

b. Sahâbe Kavli

Sahâbe kavlinin delil olması noktasında usûlcüler pek çok görüş ileri sürmüşlerdir.

- 1- el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu, Şâfiî'nin kadim görüşü, İmam Mâlik, bazı Haneffiler ve Ahmed b. Hanbel'den ⁴⁷⁰ meşhur olan görüş; "sahâbe kavli ister dört halifeden zuhur etmiş olsun ister onların dışındakilerden zuhur etmiş olsun fark etmeksizin mutlak olarak şer'î hüccettir"⁴⁷¹. Bu görüştekiler göre sahâbe kavli kıyasa muhalefet ettiğinde kıyasa tercih edilir ve aynı şekilde sahâbe kavli ile umum bir nass tahsis yapılır⁴⁷².
- 2- Hanbelî usûlcülerden Kelvezânî'nin de aralarında bulunduğu, Şâfiî'nin cedid kavli, Gazzâlî, Âmidî ve Şevkânîye göre sahâbe kavli hüccet değildir görüşüdür⁴⁷³.

⁴⁶⁹ el Bağdâdî, 92, el Fevzân, 316, İbnKudâme, 3/517.

⁴⁷⁰ el Fevzân, 321.

⁴⁷¹ el Bağdâdî, 92.

⁴⁷² el Bağdâdî, 92.

⁴⁷³ el Fevzân, 322.

İbnî Kayyım el Cevzî, imam Şâfiî'nin arkadaşları kadim mezheb görüşlerini ikrar ederken cedid mezhebinde arkadaşlarından çoğu onun sahâbe kavlini hüccet kabul etmediğini naklettiklerini söylemektedir⁴⁷⁴.

- 3- Sahâbe kavlinin delil olmasında dört halifenin sözlerini kabul edenler⁴⁷⁵ olduğu gibi
- 4- Sadece Ebu Bekir ve Ömer'in sözlerini⁴⁷⁶ delil kabul edenler de vardır⁴⁷⁷.

Sahâbe kavlinde ihtilaf söz konusu olduğunda hangi görüşün alınabileceği konusunda da usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. el-Bağdâdînin de aralarında bulunduğu grup, bir delile dayanmak kaydı ile sahâbenin iki görüşünden birinin alınabileceğini savunmaktadır⁴⁷⁸. Sahâbenin ihtilaf ettiği husus kitap ve sünnetten daha güçlü değildir. İki görüşten elbette biri hatalı olacaktır ve hatalı olan görüş bir delil ile doğrudan ayırt edilebilir demişlerdir⁴⁷⁹.

Bu konuda Şâfiî "sahâbe kavilleri farklı farklı olduğu zanam, kitap, sünnet, icmâ veya sahih kıyas ile desteklenen görüş tercih edilir"⁴⁸⁰ demektedir. Ahmed b. Hanbel bu konuda "sahâbe kavli muhtelif olduğu zaman kişinin herhangi bir delil göstermeksizin kavillerden birini alması caiz değildir. Kitap ve sünnetin belirttiğine en yakın olanı almalıdır"⁴⁸¹ sahâbenin ihtilaf ettiği görüşlerden her hangi birini delil gözetmeksizin almak caizdir. Bazı Hanefîlerin görüşleri bu şekildedir⁴⁸².

⁴⁷⁴ Şemsüdin Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbnKayyım el Cevzî, **İlâmu'l Muvakkiîn an Rabbi'l Âlemîn**, Beyrut, 1994, 4/92.

⁴⁷⁵ Ebu Davut Süleyman b. Eşas Es Secistanî, **Sünen i Ebu Davut**, Hadis no: 4607, Riyad, yy, 504. Tirmizi, Hadis no: 2676, İbnMace, Hadis no: 440. "عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين"

⁴⁷⁶ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sureti't Tirmizî, **Camîu't Tirmizî**, Hadis no: 3805, Riyad, yy, 591. "اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر"

⁴⁷⁷ el Bağdâdî, 92.

⁴⁷⁸ el Bağdâdî, 93, İbnKudâme, 529.

⁴⁷⁹ el Fevzân, 325.

⁴⁸⁰ Ebu Abdullâh Muhammed b İdris eş Şâfiî, **er Risâle**, Tahk: Rifat Fevzi Abdulmuttalip, Beyrut, 2011, 275.

⁴⁸¹ el Fevzân, 325.

⁴⁸² el Bağdâdî, 93, el Fevzân, 327.

c. İstihsân

Üzerinde ittifak edilmeyen delillerden üçüncüsü istihsândır. el-Bağdâdî istihsân için yapılmış tanımları verdikten sonra kendisi istihsânı "*özel bir delil sayesinde bir meseleyi benzerlerinden ayırıp hükme bağlamak*"⁴⁸³ olarak tarif eder. Tufî (716/1316) bu tanımı istihsân için yapılmış tanımların en güzeli olarak değerlendirmiştir⁴⁸⁴. el-Bağdâdî Kadı Yakup'un⁴⁸⁵(486/1093) Ahmed b. Hanbel'den istihsân "*bir hükmü kendisinden daha evla olan ile terketmek*" olarak naklettiğini zikretmektedir⁴⁸⁶.

el-Bağdâdî'nin eleştirdiği bir istihsân tarifi şöyledir. "*müctehidin kendi nefsinde tabir edemeyip geçersiz saydığı bir delildir*"⁴⁸⁷. Müctehidin açıklayamadığı bir hususu başkaları icthad olarak nasıl kabul edebilir ve müctehidin bu durumu kendisi için acizlik halidir⁴⁸⁸.

el-Bağdâdî istihsânı müctehidin aklı ile güzel gördüğü şeydir şeklinde tanımlayanların da var olduğunu nakletmiştir. Ebu Hanife'nin "İnsanlar hamamda ne kadar su tüketeceğini ve ne kadar zaman orada kalacağını belirlemeden hamama girer ve yıkanır- lar ve çıktıklarında belirlenmiş rayiç üzerinden parasını öderler"⁴⁸⁹ sözünü naklederek istihsânın toplumda mefhum olarak yaşadığını dile getirmiştir. İstihsânı delil olarak kabul etmeyen İmam Şâfiî'den bu noktada ayrı düşünmektedir⁴⁹⁰.

d. Istıslah

el-Bağdâdî ıstıslahı şöyle tanımlamaktadır. "*bir menfaati celb etmek veya bir zarar def etmek için, daha öncesinde şeriat tarafından şahit olunmayan, ancak şeriatın*

⁴⁸³ el Bağdâdî, 93. Bkz. " العدل بحكم المسألة عن نظائرها لدليل خاص "

⁴⁸⁴ Tufî, 143, el Fevzân, 327.

⁴⁸⁵ el-Bağdâdî kitabında Kadı diye bahsettiği Hanbelî âlimlerinden Ebu Yalâdır. Burada da Kadı olarak zikredip ismini vermediği kişi Ebu Yalânın talebelerinden olan kadı Yakuptur. Ahmed b. Hanbel'in istihsân tanımını ibnî Kudâme kadı Yakuptan nakletmektedir. Asıl adı Yakup b. İbrahim b. Setur hicri 409-486 yıllarında yaşamış, Babu'l Ezc' de kadılık yapmıştır. En önemli eseri *Kitabu fî'l Usûl ve'l Furû*'dur. Bkz. İbnî Kudâme, Ravzatu'n Nazır ve Cennetü'l Münazır fî Usûli'l Fıkh, 1/531.

⁴⁸⁶ İbnKudâme, 1/531.

⁴⁸⁷ el Bağdâdî, 93.

⁴⁸⁸ İbnKudâme, 1/534-535, el Fevzân, 330,

⁴⁸⁹ el Bağdâdî, 93.

⁴⁹⁰ Şâfiî, 235.

maksadına uygunluğu da şeriatın genel ruhundan anlaşılabilir uygulamaya geçirilen hususlardır"⁴⁹¹.

el-Bağdâdî bu doğrultuda şeriatın maksatlarının korunmasına nisbetle maslahatın üç asıl, iki de fer' olmak üzere beş mertebeye ayrıldığını söylemektedir.

- 1- Zaruri Maslahat: Toplumun yapısının ve genel gidişatın korunmasını amaç eden bozulmayı önleyen maslahattır. Sıhhatli bir toplum oluşturabilmek için korunması gereken beş zaruriyat buna dâhildir. Dinin korunması için bidatçinin ve sapıklığa sevk eden kâfir'in, başkalarının inancına zarar vermemesi için öldürülmesi, can güvenliği için kısasın uygulanması, akıl güvenliği için sarhoş olana hadd cezası verilmesi, nesli korumak için zina yapana zina haddi uygulanması, malı korumak için sirket haddi konulması bunlardandır⁴⁹².

el-Bağdâdî zaruri maslahatın hüccet olduğunu kabul etmemekle beraber⁴⁹³, İmam Mâlik, bazı Şâfiîler ve Ebu Hanife⁴⁹⁴ ve Hanbelîlerin bunu hüccet saydığını zikretmektedir⁴⁹⁵

- 2- İhtiyacî Maslahat: Toplumun ihtiyaçlarının ortaya çıkardığı ve insanlardan zorluğun kaldırılmasına yönelik maslahatlardır.
- 3- Tahsinî Maslahat: Ne zaruri ne de ihtiyaci olup, sadece güzel ahlakın unsurlarından olan maslahattır. el-Bağdâdî buna nikâhta kadının zarara uğramaması için velisini müdahil olmasını misal vermektedir⁴⁹⁶. el-Bağdâdî bu son ikisinde İbn Kudâme gibi düşünerek⁴⁹⁷ ihtiyacî ve tahsini maslahatlara tutunmak caiz değildir

⁴⁹¹ el Bağdâdî, 94.

⁴⁹² el Bağdâdî, 94.

⁴⁹³ el Bağdâdî, 94.

⁴⁹⁴ el Fevzân, 338.

⁴⁹⁵ el Bağdâdî, 94. İbnî Kudâme, 3/538-540.

⁴⁹⁶ el Bağdâdî, 95.

⁴⁹⁷ el Fevzân, 343.

ve asıl itibariyle şeriata dayanmadan bunlar üzerine hüküm bina edilemeyeceği konusunda aksinin söylenemeyeceğini belirtmektedir⁴⁹⁸.

el-Bağdâdî maslahatın bu son iki kısmını illetin ispat yollarından mülğa münasip sonrasında zikretmiştir ancak konu bütünlüğü sağlaması açısından biz maslahatın asıl unsurlarından sonra zikretmeyi uygun bulduk, zira ıstıslah konusuna girerken üç asıl iki de fer'inin olduğunu dile getirmiştik.

- 4- Şeriat tarafından ne muteber ne de mülğa olduğu bilinen şeylerdir. Kur'an ayetlerinin cem edilmesi⁴⁹⁹, suçluları tutuklamak için hapisane yapılması, devletin para basması gibi. Bunlara mürsel maslahatlar denir.
- 5- Şeriat tarafından ilğa olduğu bilinen ve bu sebeple mülğa olarak kalanlardır. Bu mülğalık bir hükmün vafında muteber olmasıdır⁵⁰⁰. Ölen için kız ve erkek çocuk'un her ikisi de evlat olması açısından birbirine eşittir ancak şeriat nass ile bu münasebeti ilğa etmiştir⁵⁰¹.

Maslahat konusunda el-Bağdâdî'nin bu yaklaşımı Mâlikîlerden çok ayrı bir konuda olduğu dikkatleri celb etmektedir. Kendisine yakın dönemde yaşamış olan, Mâlikîlerden Karafi (684/1285)'nin görüşleri ile mukayese ettiğimizde bunu daha da açık görebilmekteyiz.

Karâfî'nin fıkıh anlayışının en karakteristik vasfı maslahat ve genel kural eksenli düşünüş olarak ifade edilebilir. Karafi emrin maslahata, nehyin mefselete tabi olduğunu, fakat bunun Mu'tezile'nin öne sürdüğü gibi akli vücüb gereği değil Allah'ın lutuf ve fazlının bir sonucu olduğunu belirtir. Onun maslahat anlayışı iki kategoride ele alınabilir. Birincisi öteden beri bilinen maslahat-ı mürsele, diğeri maslahat-ı ulya olarak adlandırıldığı yüksek maslahattır. Makasıdı yüksek maslahat veya kavaid-i külliyye olarak adlandırması onun maslahat ve kavaidi birbirini tamamlar mahiyette düşünüp kullandı-

⁴⁹⁸ el Bağdâdî, 95, İbnKudâme, 539.

⁴⁹⁹ el Bağdâdî, 107.

⁵⁰⁰ el Bağdâdî, 107.

⁵⁰¹ el Fevzân, 403.

ğını gösterir. Onun esas aldığı ikinci tür maslahat ise kendisinin maslahat-ı ulya olarak adlandırdığı maslahattır.

Karafi bu tabirle, hükümlerin değişen zaman ve mekân şartlarına göre değişebileceği anlayışını kastetmektedir. Mesela Karafi, siyaset-i şer'iyye konusunda hâkimlerin yetkilerini genişletmenin ve zamanın kamu otoritesi tarafından çıkarılan kanunların şer'e aykırı olmadığını yüksek maslahat teorisiyle temellendirmektedir. Ona göre zamanın değişmesiyle hükümlerin değişeceği anlayışını meşrulaştıran bazı şerî kural ve uygulamalar bulunmaktadır⁵⁰².

e. Kıyas

el-Bağdâdî ikinci bölümde ele aldığı islam hukukunun ittifak ve ihtilaf edilen delillerinden sonra geleneksel Hanbelî anlayışı çerçevesinde kıyas ve kıyas ile ilgili konuları müstakil bir başlık altında ele almaktadır. Kıyası müstakil bir delil olarak değil aksine kitap ve sünnetten ya bir nass ile veya bir nassa haml ederek ictihat yolu ile hükmü ortaya çıkan bir delil olarak görmesi Hanbelîlerin genel usûl anlayışının bir ürünüdür⁵⁰³.

el-Bağdâdî, usûlcülerin kıyası tanımlarken farklı yaklaşımlardan dolayı birçok tanım yaptıklarını zikrederek konuya başlamıştır. Bu tanımlardan bazıları şunlardır. *"aralarında bir cami olduğu için fer'in asla haml edilmesidir"*⁵⁰⁴, *"hükümün illetinde ortak oldukları için fer' de aslın hükmünü ortaya çıkarmaktır"*⁵⁰⁵, *"malum olanın (aslın) malum olana (fer'e) kendi aralarını birleştirici bir hüküm veya sıfatın varlığından dolayı hükümün isbatı veya nefyi için hamlolunmasıdır"*⁵⁰⁶ şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanım Râzî ve Gazzâlîye aittir. el-Bağdâdî, kıyası ictihat olarak tanımlayan İmam Şâfiî'nin⁵⁰⁷ ictihat kıyastan daha kapsamlı olduğu gerekçesiyle hata ettiğini söylemekte-

⁵⁰² H. Yunus Apaydın, " *Karâfî Şehabettin* ", **DİA**, İstanbul, 24/397-398.

⁵⁰³ el Fevzân, 344.

⁵⁰⁴ el Bağdâdî, 95.

⁵⁰⁵ el Bağdâdî, 95.

⁵⁰⁶ Ebu Hamid Muhammed b. el Gazzâlî, **el Mustasfa min İlmi'l Usûl**, Tahk: Hamza b. Züheyr Hafız, Medine, 3/481. Fahrüddin Muhammed b.Ömer b. el Hüseyin Er Râzî, **el Mahsul Fi İlmi'l Usûl**, Tahk: Cabir Feyyaz el Alvanî, yy, 5/5.

⁵⁰⁷ Muhammed b. İdris eş Şâfiî, **er Risâle**, Tahk. Rifat Fevzi Abdulmuttalip, Beyrut, 2011, 222, el Fevzân, 346.

dir⁵⁰⁸. el-Bağdâdî, gerek mütekellimin gerekse de Fukahanın genelinin görüşüne katılarak kıyas ile amel etmenin caiz olduğunu söylemektedir⁵⁰⁹.

1. el-Bağdâdî'ye Göre Kıyasın Uygulama Alanı

el-Bağdâdî'ye göre kıyas hadler ve keffaretler de –Hanefîlerin aksine- dâhil olmak üzere, Şarî'nin vasıf ve sebep kıldığı hususlarda uygulama alanı bulur⁵¹⁰. Kefen soyan (nebbaş) ölünün kefenini, kapalı alandan gizlice aldığı için hırsıza kıyas ile elinin kesilmesi ve livata yapan kişi evli ise recm bekâr ise celde vurulması haddlerde kıyasın uygulanmasına örnek verilebilir. Ramazan günü oruca niyet ettikten sonra eşi ile ilişkide bulunan kişiye, meşru bir mazereti olmadan yemek yiyen kişinin kıyas edilerek onun hakkında keffaret sabit olması da keffarete örnek verilebilir. Kızgınlık hâkim için hüküm vermeye engel bir sebeptir. Hâkimin aç, üzgün veya hastalık hali; kızgınlık sebebi-ne kıyas edilerek hüküm vermesine engeldir. Hâkimin bu durumu sebeplerde kıyasa örnek verilebilir⁵¹¹.

2. el-Bağdâdî'ye Göre Kıyasın Çeşitleri

el-Bağdâdî kıyası iki kısma ayırmaktadır.

a) Kıyasu'l Maktu':

Fer'in asla kıyas edilmesini, meskûtun (fer) mantuka (asıl) hamlini, mantukun bih olarak tanımlandığı kıyası celidir⁵¹². Bu da mefhum-ı muvafıktır⁵¹³.

Bu kıyas iki şekilde gerçekleşir asıl ile fer'in illetinin ortak yönleri ayrıca açıklanmaya ve tartışmaya ihtiyaç duyulmaz; çünkü meskûtun anı mantuktan daha evladır

⁵⁰⁸ el Bağdâdî, 95, el-Fevzân, 346.

⁵⁰⁹ el Bağdâdî, 96.

⁵¹⁰ el Bağdâdî, 96.

⁵¹¹ el Fevzân, 352-353.

⁵¹² el Bağdâdî, 97.

⁵¹³ el Fevzân, 354.

(Fahve'l hitap). İkinci olarak da hükümde birbirine illet yoluyla denk veya daha ileride olmaz çünkü meskûtun anı mantuka denktir (lahnu'l hitap)⁵¹⁴.

b) Kıyasu'l Maznun:

Fer'in asıl'a ilhakında her ikisinin birbirine denk olup, maznun olarak kıyas edilmesidir. Buna kıyası hafî denir⁵¹⁵. İlhak iki şekilde yapılır. Birincisi ayırıcı vasfın kaldırılması ki bu maktu kıyastadır. Asıl ile ferin birbirine yaklaşması durumunda aralarındaki cami (ortak unsur) a başvurulmaz. İkincisi ise cami (ortak unsur) belirlenir. el-Bağdâdî bu tür ilhaka kıyas demektedir. Pirinç ölçülen bir yiyecek maddesi olduğu için diğer yiyecek maddelerine kıyasla pirinçte de faiz olabilmektedir⁵¹⁶.

3. Kıyasın Rükünleri

el-Bağdâdîye göre kıyasın dört rükünü vardır.

a) Asıl:

Kendisinde hüküm bulunan ve kıyas olunan (makisun aleyh)tir. Asıl'da bulunması gereken iki şart vardır.

- a- Asıl'ın hükmünün başkasına geçebilmesi için, ibadet konularından olmayıp, hükmün manası idrak edilebilen olmalıdır.
- b- Asıl'ın hükmü ya bir nass ile sabit veya hasmeyn arasında ittifak edilen olmalıdır⁵¹⁷.

⁵¹⁴ el Bağdâdî, 97. " Anne babayı dövmek meskutun anı tır ve mantuk olarak nassda belirtilenden daha ileride olan bir husus olduğu için haramdır. Yetim malının yenilmesi ile telef edilmesi veya yakılmasının, aralarında doğrudan bir ilişki olduğundan meskûtun anı mantuka müsavidir ve haramdır." Bkz. el Fevzân, 355.

⁵¹⁵ el Fevzân, 354.

⁵¹⁶ el-Fevzân, 357.

⁵¹⁷ el Bağdâdî, 97, el-Fevzân, 359.

b) Fer':

İlhakı istenen şeydir. Asıl'da bulunması gereken illet fer'de de bulunmalıdır⁵¹⁸. Asl'ın illeti fer'de bulunmazsa kıyas sahih olmaz.

c) Hüküm:

Fer'in asl'a ilhak olmasını gerçekleştiren vasıftır⁵¹⁹. Gerek illetin kıyası gerekse de delaletin kıyasında olsun ispat olarak hükmün varlığı rükündür. Ancak muhakkiklere göre, şeriatın gelmesinden önce, asli nefyin olmaması sebebiyle asli nefiy sadece illetin kıyasında rükündür⁵²⁰.

Asl'ın hükmü kendine mahsus bazı şartları da içerisinde taşımak durumundadır. Bu şartları el-Bağdâdînin tanımından maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz.

- 1- İllette, aslın hükmü fer'in hükmüne miktar ve vasıf olarak denk olmalıdır. Yiyecek ve depolanabilir olan Pirinçin buğdaya kıyas edilmesi ile faiz kapsamına alınması gibi ⁵²¹.
- 2- Şer'i hükme konu olmalıdır. Hükmün şer'i olması kıyasın temelidir çünkü kıyas ile arzulanan ana gaye bir konudaki şer'in hükmünün ortaya çıkarılmasıdır⁵²².
- 3- Asl'ın hükmü, dinin temeli olan akide konularında değil, ameli konularda olmalıdır. Çünkü kıyas ameli konuları kapsamına almaktadır.

⁵¹⁸ el Bağdâdî, 98.

⁵¹⁹ el Bağdâdî, 98.

⁵²⁰ el Bağdâdî, 98, 1- **İlletin Kıyası:** Asıl ile fer'in arasını illetin kendisi ile birleştirmek sureti ile yapılan kıyastır. Sarhoşluk ve malın ölçülebilir cinsten olmasını illet olarak kabul edilip bunlar üzerinden kıyas yapılması gibi.

2- **Delaletin Kıyası:** Asıl ile fer'in arasını illetin kendisi ile değil, illetin delaleti ile birleştirmek suret ile yapılan kıyastır. Nebizin kötü kokusundan illet delaleti olarak kabul edilip nebiz'in şaraba ilhak edilerek kıyas yapılması gibi. Bkz. el Fevzân, 362.

⁵²¹ el Bağdâdî, 98.

⁵²² el Fevzân, 363.

d) Cami (İllet):

el-Bağdâdî, asıl ile fer'in arasını birleştiren illeti cami olarak isimlendirmiştir. İleride kıyasın neveleri bölümünde açıklanacağı üzere, kıyasu'l illet, kıyasu'd delale ve kıyas'u şebah'de ortak unsur olduğu için bu ismi kullanmıştır⁵²³.

el-Bağdâdî cami'yi "*hükümün varlığını gerektiren şey*"⁵²⁴ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımı daha önce vaz'i hükümlerin birincisi olarak dile getirmiştir.

Kıyas konusunda caminin nevelerini de şöyle sıralamaktadır⁵²⁵.

- 1- Şerî bir hüküm olabilir. Şarabın haram olması gibi. Burada cami haramlıktır ve şerî bir hükümdür dolayısı ile şarabın ticaretinin yapılması da haramdır.
- 2- Ârizî bir vasıf olabilir: üzüm sıkıldıktan sonra şarap olma aşamasında mayalanması, haram olmasının illetidir. Bu arizî vasıf sıkılmadan önce kendisinde yoktu.
- 3- Lazimî bir vasıf olabilir: nikâh velayetinde olduğu gibi.
- 4- Bir tek vasıf olabilir: Livata yapanın kadın ile ilişkiye girmiş hadd cezasının uygulanması veya ölçülebilen malların riba kapsamına girmesi gibi.
- 5- Çeşitli vasıflarda olabilir: Düşmanlıkla ve taammüden adam öldürmek kısasın vacip olma illetidir gibi.
- 6- Bir fiil olabilir: çalma fiili el kesmenin illeti gibi.
- 7- Nefy ve isbat olabilir: illetin menfî veya müsbet bir vasıf olması caizdir. Rüştüne ulaşmamış kişinin tasarrufunun uygulanmaması veya sarhoş ettiği için şarabın haram edilmesi gibi.

⁵²³ el Fevzân, 364.

⁵²⁴ el-Bağdâdî, 98.

⁵²⁵ el Bağdâdî, 98.

- 8- Mûnasip olabilir: İllet ile beraber bir hikmet bulunabilir.
- 9- Gayri Mûnasip olabilir: Bazı durumlarda hikmet ile illet birbirinden farklı olabilir. Uçak ile yolculuk yapan bir kişinin yolculukta zorluk çekmese de genel anlamda yolculuk meşakkat olduğu için namazlarını kısaltması gibi⁵²⁶.
- 10- Hüküm mahallinde mevcut olmayabilir: Hür erkeğin cariyeyi nikâhlanması doğacak çocuğun köle olmasını gerektireceği için, cariyenin nikâhlanması haram olması gibi. Çocuğun köle olması ve cariyenin nikâhlanması kaim vasıftır ancak çocuğun köleliği hüküm öncesinde mevcut olmamasına rağmen cariyenin hür kadın ile evli erkeğin cariyeyi nikâhlanması haramdır⁵²⁷.

i) İllete Verilen Diğer İsimler

- 1- **Müessir:** Vasıf ile ilişkisi olduğu için hükmün illetinin bilindiği manadır⁵²⁸. Şarabın akıl sağlığını muhafaza etmek için bir illet olduğu bilinmektedir⁵²⁹.
- 2- **Menat:** Bir şeyin başka bir şeye talik edilmesidir⁵³⁰. Bu üçe ayrılmaktadır.
- a- Fakihin fer’de illetin olup olmadığına bakmasıdır. Buna tahkiku’l menat denir. Hayızlı kadın ile ilişki ezadır o halde nifaslı kadınla da ilişki eza olur⁵³¹.
- b- Fakihin var olan illetler içerisinde konu ile ilgili ön plana çıkan illeti bulup diğerlerinden ayırmasıdır buna tenkih’ul menat denir. Ramazan ayında gündüz eşi ile ilişkide bulunan kişiyi anlatan hadiste hükmün illete delalet olmakla beraber o illetin belli bir vasfından olduğuna delalet yoktur. Söz konusu vasıflar o kişinin erkek olması olabildiği gibi arabî olma-

⁵²⁶ el Fevzân, 365-366.

⁵²⁷ el Fevzân, 366.

⁵²⁸ el Bağdâdî, 99.

⁵²⁹ el Fevzân, 366.

⁵³⁰ el Bağdâdî, 99.

⁵³¹ el Fevzân, 366.

sı, fakir olması, orucunu bozması, eşi ile gündüz ilişkide bulunmuş olması gibi vasıflar da olabilir⁵³².

- c- Şari ‘nin illeti bitişik olarak koymadığı ve müctehidin kendisi o illeti bulup çıkarmasıdır buna tahric'ul menat denir. Riba kapsamında olan altı maddesünnette sayılmıştır ancak bunların dışında ve bunlarla aynı vasıfta olanlar da nassın dışında ictihat ile aynı kapsama dâhil edilmiştir⁵³³.

3- Mezinne: Mezinne, bir konuda bilgi sahibi olmak anlamında kullanıldığı gibi, ihtimallerden birini seçmek olarak da kullanılabilir. Bu sebeple de hüküm vermeye sevkeden hikmeti içerisinde barındırır. Bu hikmet ya kat'i olur, seferde meşakkatin olması gibi ya da hamlî (yorumlanabilir) olur, doğacak çocuğun nesebini babasına bağlamak için akit sonrasında zevcesi ile ilişkide bulunan kişinin durumu gibi. Cami, bir hikmetten yoksun ise ona mezinne denilmez⁵³⁴.

4- Sebep: Direkt olarak elde edilemeyen bir şeye ulaşmak için tutunulan araç veya yöntemdir. Kıyasta sebep, hakkında nass bulunmayan şer'î hükmün bilinmesine ulaştıran şeydir⁵³⁵. Bu açıdan şarî'in hükmünün varlığını onun (sebebin) varlığına bağladığı, yokluğuna alamet olarak koyduğu şeydir⁵³⁶. Zina fiili varsa hadd cezasının vacip olması gibi.

5- Mukteza: Hükmün sübutu için gereken şeydir⁵³⁷.

6- Müsted'î: Hükmü gerektiren şeydir.

el-Bağdâdî hükmün sübutu için illetin gerekli kendisinde bulunması gereken şartları taşımasının zorunlu olduğunu ve bu şartları taşıdığı zaman aslın hükmünün fer'e

⁵³² el Bağdâdî, 99, el-Fevzân, 368.

⁵³³ el Bağdâdî, 99. Bkz. el-Fevzân, 368.

⁵³⁴ el Bağdâdî, 100.

⁵³⁵ el Bağdâdî, 100.

⁵³⁶ el Fevzân, 372.

⁵³⁷ el Bağdâdî, 100, el-Fevzân373.

geçebileceğini söylemektedir. Bu şartların bir kısmı, üzerinde icmâ olunan bir kısmı da ihtilaf edilen şartlardır⁵³⁸. Bu şartları maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz.

ii) İllette Bulunması Gereken Şartlar

a- Cami mevcut olmalıdır: Vasıf varlığı uygulanabilir olmalıdır⁵³⁹. Yolculukta namazın kısaltılması ve yine ramazan orucunu tutmamanın mübah olması, şarabın haram olması sarhoş ediciliğine bağlanması gibi. el-Bağdâdîye göre menfi vasıf hükmün olması için caizdir⁵⁴⁰. Elma keylî ve veznî değildir her iki vasıf elmada olmasa da faizin haramlığı elmada da geçerlidir. el-Bağdâdî bu konuda nefyin üzerine nefyin istidlalinin kıyasın illetinde caiz olduğunu belirtmektedir⁵⁴¹. Satılması caiz olmayan şarabın rehin olarak verilmesi de caiz değildir. el-Bağdâdî bununla beraber aslen menfi olan bir şeyin de menfi olduğunda istishap yolunu kullanarak⁵⁴² beraati asliye bir sebebe ihtiyaç duymaz gerekçesi ile istidlal etmiştir. Bunu "aslen menfi olan bir iddiada nefiy üzerine nefiy ile istidlal edilmesi sahihtir⁵⁴³" sözü ile dile getirmektedir.

b- Vasıf zahir olmalıdır: Cami unsurun zahir olması beş duyu organları ile algılanabilir olması anlamına gelmektedir. Unsur zahir olursa, asıl ile fer'in her birinde kolaylıkla tayin edilebilir⁵⁴⁴.

c- Munzabıt olmalıdır: Diğerlerinden ayrılabilir kurallı bir vasıf olmalıdır.

d- Münasebet olmalıdır: İllet hüküm için münasib olmalıdır. Bir fayda elde edebilmek veya bir zarardan korunabilmek için, müctehid şeriatın bu masla-

⁵³⁸ el Bağdâdî, 101.

⁵³⁹ el Bağdâdî, 101.

⁵⁴⁰ el Bağdâdî, 101.

⁵⁴¹ el Bağdâdî, 101.

⁵⁴² el Fevzân, 375.

⁵⁴³ el Bağdâdî, 101, Bir kişi birinden alacağı olduğunu iddia ederse bunu ispatlamak zorundadır ve davasının da bu iddianın haksız bir iddia olduğuna dair bir delil getirmesi gerekir. Dolayısı ile iddia olunan husus hakkında müspet delil getirilemeyince davanın şartı menfi duruma düşmektedir. Çünkü şart meşrutun menfi olduğuna alameti olmuştur. Neticede dava da aslen menfidir. Bkz. el Fevzân, 376.

⁵⁴⁴ el Fevzân, 377.

hatı gerçekleştirme amacının olduğuna zannı galip ile kanaat etmelidir⁵⁴⁵. Bunun dışındakiler tardîdir⁵⁴⁶ (münasip olmayan vasıftır) Şâfiîlerden bazıları " illet olabilir " demişlerse de bu da çoğunluğa göre illet değildir⁵⁴⁷. Kerhî ise, cedel ilminde tard makbuldür demektedir⁵⁴⁸.

e- Muteber Olmalıdır: İlet, Şari'in itibar ettiği bir vasıfta olmalıdır. Şari'in itibar etmediği bir vasıf olursa buna münasibü'l mürsel denir. Cumhura göre münasibü'l mürsel'i delil olarak kullanmak caiz değildir⁵⁴⁹. Şari'in muteber kabul etmediği şeyin üzerine şer'i bir hüküm bina etmek doğru olmaz⁵⁵⁰.

f- Muttarid Vasıf Olmalıdır: İletin bulunduğu bütün durumlarda hükmün de bulunmasıdır. Keyl ve yiyecek özelliğini taşıyan bir şeyde faizin haram olması gibi. Bu usûlcülerin ihtilaf ettikleri bir şarttır. Ebu Yalâ ve bazı Şâfiîler, bunu illetin bir şartı olarak saymışlardır. Kelvezânî ve bazı Şâfiîler ise illetin tardını şart olarak koşmayıp, hükmün varit olmasına mahsus değerlendirme yapmışlar ve bu tenakuz, illetin sıhhatine zarar vermez aksine hükmün oluşumunda tahsisini sağlar ve illet mahsus mahallin dışında hüccet olarak baki kalır görüşünü ileri sürmüşlerdir. Tahsise uğrayan âmın kendi suretinin dışında hüccet olarak kaldığı gibi. Bu yaklaşım Hanefî ve Mâlikîlerin çoğunluğunun görüşüdür⁵⁵¹.

⁵⁴⁵ el Bağdâdî, 101, el Fevzân, 378.

⁵⁴⁶ Tardî (الطردى): Buna Tard da denilir ancak İsnevî buna tard denilmesinin uygun olmadığını, doğrusunun tard kelimesinin sonuna " ya" harfî ilave edilerek tardî şeklinde isimlendirilmesidir tespitini yapmaktadır. Tardî, kendisi ile hükmün arasında bir münasebet bulunmayan vasıftır. Bu vasıf, Şari tarafından hükmün isbatı için gerek ahkâmın tamamına nisbetle, gerekse de bir kısmına nisbetle göz önüne alınmaz. Ahkâmın tamamına nisbetle tardî'ye; katilin zenci maktulün beyaz olması, hırsızın zengin malı çalınanın fakir olması arasında hükmün isbatı için bir fark olmaması, ahkâmın bir kısmına nisbetle tardî'ye; azatta erkeklik ve kadınlık arasında farkın olmaması örnek olarak verilebilir. Yalnız erkek ve kadın olmak şahitlik, miras, kaza ve nikâh velâyetinde muteberdir. Bkz. el-Fevzân, 378-379.

⁵⁴⁷ eBağdâdî, 101.

⁵⁴⁸ el Bağdâdî, 101. Kasimî'nin dip notu.

⁵⁴⁹ el Bağdâdî, 102.

⁵⁵⁰ el Fevzân, 381.

⁵⁵¹ el Fevzân, 382.

g- Müteaddi (geçişli) Olmalıdır: Cami'nin şartlarından sekizincisi illetin, nassın mahalli ile sınırlı olmayıp bir diğerine geçebilmesidir⁵⁵². Kasır illet ya nass ile ya da istinbat ile sabit olur. Kasır illet, bir nass veya icmâ ile sabit olursa, nass Şarî'den bir taabbudiliği ifade ettiği için illet olarak alınmasında ihtilaf yoktur. İstinbat ile sabit olmuşsa el-Bağdâdî ve Hanefîlerin çoğunluğu ve Ahmed b. Hanbel'den gelen bir görüş ve çoğunluk tarafından benimsenen görüşe göre ⁵⁵³ muteber değildir. Kelvezânî, Şâfiîlerin cumhuru, Mâlikîlerin çoğu ve Ahmed b. Hanbel'den ikinci görüş, kasır illet ile ihticac olunacağını söylemişleridir⁵⁵⁴.

el-Bağdâdî buna nakdeyn olan altın ve gümüşün semen olması bunlarla sınırlı bir illet olduğunu ve bunların dışındakilerde semen özelliğinin olmadığını misal vermiştir⁵⁵⁵.

el Bağdâdî'nin yaşadığı dönem ve ticari muamelelere ilişkin olarak bakıldığında bu görüşü doğrudur denilebilir. Günümüz ticaret esasları da göz önüne alındığında para kavramı artık para fonksiyonlarını görebilecek somut veya soyut bütün eşyaya taşınması gerektiğini ortaya koymuştur. Altın ve gümüşte faiz illeti olarak mutlak semeniyyet görüşü kuvvet kazanmış bulunmaktadır. Bu illet altın ve gümüşle birlikte eşyaya fiyat ve değer ölçüsü olma özelliği taşıyan ve paranın bütün fonksiyonlarını gören her çeşit mübadele vasıtasının hukuki olarak para kapsamına alınmasını sağlamakta ve faiz yasağı konusunda Şariin maksadına daha uygun görünmektedir. Aksi takdirde kıymetli maden olma vasfı giderek ağırlık kazanan altın ve gümüşte veya bütün para fonksiyonlarını görmekle birlikte ölçülüp tartılamayan kağıt para faizin cereyan ettiğini söylemek pek mümkün olmayacaktır. Bu durumda ise kâğıt para bütün faiz işlemlerinin üzerinde cereyan ettiği ve insanların faizden kaçmak için sıkça başvurdukları bir vasıta durumuna gelecektir⁵⁵⁶.

⁵⁵² el Bağdâdî, 103.

⁵⁵³ el Fevzân, 385.

⁵⁵⁴ el Bağdâdî, 103, el-Fevzân, 384-385.

⁵⁵⁵ el Bağdâdî, 103, el-Fevzân, 385.

⁵⁵⁶ İsmail ÖZSOY, "Faiz", **DİA**, İstanbul, 1995, 12/115

iii) İletin Hükümden Geri Kalması

İlet kıyasın en önde gelen unsuru olduğu için usûlcüler, doğru kıyas oluşturulması ve tekil hadiseler ile sınırlı kalmayıp daha genele eşit olarak yayılması için, illet üzerinde ciddi çalışmalar yapmışlar ve illeti bütün yönleri ile aydınlığa kavuşturmuşlardır. İlet ile ilgili konulardan biri de, bir sebebe binaen hükmün illetten tahalluf etmesidir. el-Bağdâdî tahallufun üç şekilde olabileceğini söylemektedir⁵⁵⁷.

- 1- Şer'î istihsân yolu ile daha güzel bir maslahat veya daha hususi bir sebeble hükmü illetten istisna ederek geri bırakmak şekli ile tahalluf olur⁵⁵⁸. Sağmal koyun (musarrat) alıp üç gün içerisinde bey'i iptal edip geri veren kimseye koyun ile beraber bir sa' hurma verilmesini tavsiye eden hadiste⁵⁵⁹ illet, misli mallar misli ile tazmin edilir dolayısı ile sağılan sütün karşılığı da süt olmasıdır. Bir sa' hurma verilmesinin istenmesi kıyasın illetini iptal etmemekle beraber; bu illet, istisnanın mahallinin dışında olan bir illet olduğundan Şarî'nin istisna ettiği bir konuda illet gerekli olmamaktadır⁵⁶⁰.
- 2- Mevcut illetten daha hususi bir illet söz konusu olduğu zaman, hüküm mevcut illete muarız olur ve illet hükümsüz kalması şeklinde tahalluf olur⁵⁶¹. Köle olan annenin doğurduğu çocuk da kendi annesinin konumu gereğince köle olması icmâ ile sabittir. Hür olması şartı ile bir cariye ile evlenen kişi, o kadını boşadığında annenin köleliği mevcut illet olarak doğurmuş olan çocuk hürdür. Burada iki muarız illet ortaya çıkmaktadır annesine nispetle çocuğun köle olması ve babasına nisbetle hür olmasıdır. Dolayısıyla ikinci illet asıl olduğu için birinci illete ters düşmekte ve hür kabul edilmektedir⁵⁶².

⁵⁵⁷ el Bağdâdî, 102.

⁵⁵⁸ el Fevzân, 382.

⁵⁵⁹ Yahya b. Şeref En Nevevî, **Sahihi Müslim Bi Şerhi En Nevevî**, Tahk: Muhammed Fuad Abdulbaki, Hadis no: 24, Beyrut, 2010, 10/ 142.

" من ابتاع شاة فهو فيها بالخيار ثلاثة أيام إن شاء أمسكها و إن شاء ردها ورد معها صاعا من تمر "

⁵⁶⁰ el Fevzân, 382- 383.

⁵⁶¹ el Fevzân, 383.

⁵⁶² el Fevzân, 383.

- 3- Bir şartın veya mahallin fevt olması neticesinde hüküm illetten ayrı kalmakla tahalluf olur⁵⁶³. Düşmanca taammüden öldürmenin karşılığı kısastır. Ancak baba bu fiili oğluna karşı işlerse illet var olmasına rağmen baba oğluna karşılık kısas edilmez. Babalık vasfı illetin hükme geçmesini engellemektedir⁵⁶⁴.

el-Bağdâdî bu üç hususun illet ile tenakuz oluşturmadığını ve illeti bozmadığını, bunların dışındaki hususların illeti bozup tenakuz⁵⁶⁵ oluşturduğunu söylemektedir⁵⁶⁶.

el-Bağdâdî illetin özellikleri konusunun sonunda münasip garip 'i açıklamıştır. el-Bağdâdîye göre münasibü'l garib "*müctehidin istinbat için münasip bulunduğu ancak şer tarafından muteber olduğuna dair bir husus bulunmayan vasıftır*"⁵⁶⁷. Bu konuda el-Bağdâdî İbn Kudâme'nin yöntemini takip etmiştir. Zira İbn Kudâme münasibi; müessir, mülaim ve garip olarak üç kısma ayırmıştır⁵⁶⁸. el-Bağdâdîye göre şerî bir hüküm ifade edecekse muhakkiklerin onu illet olarak almaları gerekir. Kendi mezhep âlimlerinden olan İbnî Akil ise illet olarak alınamayacağı görüşündedir⁵⁶⁹.

Gazzâlî münasibü'l garibi "*şer'de benzeri bulunmayan ve de şarî'nin ima ile de olsa belirtmediği şeydir*" şeklinde tarif edip münasip garibin olmayacağını söylemektedir⁵⁷⁰.

Hanbelî mezhebi, her müctehit kendine göre maslahat oluşturarak, teşride bulunabilir gerekçesi ile maslahatı kabul etmemekte, bununla beraber münasip garip konusunda müctehide istinbat için yol açmakla kavramlar üzerinde ihtilaf etmekten ziyade içtihat ekolünde ortaya çıkacak tikanmaları mezhep anlayışı çerçevesinde çözüme kavuşturmaya çalışmaktadır denilebilir.

⁵⁶³ el Bağdâdî, 102.

⁵⁶⁴ el Fevzân, 383.

⁵⁶⁵ Tenakuz: Herhangi bir surette vasfın bulunmakla beraber o vasıftan hükmün elde edilememesidir. İletinin hükümsüz kalması ya bir maniden ya bir şartın kaybolmasından ki bu illetin tahsisidir, kaynaklanır. Aksi durumlarda tenakuzdur ve illetin iptal olması demek olur. Bkz. el Fevzân, 384.

⁵⁶⁶ el Bağdâdî, 102.

⁵⁶⁷ el Fevzân, 386.

⁵⁶⁸ İbn Kudâme, 848-849, el Bağdâdî, 103, Kasimî dipnot.

⁵⁶⁹ el Bağdâdî, 103, el Fevzân, 388.

⁵⁷⁰ Ebu Hamid el Gazzâlî, *Şifa'ul Ğalil Fi Beyani's Şebhi ve'l Muhayyeli ve Mesalik't Te'vil*, Tahk: Ahmed el Kebisi, Bağdat, 1971, 154-155.

iv) İletin İn'ikası ve Şartları

İn'ikas tardîliğın aksidir. İn'ikas iletin varlığı ile hükmün sabit olması ve iletin yokluğu ile hüküm hakkında bir bilgi veya düşüncenin olmamasıdır⁵⁷¹. Bu konuda usulcüler iki gruba ayrılmışlardır. Birinci grup; illet müteaddit olsun veya olmasın fark etmez iletin in'ikası mutlak surette şart değildir görüşünü ileri sürerler. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu ikinci grup, başka bir illet olduğu zaman iletin in'ikası şart değildir görüşünü savunurlar. el Bağdâdî doğrusunun da bu olduğunu özellikle belirterek hükmün iki mahalde veya iki zamanda iki illet ile talili ittifakla caiz olduğunu söylemektedir⁵⁷².

v) İletin İspat Yolları

el-Bağdâdî asl'ın iletinin üç yöntemle belirlenebileceğini söylemektedir.

1- Nass: Kitap ve sünnetin muayyen bir vasıfta hüküm için illet olarak delalet etmesidir. Buna mansus illet denilir ve iki kısma ayrılır.

a- Nassın sarih delaleti: sarih lafızla nassın illete " حتى, كي, ل, ب, " gibi harflerle delalet etmesidir⁵⁷³.

b- Nassın tenbih veya iması ile illete delaleti: tenbih ve ima çeşitli şekillerde olur.

ba- Bir vasfın ardından " فا " harfi bitişmek suretiyle hükmün zikredilmesi ile

bb- Bir olaydan sonra hükmün tertibinde zikredilmesi ile, eşi ile ramazan ayında ilişkide bulunanın köle azat etmesi gibi⁵⁷⁴..

⁵⁷¹ el Fevzân, 389.

⁵⁷² el Bağdâdî, 104.

⁵⁷³ el Bağdâdî, 104.

⁵⁷⁴ el Bağdâdî, 105.

bc- Hükümde bir talilin zikredilmesi ile, kedilerin necis olmaması gibi..

bd- Bir sıfatın varlığından dolayı konulacak hükmün uygulanmaması ile, katilin varis olmaması gibi⁵⁷⁵.

be- Bir özürden dolayı kendisi gibi bir fiilden sonra Şarinin bir fiili yasaklaması ve bu özür sebebiyle yasaklanan fiilin illet olması ile, Rasulullahın köpek bulunan eve girmemesi⁵⁷⁶ sorulunca evlerinde köpeğin bulunmasını sebep olarak zikretmesi gibi⁵⁷⁷.

bf- Hüküm kendisi ile uyumlu bir vasıftan türetilmiş isimle alakalı olması ile burada bahsedilen vasıf nahvin tanımladığı manada sıfat değil mana ve zata delalet eden ismi fail, ismi meful, sıfatı müşebbehe gibi vasıflardır. Müşriklerin öldürülmesini emreden ayette⁵⁷⁸ illetin şirk olması gibi⁵⁷⁹.

bg- Şari'nin zikrettiği bir hükmün başka bir hükümde müessir illet olmayacaksa o hükmün zikrinin anlamının olmaması ile, alışverişin helal olması bir hükmün var olması illettir ve alışverişin sıhhatidir. Bu sıhhat zikredilmese de alışverişin helal olması sıhhatini gerektirir ve başka bir hükümde de butlan olmasıdır. Riba aktinin fesat olması gibi⁵⁸⁰.

2- İcma: el-Bağdâdî illetin isbat yollarından ikincisi icmâ olduğunu zikretmiştir. Ümmetin, bir hüküm için muayyen bir vasfın illet olduğunda icmâ etmeleridir⁵⁸¹.

⁵⁷⁵ el Bağdâdî, 106.

⁵⁷⁶ Nevevî, Hadis no: 2106, 14/71.

⁵⁷⁷ el Bağdâdî, 106.

⁵⁷⁸ Tevbe Sûresi ayet 5.

⁵⁷⁹ el Bağdâdî, 106.

⁵⁸⁰ el Fevzân, 400.

⁵⁸¹ el Bağdâdî, 107.

3- **İstinbat:** Aslın hükmünün kitap veya sünnetten ictihat yolu ile çıkarılmasıdır ve dört şekilde istinbat yapılır⁵⁸².

a- **Münasebet:** İstinbat yöntemlerinden ilkidir. Maslahat, istidlal ve ya mekasıdda riayet de denilir. Bu yöntemle illetin çıkarılması tahricul menatin bir nevidir⁵⁸³. el-Bağdâdî münasebeti şöyle tanımlamaktadır " *Hükmün uygulanması için vasıfta maslahatın gerçekleşmesidir* " ⁵⁸⁴. Bu münasebetin hikmetin menşesinde yani Şarî'nin uygulanmasını kast ettiği maslahatın kaynağında olmasına⁵⁸⁵ itibar edilmez⁵⁸⁶. Şarabın haram olması hükmü, sarhoş ediciliği hükmün illeti, aklın korunması ise şarî'nin uygulanmasını istediği haramın dayandığı hikmettir⁵⁸⁷. El-Bağdâdî Münasebetin üçe ayrıldığını belirtmektedir.

aa- **Mutlak Münasip:** Maslahatı mürselin nevilerindendir. Şarî'nin herhangi bir hükmün terettüp etmediği, muteber veya mülğa olduğuna dair muayyen bir delilin olmadığı vasıftır ⁵⁸⁸.

ab- **Mülğa Münasip:** Müessirin karşıtıdır. Uygunluğuna dair Şarî'nin bir hükmü terettüp ettiği ve uygunluğuna terettüp eden hükmün kendisi hakkında bir illetin ne bir nass ne de bir icmâ ile sabit olduğu münasip vasıftır⁵⁸⁹.

ac- **Garip Münasip:** Şarî'nin bir hükmün uygunluğuna herhangi bir muteber yolla itibar etmeyip hükmün terettüp etmediği vasıftır⁵⁹⁰.

⁵⁸² el Fevzân, 402.

⁵⁸³ el Fevzân, 402.

⁵⁸⁴ el Bağdâdî, 107.

⁵⁸⁵ el Fevzân, 402.

⁵⁸⁶ el Bağdâdî, 107.

⁵⁸⁷ el Fevzân, 403.

⁵⁸⁸ el Fevzân, 405.

⁵⁸⁹ el Fevzân, 405.

⁵⁹⁰ el Fevzân, 407.

Usûlcülerden bir grup kıyası sadece müessir üzerine sınırlandırmışlardır⁵⁹¹. Ancak el-Bağdâdî bu görüşe katılmamaktadır.

b- Sebr ve Taksim ile: İletlerin sınırlandırılıp illet olarak belirlenenin dışındaki iptal edilmesidir⁵⁹². el-Bağdâdînin yapmış olduğu bu tanımdan sebr ve taksimin iki aşamalı bir illet isbat yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Birincisinde müctehit aslın vasıflarını sınırlamaktadır. İkinci aşamada illet olarak gelmesi doğru olmayanları da illet şartlarını taşımadığı için iptal etmektedir⁵⁹³.

c- Kıyasu's Şebih ile: benzerlikten dolayı illetin ortaya çıkarılmasıdır. Abdestte başın meshinin mestin meshine kıyas edilerek meshin tekrar edilmemesi gibi.

d- Asıl ile Fer arasındaki fârik'ın (ayırıcı unsur) giderilmesi ile: ayırıcı unsurun (farık) kaldırılarak fer'in asıla ilhak edilmesidir. Bu da tenkihi'l menattır⁵⁹⁴. Fer'i asıldan ayıran hususun illete etki etmediği ve müessirde asıl ile fer'in ortak olduğu açıklanarak farkın giderilmesi gerekir. Bu da illetin fer de icmâlî olarak sabit olmasıyla gerçekleşir⁵⁹⁵.

Aslında ayırıcı unsur kıyasın nevelerindendir ve illeti belirleme yollarında zikredilmesi doğru değildir⁵⁹⁶.

vi) İleti Belirlemede Fasit Yollar

el-Bağdâdînin illeti belirlemede üç yöntemin fasit olduğunu dile getirmektedir⁵⁹⁷.

⁵⁹¹ el Bağdâdî, 107.

⁵⁹² el Bağdâdî, 108.

⁵⁹³ el Fevzân, 409.

⁵⁹⁴ el Fevzân, 410.

⁵⁹⁵ el Bağdâdî, 107.

⁵⁹⁶ Abdulaziz eş Şeşrî, 407.

⁵⁹⁷ el Bağdâdî, 108-109.

- 1- **Vasfin muarızının olmaması**; Ebu Bekir Sayrafi (330/ 942) gibi bazı usulcüler vasfa herhangi bir muarız veya tenakuz teşkil edecek bir hususun olmamasını, illet belirlemede sahih bir yol olduğunu söyleseler de⁵⁹⁸, el-Bağdâdî bunun aslında illeti bozan bir müfsit olduğu için, doğru bir yol olmadığı kanaatindedir⁵⁹⁹. İleti zedeleyen bir hususun vasıfta olmaması, kasır, adem, tard ve ğayri münasip olma gibi başka bir zedeleyen hususun da olmayacağı anlamına gelmez, asıl olan vasfin kendisine tezat veya muarız teşkil eden bir unsurun bulunmaması değil vasfin illet olmasında vasıf ile talilin sağlıklı bir talil olacağına dair delilin oluşmasıdır⁶⁰⁰. Bu talil neticesinde vasfin her türlü muarızdan salim olacağı anlamına gelmez.
- 2- **Tard**: Vasıf her ne zaman bulunuyorsa, o durumda hükmün de bulunması⁶⁰¹ olarak tanımlanan tard, deveran-ı vucudîdir ve tard olmasının şartı da vasfin münasip olmamasıdır⁶⁰². Misal müzik sesleri ile beraber şarap kokusunun etrafa yayılmasında sadece şarap kokusu gayri munasip vasıftır illet olarak alınması doğru olmaz.
- 3- **Deveran**: Cumhura göre illeti ortaya çıkardığı için sahih bir yol olan deveranı⁶⁰³ el-Bağdâdî " *varlığında hükmün var olduğu ve yokluğunda da hükmün yok olduğu bir durum* " olduğu ve deveran-ı vucudî ve ademî olarak vasfin kendisinin illet olduğuna delalet edeceğinden⁶⁰⁴ fasit bir yol olarak görmektedir⁶⁰⁵. Misal sarhoş edicilik şarap ve sirke arasında deveran eden bir vasıftır. Şarap sirkeye döndürüldüğünde sarhoş edicilik vasfı gider dolayısı ile haramlık hükmü de ortadan kalkar. Bu vasıf illetin yerine geçebileceği için el-Bağdâdî deveranı fasit bir yol olarak değerlendirmiştir.

⁵⁹⁸ el Fevzân, 412.

⁵⁹⁹ el Bağdâdî, 109.

⁶⁰⁰ Abdulaziz eş Şeşrî, 408.

⁶⁰¹ el Bağdâdî, 109.

⁶⁰² el Fevzân, 412.

⁶⁰³ Abdulaziz eş Şeşrî, 409.

⁶⁰⁴ el Fevzân, 413.

⁶⁰⁵ el Bağdâdî, 109.

4. Kıyasın Nevileri

el-Bağdâdî kıyasın dört nev'i olduğunu söylemektedir ancak çoğunluk kıyasın üç nev'inin olduğunu söylemektedir. Bunları şöyle sıralamaktadır.

- 1- **Kıyasu'l İlle:** illet ister mansus ister müstenbit olsun fark etmeksizin illet vasıtası ile aslın fer'e ilhak edilmesidir.
- 2- **Kıyasu'd Delale:** Asıl ile fer'in arasına illetin delil ile cem edilmesidir⁶⁰⁶. Bu delil ya illetin eseri ya hükmü ya da gereği olabilir. Bu noktada delil ile müşterek olduğu için hükümde de müşterek olur⁶⁰⁷.
- 3- **Kıyasu's Şebih:** Bunun tanımında ihtilaf vardır⁶⁰⁸. Ebu Yala'nın talebesi Kadı Yakup (486/1093) şöyle tanımlar: "*fer'in mübah edici ile haram edici arasında gidip gelmesidir*". Köle, alışveriş yapmada hüre benzer kendisi ticarete konu olduğunda mala benzer⁶⁰⁹. Kıyasu's şebih şöyle de tanımlanmıştır. Kesin olmaksızın zan üzere kapsamı dâhiline aldığı zanni olarak düşünülen bir vasfın asıl ve fer'in arasını cem etmesidir⁶¹⁰. Bu tür kıyas hakkında usulcüler arasında ihtilaf olsa da El Bağdâdî sahih olduğunu kabul etmektedir⁶¹¹.
- 4- **Kıyasu't Tard:** Şer tarafından münasip olmayan veya mülğa olan bir vasfın asıl ile arasını cem etmesidir. Bu kıyas batıldır.

5. Kıyasta Yapılan Hatalar

el-Bağdâdî kıyasta beş türlü hatanın yapılabileceğini dile getirmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

⁶⁰⁶ el Bağdâdî, 110.

⁶⁰⁷ el Fevzân, 418.

⁶⁰⁸ el Bağdâdî, 111.

⁶⁰⁹ el Fevzân, 419.

⁶¹⁰ el Fevzân, 419.

⁶¹¹ el Bağdâdî, 111.

- 1- Hükümün teabbudi olması,
- 2- İlletin doğru belirlenememesi,
- 3- Vasıflardan bazılarının sınırlandırılması,
- 4- İllet ile ilgili olmayan şeyin illete katılması.
- 5- Aslında var olmayan illetin fer’de var olduğunun düşünülmesi⁶¹².

a. İstidlâl

İstidlâl⁶¹³ hükümün istinbatında ana yöntem olduğundan el-Bağdâdî diğer usulcülerin yaptığı gibi istidlâlî kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan sonra zikretmiştir. el-Bağdâdî cedel ilmi ile direkt ilişkili olan istidlâlî şöyle tanımlamaktadır. " *nasıl korunması gerekiyorsa o şekilde korunması gereken malum işleri düzene koymaktır* " ⁶¹⁴. el-Bağdâdî istidlâlî birçok yönteminin olduğunu söylemekle beraber kendisi en güzeline "burhan" olduğunu tercih etmiştir.

⁶¹² el Bağdâdî, 112.

⁶¹³ **İstidlâl:** istidlâl kelimesi mantık terimi olarak "bir iddiayı ispat etmek amacıyla delil ortaya koyma" anlamında kullanılır. Günümüz Türkçesinde çıkarım anlamında kullanılmaktadır. istidlâl, zihnin daha önce bilinen bir veya birden çok önermeden (kazıyye) bilinmeyen bir önermeyi sonuçlandırma, açığa çıkarma işlemidir. Diğer bir ifadeyle istidlâl, daha önce doğruluğu bilinen yahut doğru olduğu sanılan bir hüküm veya hükümlerden hareketle bilinmeyen bir hükme ulaşmaktır. Fıkıh usulünde istidlâl ana kaynak olan kur'an ve ikinci kaynak olan sünnetten bir hükme ulaşmak, varılan bir sonucu delillendirmek, delile bağımlı akıl yürütme" gibi anlamlarda yaygın biçimde kullanılmıştır. Hanefî usulcülerinden Cessas istidlâlî, "medlûle ilişkin bilgiye ulaşmak amacıyla delaleti araştırmak ve üzerinde düşünmek" şeklinde tanımlayıp terime geniş bir içerik yükledikten sonra onu, medlule ilişkin bilgiye götüren istidlâl ve araştırılan konu hakkında galip zanna götüren istidlâl şeklinde ikiye ayırır. Akli konulara ilişkin delâletler üzerinde düşünmek birincisini, icthad ise ikinci tür istidlâlî teşkil eder. İstidlâlî usulcüler tarafından yukarıdaki geniş anlamından ayrı olarak "hususî bir delil nevi" ya da "nas, icma ve kıyas dışı delil" şeklinde nisbeten dar bir anlamda da kullanılmıştır. Bu bağlamda istidlâl, nasların zahirinden hüküm çıkarma ile (lafzî istidlâl) lafzın mana ve makulünden illet bağı kurarak hüküm çıkarma dışında kalan yolların genel adı olmaktadır. Buna göre istidlâl nassın doğrudan ve dalaylı anlatımı dışında kalan alanı doldurmaya yöneldiği için hem istishabı hem de hukuk ekolleri arasındaki terminoloji ihtilafları bir tarafa istihsân ve ıstıslah da dâhil hikmet ekseninde geliştirilen genel prensip icthadını kuşatmaktadır. Usulcüler arasında istidlâlî şer'i dört delil haricinde yeni bir delil sayılmasına veya delil olarak adlandırılıp onlar ölçüsünde bir işlevle donatılmasına karşı çıkanlar bulunmakla birlikte mütekellimin metoduna bağlı birçok usulcü kitap, sünnet, icma ve kıyastan sonra beşinci delil olarak istidlâlî zikreder. Bkz. Abdülkuddüs Bingöl " *İstidlâl* " **DİA**, İstanbul- 2001, 23/ 323, Ferhat Koca," *İstidlâl* ", **DİA**, İstanbul, 2001, 23/323-325.

⁶¹⁴ el Bağdâdî, 113.

1- Burhan: Burhanı üçe ayırmaktadır.

a- Burhan ı İ'tilâl: Tümel olumlu önermedir, mantıkî kıyas da denilir. İki önerme cümlesi vardır ve her iki önermede yüklem bulunur. Bu iki önermeden bir sonuca varılarak oluşturulur. Nebiz müskirdir, her müskir haramdır o halde nebiz de haramdır⁶¹⁵.

b- Burha ı İstidlâl: İleti mucip bir şekilde olmayıp (makul) akletmek suretiyle bir şeyden delillendirilmesidir. Burhanı istidlâl üç kısma ayrılır birincisi hususi olması, vitir namazının nafile namaza istidlâli ile nafile gibi binek üzerinde eda edilebilmesi gibi. İkincisi neticenin olması, bey' sahih olduğunda mülk ifade etmesi ve üçüncüsü de misli veya dengi olması dengi menfi olanın kendisi de menfidir. Dengi müsbet olanın kendisi de müsbettir. Niyetsiz abdest sahih ise teyemmüm de sahih olması veya talakı sahih olmayanın zıharı da sahih olmaması gibi⁶¹⁶.

c- Burhan ı Halef: Hasmin mezhebinde olan bir şeyi iptal etmek için sunulan delildir. Hasminin görüşü iptal edildiğinde kendi mezhebinin sıhhati ortaya çıkmaktadır. Bu delil sebr ve taksim ile yapılır ve iki çeşittir. Birincisi Delil sunan kişi hüküm ile alakalı bütün kısımları zikreder sonra da bunların biri hariç tamamını iptal eder ve o hariç olan da kendi görüşünün doğruluğunu gösteren delil olduğu için bunu üzerinden kendi görüşünü ispat eder⁶¹⁷. İkincisi muhalif açısından hüküm ile alakalı bütün kısımları zikreder sonra da hasminin mezhebini iptal etmek için hepsine alternatif sunar.

el-Bağdâdî burhanı bu şekilde açıkladıktan sonra istidlâlin diğer yöntemlerini de şöyle sıralamaktadır.

⁶¹⁵ el Bağdâdî, 113, el-Fevzan, 425.

⁶¹⁶ el Bağdâdî, 113.

⁶¹⁷ el Fevzân, 429.

- 2- **Sebebin varlığı ile istidlâl:** sebep var olduğunda hüküm de var olur. Çocuk bülüğa ulaşıyorsa namaz ona farz olması gibi⁶¹⁸.
- 3- **Sihhat şartını kaybettiğinde sahih olmaması ile istidlâl:** Abdestsiz namazın sahih olmaması.
- 4- **Vücup sebebinin olmaması ile istidlâl:** Bülüğa ulaşmayan çocuğa sebep olmadığı için namazın farz olmaması
- 5- **Delilin olmaması ile istidlâl:** Şer’î bir hüküm delile dayanır ne nassda ne icmâda ne de kıyasta bir delil yoksa o konu delilsizdir. Bu delilsizlik hali de bazen bir istidlâl olur.
- 6- **Nefy edici bir delille istidlâl:** Nefy edici delil ile de istidlâl olur.

b. Delillerin Tertibi

Delillerin tertibi konusunu bazı usulcüler icthât ve müctehit konusundan sonra açıklamışlarsa da el-Bağdâdî bu konuyu müctehidin tercihini gerçekleştirdiği deliller olduğu için icthât ve müctehit konusundan öne almıştır. el-Fevzan bu düzenlemenin çok daha güzel olduğunu söyler⁶¹⁹. Çünkü islam hukukunda deliller arasında bir tearuz sözkonusu değildir. Sadece müctehid’in bakış açısına göre sıralama gerçekleşmektedir⁶²⁰. el-Bağdâdî bu sıralamayı aşağıdaki şekilde yapmıştır.

- 1- **İcmâ:** Bir meselede icmâ varsa istidlâl için yeterlidir. Çünkü icmâ kesindir. Nesh veya te’vil kabul etmez. Bir nass icmâyâ muhalif ise ya mensuhtur veya te’vile ihtiyaç duymaktadır⁶²¹.
- 2- **Kitap ve Mütevatir sünnet:** İcmâdan sonra ilk sırada kitap vardır. Bu açıdan kitap ve mütevatir sünnet bir birine denktir. Çünkü her ikisi de metin

⁶¹⁸ el Bağdâdî, 114.

⁶¹⁹ el Fevzân, 433.

⁶²⁰ el Fevzân, 433.

⁶²¹ el Bağdâdî, 114.

yönünden kesindir. Bunun için birinin diğerini neshi caizdir ve her ikisi de zan ifade etmezler⁶²².

- 3- **Âhad Haber:** Bilinen mertebelerine göre âhad haberler bakılır ve delil olarak alınır.
- 4- **Nassların kıyası:** Konu ile ilgili bir nass bulunamazsa kıyasa geçilir. el-Bağdâdî burada nassdan sonra kıyası zikretmiştir. Hanefîler, Mâlikîler, Şâfiîlerin eski kavli ve Ahmed b. Hanbelden bir rivayette sahâbe kavlini kıyastan önce zikretmişlerdir⁶²³.

Yukarıda belirtildiği üzere islam hukukunda aslen bir tearuz söz konusu olamaz. el-Bağdâdî tearuzu şöyle açıklamaktadır "*iki delilin her birinin belirttiğinin diğerine aykırı olmasıdır*"⁶²⁴. el-Bağdâdî, asıl itibariyle Allah ve Rasulünün vermiş olduğu haberlerde, hükümlerde, tenakuz olmadığını ve elde bulunan haber veya hükümlerde bir tenakuz görünüyorsa, ravinin galatından dolayı kizb veya çelişenlerden birinin mensuh olduğu için tenakuz görüntüsünün ortaya çıktığını söylemektedir⁶²⁵.

el-Bağdâdî, tenakuzu gidermek için nazil oldukları halleri veya zamanları açısından ele alınır ve araları cem edilir, cem etmek mümkün değilse kuvvetli olanı tercih edilmek sureti ile diğeri terk edilir demektedir.⁶²⁶

Tercih ise ya lafızda ya da manada yapılır. el-Bağdâdî lafızda yapılan tercihi üçe ayırmaktadır.

- 1- **Senet:** Metnin haber verme yoludur ve ravilerin silsile yolu ile hadisi nakledenlerin isimlerinin birbirine bağlanmasıdır⁶²⁷. Ravilerin çokluğu senette tercih olunur çünkü hata ihtimali daha düşüktür. Kerhî gibi bazı Hanefîler ravilerin çokluğu hata oranını düşürmez ve ravilerin çokluğu tercih sebebi değil-

⁶²² el Bağdâdî, 114.

⁶²³ el Fevzân, 436.

⁶²⁴ el Bağdâdî, 115.

⁶²⁵ el Bağdâdî, 115.

⁶²⁶ el Bağdâdî, 115.

⁶²⁷ el Fevzân, 440.

dir⁶²⁸. Ravinin şehadet ehlinden olması, iyi ezberleyip muhafaza etmesi, takva sahibi olması, olayı bir başkasından duyan değil bizzat yaşayan veya olay anında orada bulunması tercih sebebi olduğunu söylemişlerdir⁶²⁹.

2- **Metin:** Rivayet edilen hadisin nassıdır ve senedin ona ulaştığı asıl bölümdür. el-Bağdâdî metinde tercih edilmesi gereken hususları şöyle sıralamaktadır.

- a- Beraati asliyenin dışında nakledilen ilave bilgi ve şer'î hükmü ifade ettiği için tercih edilir⁶³⁰.
- b- Varlığın belirtilmesi ilave bilgi içerdiği için bir şeyin varlığını belirten yokluğunu belirtene tercih edilir⁶³¹.
- c- Haram belirten mubah belirtene tercih edilir. Ebu Yalâ da bu görüştedir. Haddi icap eden habere haddi düşüren haber, hürriyeti icap eden habere köleliği gerektiren tercih edilmez⁶³².

3- **Senet ve Metin Haricinde Bir İşle Tercih:** Birbiriyle tenakuz eden iki delilden birini kitap, sünnet, icmâ, kıyas veya dört halifelerden birinin ameli veya bir sahâbenin ameli destekliyorsa tercih edilir⁶³³.

el-Bağdâdî lafızda tercihi açıkladıktan sonra manada tercihi de şöyle açıklamaktadır. Manada yapılan tercih kıyaslara mahsus tercihtir. Başka bir delile muvafık olduğu için illeti habere tercih olunur. Çünkü illet kitap, sünnet, sahâbe kavli, mürsel haberden ortaya çıkmış ve illet aslın hükmünü nakleden unsurdur⁶³⁴.

Usulcülerden bir grup hükmü daha ağır olanı hükmü hafif olana tercih etmişlerse de el-Bağdâdî'ye göre hükmün hafiflik veya ağırlığına göre tercih yapmak zayıf uygu-

⁶²⁸ el Fevzân, 441.

⁶²⁹ el Bağdâdî, 116.

⁶³⁰ el Bağdâdî, 116.

⁶³¹ el Bağdâdî, 116.

⁶³² el Bağdâdî, 116.

⁶³³ el Fevzân, 446.

⁶³⁴ el Bağdâdî, 117.

lamadır. İki illetten biri hüküm diğeri de hissi bir vasıf ifade etse, el-Bağdâdî Ebu Yalâ gibi illeti hissi vasıf olanı, Kelvezani ise diğeri tercih etmiştir⁶³⁵. Kıyasta birden çok asıl tek asıla tercih edilir. el-Bağdâdîye göre illette tard illetin in'ikasına, müteaddi olan kasır olana müsbet menfiye, aslında ittifak edilen ihtilaf edilene, müessi mülâime, mülâim gaibe, münasip de şebehe tercih edilir.

c. İctihat ve Taklit

1. İctihat

" جُهد " Sülâsî kökünden türeyen icthâh çaba, gayret göstermek anlamına gelmektedir⁶³⁶. İctihat kelimesi iftial babının mastarıdır. Kitap ve sünnete kıyas yolu ile bir hükmü sunarak davayı sonuçlandırmaktır⁶³⁷.

el-Bağdâdî bu konuya icthâh tanımını vererek başlamış ve akabinde müctehitte olması gereken şartları zikretmiştir. el-Bağdâdî icthâhın lughat tanımını " *meşakkatli bir işte gayret göstermektir* ", örfi olarak da " *hükümlerin bilinmesi için gayret göstermektir* " şeklinde tanımlamaktadır⁶³⁸. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere icthâh müctehidin şahsi gayreti ile oluştuğu için bu noktada icthâh tam ve nakıs olarak iki şekilde tezahür edeceğini dile getirmektedir.

Tam İctihad: icthâh yapılan konu ile ilgili ilave bir husus meydana çıkmayacak şekilde gayret gösterilip hükmün neticelendirilmesidir⁶³⁹.

Nakıs İctihat: İctihad yapılan konuda görüş beyan edilen hükmün konumunun durumun şartlarına göre değişiklik göstermesidir⁶⁴⁰.

el-Bağdâdî müctehitte bulunması gereken unsurları şöylece sıralamıştır.

⁶³⁵ el Bağdâdî, 117.

⁶³⁶ Ebu Fadl Cemaledin Muhammed b. Mükerrrem ibn Manzur, **Lisanu'l Arab**, Beyrut, yy, 3/135.

⁶³⁷ İbnî Manzur, 3/135.

⁶³⁸ el Bağdâdî, 119.

⁶³⁹ el Bağdâdî, 119, el-Fevzân, 456.

⁶⁴⁰ el Fevzân, 457,

- 1- Hükümlerin elde edildiği Kitap, sünnet, icmâ, istishabul akl ve kıyası bilmek ve bunlardan hükme ulaşma yollarına tam vakıf olmak⁶⁴¹.
- 2- Delillerin tertibin ve kitap sünnet, nasih mensuh, icmâ edilen yerleri, hass âmm, mutlak mukayyet vb. gibi delillerin takdim edilmesi gereken yerleri bilmek⁶⁴².
- 3- Verdiği fetva kabul edilebilmesi için adil olmak. Adil değil de fasık olursa kendi ictihadı ile amel eder. Fasıklığı ictihat etmeye engel değildir⁶⁴³.
- 4- Kitap ve sünneten ahkâm ayetlerini ve hadisleri bilmek. Kur'an'da beş yüz ayeti lafzen ezber olmasa da mana olarak bilmesi, sünnetten ise hadis imam-larının hadis kitaplarında tedvin ettiği ahkâm hadislerini bilmesi yeterlidir⁶⁴⁴. Aksine fetva vermemek için ümmetin icmâ ettiği hususları bilmelidir⁶⁴⁵.
- 5- Tearuz durumunda tercih yapabilmesi için Kur'an ve sünnetteki nasih men-suhu, hadislerin sahih ve zayıfını bilmek⁶⁴⁶.
- 6- Arap dilinde kelamın sarihini, zahir ve mücmelini, hakikat ve mecazını, umum ve hususunu, muhkem ve müteşabihini bilmek⁶⁴⁷.

el-Bağdâdî diğer usûlcülerin aksine içtihadın tecezzi olabileceğini savunarak⁶⁴⁸, yukarıda sayılan bu hususları bir kişi bir meselede biliyorsa o bildiği konuda müctehit olabileceğini söylemektedir.

Peygamber döneminde sahâbenin yapmış olduğu ictihatlar hakkında da usûlcüle-rin ihtilafları vardır. el-Bağdâdî peygamberin izin verdiği sahâbenin ictihadının mutlak

⁶⁴¹ el Bağdâdî, 119.

⁶⁴² el Bağdâdî, 119.

⁶⁴³ el Bağdâdî, 119.

⁶⁴⁴ el Bağdâdî, 120.

⁶⁴⁵ el Bağdâdî, 120. Buna İbnHacer'in " Buluğul Meram" ve İbnTeymiye'nin " Münteka el Ahbar" gibi hadis kitapları misal verilebilir. Bkz. el Fevzân, 458.

⁶⁴⁶ el Bağdâdî, 120.

⁶⁴⁷ el Bağdâdî, 120.

⁶⁴⁸ el Fevzân, 461.

surette caiz olduğu ve peygamberin huzurunda ictihat etmiş olsun veya başka bir yerde ictihat etmiş olsun farketmeksizin sahâbenin ictihadının uygulanacağı görüşünü kabul etmektedir. Bu konuda usulcülerde nakledilen ikinci görüş ise peygamberin huzurunda değil başka bir yerde ictihat eden sahâbenin ictihadı uygulanır şeklindedir⁶⁴⁹.

Razi sahâbenin ictihadı hakkında " bu konuda ihtilafın fıkhi olarak bir anlamı yoktur çünkü sahâbenin ictihadını peygamber ikrar etmişse sahâbenin ictihadıyla değil şerî bir hüccet olarak takriri sünnet olur. Peygamberin ikrarı bilinmiyorsa hakkında ihtilaf edilse de sahâbe kavli olarak hüccettir " demektedir⁶⁵⁰.

el-Bağdâdî hakkında nass bulunmayan bir konuda peygamberin ictihadına tabi olunmasının bedir esirleri örneğinden yola çıkarak caiz olduğu kanaatindedir⁶⁵¹.

Şer'î ameli bir konuda birden fazla ictihat söz konusu ise cumhura tabi olarak⁶⁵² bu ictihattan biri doğru diğerlerinin hata yapmış olduğu ve hakkında nass bulunmayan bir konuda ictihat yapıp hata eden kimsenin de mazur olduğu ancak ictihat çalışmasını terk etmediği için de me'cur olduğu kanaatindedir⁶⁵³.

Bu konuda mütekelliminden bazılarının bütün müctehitler ictihadında hakka karşı bir delil olmadığı için isabet etmiş olduklarını söyleyenlere ve Anberî(168/ 784)⁶⁵⁴nin akaid ve furu fıkıh konularında bütün müctehitlerin isabet ettiği görüşlerine katılmamaktadır⁶⁵⁵. Bir müctehit bir mesele hakkında aynı anda iki ayrı fetva veremeyeceği ve müctehidin başkasını taklit edemeyeceği sadece ami olanların taklit edebileceğini söylemektedir⁶⁵⁶.

⁶⁴⁹ el Bağdâdî, 120.

⁶⁵⁰ Fahraddin Ömer b. Muhammed el Hüseyin er Râzî, **el Mahsul**, Tahk. Cabir Feyyaz l Alvanî, Beyrut, yy, 6/18- 20.

⁶⁵¹ el Bağdâdî, 120.

⁶⁵² el Fevzân, 466.

⁶⁵³ el Bağdâdî, 121.

⁶⁵⁴ Tam adı Abdullah b. el-Hüseyin b. Hasîn el-Anberî el-Kadî'dır. Basrada kadılık yapmıştır. bkz. Kasimî dipnotu el-Bağdâdî, 121.

⁶⁵⁵ el Bağdâdî, 121.

⁶⁵⁶ el Bağdâdî, 122.

el-Bağdâdî mutlak müctehidi şöyle tanımlamaktadır." *İlimler kendisinde fiili olarak bir meleke haline gelmiş ve karşılaştığı bir meseleyi çokça yorulmadan ve başka birine sorup izahını isteme ihtiyacını duymayan, kendi kendine yeterli nassları anlayıp hüküm istinbat eden kimdedir* "⁶⁵⁷. Bu kimse hiçbir gerekçe ile başkasını taklit edemez ve kendi görüş belirttiği konuda diğer insanlara başka müctehidi taklit etmeleri fetvasını da veremez. Müctehit illetini belirleyip fetvasını verdiği bir hüküm ile kendi mezhebini belirlemiştir. İletini belirlediği konu ile aynı olan diğer meselelerde de hüküm illete tabi olduğu için aynı olur. İletini belirlemediği bir hususta hüküm ihdas ederse diğer meselelerde aynı hükmü veremez ve birbirine benzeyen her iki meselede birinin hükmünü diğerine nakledemez. Bir meselenin hükmü iki farklı şekilde tezahür etmişse ve hükümlerin ihdas zamanı hakkında da bir bilgi yoksa aslı ile benzerlik gösteren en güçlü hüküm müctehidin mezhebi olur. Aslı ile ilgili bir emare yoksa cem edilmesi mümkün olmadığı için ikinci görüş alınır⁶⁵⁸.

2. Taklit

" قلند " fiilinden türemiş olan ve tef'îl babının mastarı " التقلید " gerek insan gerekse de at ve köpek gibi hayvanların veya hedy olarak kesilecek kurbanın boynuna bir şeyi koymak veya asmaktır⁶⁵⁹. Boyuna asılan şeye de " الفلادة " denir⁶⁶⁰. Türkçede yular olarak ifade edebiliriz zira el-Bağdâdî bunun tamamen zabt edici olması gerektiğini, zabt edici olmazsa kılade olmaz demektedir⁶⁶¹. Daha sonra bu kelime bir işi birinin sorumluluğuna vererek ona havale edilmede kullanılmıştır⁶⁶².

el-Bağdâdî ıstılahî olarak taklidi şöyle tanımlar. " *hüccetsiz olarak bir kavlin kabul edilmesidir* "⁶⁶³. el-Bağdâdî bu tanıma ilave olarak Rasulullah'ın kendisi hüccet

⁶⁵⁷ el Bağdâdî, 122.

⁶⁵⁸ el Bağdâdî, 122.

⁶⁵⁹ İbnî Manzûr, 3/366.

⁶⁶⁰ el Fevzân, 476.

⁶⁶¹ el Bağdâdî, 123.

⁶⁶² el Bağdâdî, 123.

⁶⁶³ el Bağdâdî, 123.

olduğu için onun sözlerini hüccetsiz kabul etmenin taklit olmadığını ve onun sözlerinin ve icmânın da bu tanımın dışında kaldığını özellikle vurgulamaktadır⁶⁶⁴.

Kelvezânîye göre ilimler taklit yapılamayan akaid ilimleri ve taklit yapılabilen furuat ilimleri olmak üzere ikiye ayrılır. el-Bağdâdî akaid dışındaki konularda ibadet, nikâh, bey gibi furuat konularında taklit yapılabileceğini, kişi âmi de olsa furu konularında ahkâmın delillerini bilmesi gerekir diyen kaderiyenin görüşünün icmâ ile batıl olduğunu zikretmiştir⁶⁶⁵.

⁶⁶⁴ el Bağdâdî, 123.

⁶⁶⁵ el Bağdâdî, 123.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EL-BAĞDÂDÎ'NİN USÛL'DE ÖNE ÇIKAN YÖNLERİ

A. MÜTEKELLİMİNDEN VE KENDİ MEZHEBİNDEN OLANLARA MUHALEFET ETTİĞİ KONULAR

el-Bağdâdî'nin fıkıh usulüne dair görüşlerini telif etmiş olduğu *kavaidu'l usûl* adlı kitabı çerçevesinde şöylece sıralayabiliriz.

1. el-Bağdâdî Kur'an'ın tamamının Arapça olup içerisinde yabancı bir kelime olmadığını söyleyen Ebu Yalâ'nın aksine, yabancı dillerden Arapçaya geçip Arapçalaşmış kelimelerin Kur'an'da var olduğunu kabul etmektedir⁶⁶⁶.

2. el-Bağdâdî, Ahmed b. Hanbel'e göre sebebi açıklanmayan cerhin kabul edilmediğini söylemekle beraber kendisi, "kişi cerh sebebini açıklamak zorunda değildir" demektedir⁶⁶⁷.

3. Beyan konusunda İmam Şâfiî muhatap'ın hitap hakkında bilgisinin olmasını şart koşarken, el-Bağdâdî, İmam Şâfiî'nin aksine muhatapın hitap hakkında bilgi sahibi olması şart değildir demektedir. Fukaha yöntemi ile aynı görüştedir.

4. el-Bağdâdî Kelvezânî'nin umum lafız tanımını eksik bulmaktadır; umum lafzın kapsayıcı olduğu konusunda Kelvezani ile aynı kanaattedir. Ancak Kelvezânî'nin tanımında umurun içerisine müşterek lafzın ve rakamlarla gösterilen sayıların sınırlayıcılığı girebilmektedir. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için kendi tanımına " **مطلقا** " ifadesini koymuştur⁶⁶⁸.

5. el-Bağdâdî başında "ال" takısı bulunan tekil isimlerin umum ifade ettiğini söylemektedir. Ancak Fahrettin er Râzî (606/1210) başında "ال" takısı bulunan tekil isimleri umum kabul etmemektedir⁶⁶⁹.

6. Karâfî (684/1285) başında "ال" bulunan cemileri⁶⁷⁰ " **النساء تزوجت** " cümlesinde olduğu gibi istiğrak ifade etmez ve kapsamına bazı doğru fertleri girmesi ya-

⁶⁶⁶ el Bağdâdî, 41.

⁶⁶⁷ el Bağdâdî, 52.

⁶⁶⁸ Abdulaziz eş Şeşrî, 235.

⁶⁶⁹ el Fevzân, 179, er-Râzî, 2/309.

nen bilindiği gerekçesi ile umum kabul etmemiştir. el-Bağdâdî ise buna karşı çıkmaktadır.

7. el-Bağdâdî, umum lafız ile hitap eden kişi, hangi lafız ile olursa olsun hitap ettiğinde o hitabın kapsamına girer görüşündedir. Kelvezânî ise hitap eden emir dışında bir lafız kullanmışsa hitabın kapsamına girer sadece emirde girmez çünkü emir başkasından bir şeyin yapılmasını istemektir demektir⁶⁷¹.

8. el-Bağdâdî, muhatap umum hitabı duyduğunda bir araştırma yapmaksızın hemen inanması vaciptir görüşünü savunmaktadır. Kelvezânî ise Muhatap hitabı duyduğunda bir araştırma yapmalı ve umum lafzı tahsis eden bir muhassis bulamadığı zaman umum olarak kabul etmelidir görüşünü savunmaktadır⁶⁷².

9. el-Bağdâdî hitap "الناس" ve "المؤمنون" şeklinde geldiğinde cumhurun da dediği gibi bütün herkes bu lafzın kapsamına girdiği için umum lafızların içerisine köle ve kadınların da gireceği kanaatindedir⁶⁷³. Bu tür umum ihtiva eden lafızlar cinsiyet ve vasıftan ziyade ekseriyet ifade eder⁶⁷⁴. Kelvezânî ve çoğunluk usûlcüler kadınların bu lafzın kapsamına girmeyeceğini söylemektedirler⁶⁷⁵.

10. Rasulullah'ın verdiği bir hükmü sahâbe umum lafız ile rivayet ederse hem dilin yapısını, hem lafızların delaletini bildikleri, hem de adil oldukları için onların umum lafız ile rivayetleri hususî bir olay bile olsa umum ifade eder. Bu konuda el-Bağdâdî de cumhur gibi düşünmektedir⁶⁷⁶. İmam Mâlik (179/795), İmamı'1 Harameyn(478/1085) ve er Râzî (606/1210) gibi bazı Şâfîiler buna itiraz ederek hususi sebep bir başkasına hüküm olarak geçmez ancak olaylar bir birine benzediğinden sebepler

⁶⁷⁰ el Fevzân, 178- 179.

⁶⁷¹ el Fevzân, 183.

⁶⁷² el Bağdâdî, 64.

⁶⁷³ el Bağdâdî, 64.

⁶⁷⁴ el Fevzân, 186.

⁶⁷⁵ el Bağdâdî, 65.

⁶⁷⁶ el Fevzân, 188.

de benzerlik gösterir. Bu durumda hakkında hüküm bilinmeyen konu kıyasla veya başka bir nass ile hükme bağlanır demişlerdir⁶⁷⁷.

11. el-Bağdâdî'ye göre istisnanın ayırdığı miktar yarıdan az veya yarım olabilir. Ancak çoğunluk ise yarıdan fazla olabilir demişlerdir. Hanbelîler yarıdan fazla olmayacağını söylemişlerdir. İbn Kudâme istisnanın yarıdan fazla olmayacağına mezhepte ihtilaf yoktur demektedir⁶⁷⁸

12. el-Bağdâdî Hanefîler gibi düşünen Ahmed b. Hanbel'e muhalefet ederek hass lafız âmm'dan sonra gelmek zorunda değildir, hass lafız âmm'dan sonra da gelebilir demektedir⁶⁷⁹. Ancak el-Bağdâdî bu konuda olası duruma göre her iki görüşün arasında bir açıklama da yapmıştır. Âmm ve hass lafızlardan hangisinin daha önce geldiği bilinmiyorsa, nesih olması söz konusu olduğu için tahsis tercih edilir demektedir⁶⁸⁰.

13. el-Bağdâdî emir konusunda Eş'arilerden farklı düşünmektedir. Eş'arîler Allahın kelimî lafızlardan zatı ile kaimdir. Dolayısı ile emir lafzı da emir sığasından mücerret kendi manasında kaim fiilin iktizasıdır demişlerdir. Bu sebeple onlar emri nefsi ve lafzi diye ayırmışlardır⁶⁸¹. el-Bağdâdî bu ayrımın batıl olduğunu söylemektedir. Bu görüş kitap sünnet ve örf'e aykırı bir görüştür⁶⁸².

14. el-Bağdâdînin de aralarında bulunduğu ve bazı Şâfiîlere göre Ebu Bekir Sayrafî ve Ebu Hamit, Hanefîlerden Kerhî⁶⁸³ bunlardandır, emrin gereği emrin akabinde hemen fevrî olarak yerine getirilmelidir demektedirler⁶⁸⁴. Şâfiîlerin çoğunluğunun bulunduğu ikinci grup emrin gereği yerine getirilebileceği uygun bir zamana terahî oluna-
bileceği kanaatindedirler⁶⁸⁵.

⁶⁷⁷ el Fevzân, 190-191.

⁶⁷⁸ el Fevzân, 217.

⁶⁷⁹ el Bağdâdî, 67, el Fevzân, 200.

⁶⁸⁰ el Bağdâdî, 68.

⁶⁸¹ el Fevzân, 235.

⁶⁸² el Fevzân, 235.

⁶⁸³ Abdulazîz b. Ahmed el Buhari, **Keşful Esrâr an Usûli Fahrul İslam el Pezdevî**, Beyrut, 2012, 356.

⁶⁸⁴ el Bağdâdî, 75.

⁶⁸⁵ el Bağdâdî, 75.

15. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu, Ebu Yalâ'nın tercih ettiği ve fakahadan bir cemaatin belirttiği gibi, bir delile ihtiyaç duymaksızın ilk emir üzerine mükellef emri zamanında yapamadı ise kazası vaciptir⁶⁸⁶. Kelvezânî ve ibnî Âkil⁶⁸⁷ gibi usûlcüler de; kul belirli vakitte yapması gereken bir görevi vaktinde yapılmazsa vakit çıktıktan sonra yeni bir emir olmadığı sürece kazası vacip değildir.

16. el-Bağdâdî, Nebi (sav)in zatına mahsus emir kendisini ayrı tutan bir delil olmadıkça başkalarını da kapsar. Ahmet b. Hanbel, Ebu Hanife, bazı Mâlikî ve Şâfiîler bu kanaattedirler. Aynı şeklide Nebi (sav) in sahâbeden birine emri de diğerlerini kapsar demişlerdir⁶⁸⁸. Kelvezânî, Temim ve bazı Şâfiîler hitap kime yönelik ise o kişi emrin gereğinden sorumludur demektedirler⁶⁸⁹.

17. el-Bağdâdî Ahmed b. Hanbel'den zahir olan görüşe istinaden mükellefe ulaşmadan önce nesh gerçekleşmez demektedir. Kelvezânî ise nasih mükellefe ulaşmadan önce nesh gerçekleşir, vekilin azlinde olduğu gibi demektedir⁶⁹⁰.

18. Kelvezânî ve bazı Şâfiîler Kur'an'ın sünnetle nesh olmasının caiz olduğunu söylemişlerdir El Bağdâdî bunlara cevaben Kur'an ve mütevatir sünnetin âhad haber ile neshi aklen caizdir ancak şeran mümkün olamayacağını söylemiştir⁶⁹¹.

19. el-Bağdâdî'ye göre Sahâbenin ihtilaf ettiği konulardan birinde tabiin icmâ etse tabiinin icmâsına uyulur ve sahâbenin görüş beyan ettiği diğer husus terk edilir Ebu Hanife ve Kelvezânî de aynı görüştedir⁶⁹². Kadı Ebu Yalâ ve bazı Şâfiîlere göre tabiînin icmâsı geçerli değildir sahâbenin diğer görüşü de alınabilir demişlerdir⁶⁹³.

20. el-Bağdâdî'ye göre tabiinden biri sahâbelerin yaşadığı bir dönemde ictihat seviyesine ulaşsa onun görüşüne itibar edilir ve icmâsı muteberdir. Said b. Müsey-

⁶⁸⁶ el Bağdâdî, 75.

⁶⁸⁷ el Fevzân, 246.

⁶⁸⁸ el Bağdâdî, 76.

⁶⁸⁹ el Bağdâdî, 76.

⁶⁹⁰ el Bağdâdî, 87.

⁶⁹¹ el Bağdâdî, 87.

⁶⁹² el Bağdâdî, 88.

⁶⁹³ el Fevzân, 298.

yeb (94/ 713) ve Şurayh (80/699) gibi tabiiler buna örnek verilebilir. Ahmed b. Hanbel-den bir rivayette de, Kelvezânî ve İbnî Âkil de aynı kanaattedirler⁶⁹⁴. Ebu Yalâ ve bazı Şâfiîler e göre sahâbe Kur'an'ın nüzulüne şahit olmuş tevili diğerlerinden daha iyi bildikleri için icmâsı muteber değildir⁶⁹⁵.

21. el-Bağdâdî'nin de aralarında bulunduğu, Şâfiî'nin kadim görüşü, İmam Mâlik, bazı Hanefîler ve Ahmed b. Hanbel'den ⁶⁹⁶ meşhur olan; sahâbe kavli ister dört halifeden zuhur etmiş olsun ister onların dışındakilerden zuhur etmiş olsun fark etmesizin mutlak olarak şer'î hüccettir⁶⁹⁷. Kelvezânî'nin de aralarında bulunduğu, Şâfiî'nin cedid kavli, Gazzâlî, Âmidî, Şevkânîye göre sahâbe kavli hüccet değildir⁶⁹⁸.

22. el-Bağdâdî ye göre aslın hükmünün fer'e geçebilmesi için kasır olmamalıdır. Kelvezânî ve Şâfiîler ise kasır illet ile de ihticac olunacağı görüşündedirler⁶⁹⁹.

23. el-Bağdâdî münasip şer'î bir hükmü ihtiva edecekse illet olarak alınmasının caiz görmektedir, kendi mezhebinden İbnAkil illet olarak alınamayacağı kanaatinde-dir⁷⁰⁰.

24. el-Bağdâdî iki delil birbiri ile çeliştiği zaman lafız veya manadan tercih yapılabileceğini belirtmiştir. Manadan tercih yapılacağı zaman iki illetten biri hüküm değeri de hisslerle algılanan bir vasıf ifade ettiğinde Ebu Yalâ ile aynı görüşü paylaşarak hissi olan vasfı tercih etmektedir. Kelvezânî hissi vasfı değil hüküm ifade eden vasfı tercih etmiştir⁷⁰¹.

⁶⁹⁴ el Fevzân, 298.

⁶⁹⁵ el Fevzân, 298.

⁶⁹⁶ el Fevzân, 321.

⁶⁹⁷ el Bağdâdî, 92.

⁶⁹⁸ el Fevzân, 322.

⁶⁹⁹ el Bağdâdî, 103.

⁷⁰⁰ el Bağdâdî, 103, el Fevzân, 388.

⁷⁰¹ el Bağdâdî, 117.

25. Ravinin şartları konusunda Kelvezânî İmam Şâfiî'nin görüşüne meyleterek, te'vile açık itikadî açıdan fasık olan ravinin rivayetinin geçerli olduğunu söylerken, el Bağdâdî ravide adalet şartını ön planda tutmaktadır⁷⁰².

26. el-Bağdâdî, vazi hükümlerden şartı hem illet hem de sebebin tabileri olarak zikretmiştir⁷⁰³. Şartı sadece sebebin tabisi olarak kabul edenlerin yanıldığını söylemiştir⁷⁰⁴.

27. İçerisinde hiçbir zarar bulunmayan sadece faydalı olan veya çok az oranda zarar bulunan ve aynî ile faydalanılan şeyler hakkında Kelvezânî Mu'tezileden bazıları gibi şerî ahkâmdan bir hüküm olmadığını ve mübah olduğunu söylemiştir. el-Bağdâdî ise Ebu Yalâ ise yasak olduğunu söylemişlerdir⁷⁰⁵.

28. Hükümün ikinci rüknü olan Hâkim kavramını da "Kendisinden başka bir hükmedici bulunmayan Yüce Allah ve O'nun hükmettiğini açıkça tebliğeden Rasulüdür" diye tanımlayan el-Bağdâdî, bu noktada çoğunluk usulcülerden ayrılır⁷⁰⁶.

29. Cumhurdan ayrı olarak vazi hükümlerden üçüncü sırada mun'akidi zikretmiştir⁷⁰⁷.

30. el-Bağdâdî teklifi hükümlerden vacibi mükellefin sorumluluğu açısından muayyen ve müphem vacip şeklinde ikiye ayırmaktadır. Her bir mükellefin bizzat kendisinin yapması gereken vacibi muayyen vacip olarak tanımlarken şari tarafından sınırları belirlenmiş olanlardan birinin yapılmasını yeterli olduğu vacibe de müphem vacip adını vermiştir⁷⁰⁸.

31. Bir sebep veya şarttan dolayı vacip, vacibin tamamlayıcısı olduğu için mükellef haram ve helalin birbiri ile karıştığı bir durumla karşılaştığı zaman haramı

⁷⁰² el Bağdâdî, 51.

⁷⁰³ el Bağdâdî, 35.

⁷⁰⁴ el Bağdâdî, 35.

⁷⁰⁵ el Bağdâdî, 31.

⁷⁰⁶ el Bağdâdî, 23.

⁷⁰⁷ el Bağdâdî, 37.

⁷⁰⁸ el Bağdâdî, 24.

işlememesi için o karışan şeyden kaçınması da vaciptir⁷⁰⁹. Tezkiye edilmiş et ile leş birbirine karışsa mükellef harama düşmemek için uzak durması gerekir. Bununla beraber yediği kısım tezkiye olan et olursa el Bağdâdî'ye göre batinen haram işlemiş olmayıp zahiren kendisine helal olmayan bir şeyi yapmış olur⁷¹⁰. el Bağdâdî bu konuda cumhurdan ayrı olarak kendisi bir görüş dile getirmiştir⁷¹¹.

32. el-Bağdâdî, bir haberin mütevatir olması için ravi'nin adil ve müslüman olmasını şart olarak görmemektedir⁷¹².

33. Maslahatı mürseleyi cumhur delil kabul etmesine rağmen kendisi delil olarak kabul etmemektedir⁷¹³.

34. el-Bağdâdî, bir olayda bir şahıs için karine olmadan ilim ifade eden, başka bir olayda da başka bir şahıs için ilim ifade eder demekle ehli sünnetten ayrı bir görüş sunmakla mutezilenin serdettiği gibi bir görüş benimsemiştir⁷¹⁴. Ehli Sünnete göre ise kişiler gerek sıfatları gerekse de şahsi algılamaları açısından birbirinden farklıdır ve biri için ilim ifade eden bir başkası için ilim ifade etmeyebilir.

35. Bir marifeye muzaf olan tekil isim el-Bağdâdî'ye göre umum ifade eder. Cumhur bu tür marifenin umum ifade ettiğini kabul etmez, el-Bağdâdî bu konuda cumhura muhalefet etmiştir⁷¹⁵. Şöyle ki bir kişi "زوجتي طالق" dese ve eşlerinden herhangi birini kast etmese cumhura göre eşleri arasında kura çekilir kurada çıkan kadın boş olur. el-Bağdâdî'ye göre bu lafız umum ifade ettiği için bütün karıları boş olur⁷¹⁶.

⁷⁰⁹ el Bağdâdî, 27.

⁷¹⁰ el Bağdâdî, 27.

⁷¹¹ Abdulaziz eş Şeşrî, 55.

⁷¹² el Bağdâdî, 47.

⁷¹³ el Bağdâdî, 94.

⁷¹⁴ Abdulaziz eş Şeşrî, 145-146.

⁷¹⁵ Abdulaziz eş Şeşrî, 239.

⁷¹⁶ El Fevzân, 240.

36. Gerek akıllılar gerekse de akılsızlar için kullanılan şart edatları umum ifade eder. el-Bağdâdî burada da usûlcülerin çoğunluğuna muhalefet ederek "أى" Şart edatının da umum ifade ettiğini söylemektedir⁷¹⁷.

37. el-Bağdâdî'ye göre iktiza ve işaret mefhumun içeriğine girmektedir ancak usûlcüler bu ikisini gayri sarîh mantuk'un içerisinde saymışlardır. El-Bağdâdî'nin takip etmiş olduğu bu yöntem diğerlerinden daha güzeldir çünkü bu ikisi mantuktan değil kelimadan anlam yolu ile çıkmaktadır⁷¹⁸.

38. el-Bağdâdî diğer usûlcülerden ayrı olarak imânın veya işaretin delaletinin aynı olduğunu aralarında bir fark olmadığını kabul eder. Diğer usûlcüler ima'nın delaletini kelamın siyakında açık olmayan bir manayla bağlantının ortaya çıkarılmasıdır, İşaretin delaletini ise; siyakında kast olunmayan manayı lafzın göstermesi şeklinde tanımlamışlardır⁷¹⁹.

39. el-Bağdâdî neshi diğer usûlcüler gibi nasîh üzerinden değil "الرفع" mastarı üzerinden tanımlama yapmıştır. Neshin bu şekilde tanımlaması gerek lafız gerekse de mana itibarı ile birbirine uygunluk göstermiştir⁷²⁰. Nasîh üzerinden neshin tanımının yapılmasını oldukça eksik bir tanımlama olarak görmektedir⁷²¹.

40. el-Bağdâdî'ye göre aynı asırda yaşayan müctehitlerin hepsinin ölmesi ve kendilerine muhalefet edecek kimsenin kalmaması icmânın olması için şarttır. Cumhura göre bu şart değildir⁷²².

41. el-Bağdâdî İmam Mâlik, Bazı Şâfiîler ve Hanbelîlerin⁷²³ ıstıslahın kısımlarından zaruri maslahatları hüccet saydığını zikretmekle beraber kendisi zaruri maslahatı hüccet olduğunu kabul etmemektedir⁷²⁴.

⁷¹⁷ el Bağdâdî, 62.

⁷¹⁸ el Fevzân, 262.

⁷¹⁹ el Fevzân, 264.

⁷²⁰ el Fevzân, 279.

⁷²¹ el Bağdâdî, 85-86.

⁷²² el Bağdâdî, 90.

⁷²³ el Fevzân, 338.

42. el-Bağdâdî kıyası celiyi maktu muvafakat kıyası hafiyi de maznun mefhum olarak isimlendirmektedir⁷²⁵.

43. el-Bağdâdî kıyası illet, kıyası delalet, kıyası şebah ve kıyası tard olmak üzere kıyasın dört nev'inin olduğunu söylemektedir. Çoğunluk ise kıyası tard hariç üç çeşidinin olduğunu söylemektedir⁷²⁶.

44. Kıyasın rükünlerinden aslın hükmünün fer'e geçebilmesi için iki şart belirtmiştir. Bu şartlardan ikincisi aslın hükmü her iki hasm açısından müttetik olması gerekeceğini dile getirmiştir. Cumhura göre esah olan böyle bir şart söz konusu değildir⁷²⁷. el Fevzân müellif konunun sonunda "ittifak şarttır " cümlesi ile hasımlar arasında bir şekilde men söz konusu olabilir gerekçesi ile hükmün ümmet arasında müttetik olmasını murat etmiş olabileceğini de eklemektedir⁷²⁸.

45. el-Bağdâdîye kıyas konusunda caminin özelliklerinden itrat; illet var oldukça beraberinde hükümün de var olması şart koştur. Kelvezânî ise bu şartı illet için zikretmez. Hükmün vüruduna mahsus olarak zikreder. Hanefî, Mâlikîlerin ve Hanbelîlerin çoğunluğu bu görüştedir⁷²⁹.

46. el-Bağdâdî islam hukukunun delillerini sıralarken nesih ve tevil kabul etmeyip kesin olduğu için ilk sırada icmâyı sonrasında Kur'an ve mütevatir sünneti daha sonra da ahad haberi en son sırada ise nassların kıyasını zikreder⁷³⁰.

47. Bir müctehit bir konuda kelamın sarihini, zahir ve mücmelini, hakikatini, umum ve hususunu, muhkem ve müteşabihini, mutlak ve mukayyetini nass olduğunu ve olmadığını biliyorsa o konuda müctehit olduğunu kabul etmektedir⁷³¹.

⁷²⁴ el Bağdâdî, 94.

⁷²⁵ el Bağdâdî, 97. el Fevzân, 356-359.

⁷²⁶ el Bağdâdî, 111.

⁷²⁷ el Fevzân, 359-361.

⁷²⁸ el Fevzân, 361.

⁷²⁹ el Bağdâdî, 102, el Fevzân, 381-382.

⁷³⁰ el Bağdâdî, 114-115.

⁷³¹ el Bağdâdî, 120.

48. el-Bağdâdî ameli şer'î konuda ictihadın tecezzî olabileceği kanaatindedir. İbnTeymiye ve talebesi İbn Kayyım da aynı kanaattedirler⁷³². Diğerleri ise ictihadın tecezzî edilemeyeceği görüşündedirler. Kasimî de kitaba yazdığı dip notta doğrusunun bu olduğunu söylemiştir⁷³³.

49. el-Bağdâdî müctehit olarak tanımlanan kişi kitap ve sünnetten ahkâm ayet ve hadisleri bilmesi gerekir. Kur'andaki ahkâm ayetlerinden beş yüz ayeti lafzen ezber olmasa da mana olarak bilmesi gerektiğini sünnette ise hadis imamlarının kitaplarında tedvin ettiği ahkâm hadisleri bilmesi gerektiğini söylemektedir⁷³⁴.

B. FUKAHA YÖNTEMİ İLE MÜTTEFİK OLDUĞU GÖRÜŞLERİ

1. el-Bağdâdî, mendupu tanımlarken hitabın zatından değil de hitabın eserinden mendup'u tanımlayan fukaha'nın yöntemini benimsemiştir⁷³⁵.
2. el-Bağdâdî va'zî hükümlerden sahihi fukaha mesleği usûlcüler gibi " mükellef yaptığı zaman kendisine yeterli olup zimmetinden düşen şey"⁷³⁶ olarak tanımlamıştır⁷³⁷.
3. el-Bağdâdî'ye göre Hanefîlerde olduğu gibi beyan hitap vaktinden sonraya da kalabilir⁷³⁸.
4. Umum lafzı işiten kişi duyduğunda bir araştırma yapmaksızın derhal inanması vaciptir⁷³⁹.

⁷³² İbn Kayyım el Cevzi, 4/216.

⁷³³ el Bağdâdî, 120.

⁷³⁴ el Bağdâdî, 119.

⁷³⁵ Abdulaziz eş Şeşrî, 62.

⁷³⁶ el Bağdâdî, 35.

⁷³⁷ Bu şekilde tanımlanması daha çok ibadetler konusunda anlam kazanmaktadır çünkü ibadetlerin faydası mükâfat olarak tanımlanırsa sahih ibadete fukaha gibi yeterli olmuş ve kazayı ıskat etmiştir denilmesi gerekir. İbadetlerin semeresi emre muvafakat etmek ve mükâfatı elde etmek olarak tanımlanırsa mütekellimin gibi o zaman da sahih ibadete emre muvafık demek gerekir. Bkz. Abdulaziz eş Şeşrî, 100.

⁷³⁸ el Bağdâdî, 61, Abdulaziz eş Şeşrî, 235.

⁷³⁹ el Bağdâdî, 63.

5. Muhassısatlar bahsinde hass lafzın âmm lafızdan sonraya kalması konusunda cumhur; hass lafzın âmmdan önce ve sonraki bir tarihte olmasını caiz görmüşlerdir. Hanefîler ise müteahhir lafız hass lafızdan sonra geliyorsa hassı nesh eder, hass lafız ise âmmı tahsis eder demişlerdir. el-Bağdâdî bu konuda Hanefîler ile aynı görüştedir⁷⁴⁰.
6. Hanefîler Kur'an sünneti açıklamaz aksine sünnet Kur'anı açıkladığı için Kur'anın sünneti tahsis edeceği kanaatindedirler. el-Bağdâdî de bu konuda Hanefîlerle aynı görüşü paylaşmaktadır⁷⁴¹.
7. Hanefîler sahâbe kavli kıyastan daha güçlü bir hüccet olduğu için umumu tahsis edeceğini söylemektedirler. el-Bağdâdî de Ahmed b. Hanbelden bu şekilde bir rivayete dayanarak bu konuda Hanefîler ile aynı görüştedir⁷⁴².
8. İmam Şâfiî ve onun gibi düşünen fakihler nass lafzını zahiri de içine alacak şekilde kullanmıştır. el-Bağdâdî lafzı usûl ilmi açısından nass ve zahir olarak iki ayrı tanımlama yaparak Hanefîlerin tanımladığı gibi nass bir tek manaya gelen, zahir ise başka manaya gelmesi mümkün olmakla beraber zihinde oluşan öncelikli manaya sahip lafızdır tanımını yapmaktadır⁷⁴³.
9. el-Bağdâdî emrin vücup ifade ettiğini söyleyip mutezilenin aksine fukaha ve mütekelliminden bazılarına göre irade şart değildir görüşüne katılmaktadır⁷⁴⁴.
10. el-Bağdâdî emri istila yolu ile bir şeyin yapılmasını bir kimseden istemek şeklinde tanımlamaktadır derken Eş'ari'nin Allahın keliması konusundaki emri lafzi ve emri emri nefsi diye ikiye ayırmasına da katılmamaktadır ve bunu batıl olarak tanımlamaktadır⁷⁴⁵.

⁷⁴⁰ Abdulaziz eş Şeşrî, 266-267.

⁷⁴¹ el Fevzân, 202-203.

⁷⁴² el Fevzân, 205.

⁷⁴³ Abdulaziz eş Şeşrî, 217, el Fevzân, 157.

⁷⁴⁴ el Bağdâdî, 73.

⁷⁴⁵ Abdulaziz eş Şeşrî, 288.

11. el-Bağdâdî emrin tekrar edilmesi gerekmediği kanaatindedir⁷⁴⁶.
12. el-Bağdâdî Nasih mükellefe ulaşmadan önce yürürlüğe girmez ve nesh gerçekleşmiş olmayacağını kabul etmektedir Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'den zahir olan görüş de bu şekildedir⁷⁴⁷.
13. el-Bağdâdî'ye göre istinbat ile sabit olan kasır illet muteber değildir. Hanefîlerin çoğunluğu ve Hanbelîlerin çoğunluğunun Ahmed b. Hanbel'den benimsediği görüşü de⁷⁴⁸ bu şekildedir⁷⁴⁹.
14. İleti belirleme yollarından deveran Hanefîlere göre fasit bir yöntemdir ve ne kati ne de zanni olarak talil olunur demektirler. El-Bağdâdî de aynı görüştedir.

⁷⁴⁶ el Bağdâdî, 74.

⁷⁴⁷ el Bağdâdî, 87.

⁷⁴⁸ el Fevzân, 385.

⁷⁴⁹ el Bağdâdî, 103.

SONUÇ

Safiyuddin İbn Abdilhak el-Bağdâdî, Hanbelî mezhebi âlimlerinden biridir. Çok yönlü bir alim olan el-Bağdadi, usûl ve fıkıh alanında yetkinliğini ispatlamış büyük bir ilim adamıdır. Fıkıh usûlü alanında oldukça önemli eserler hazırlayan İbn Abdilhak el-Bağdadi'nin usul anlayışı bugüne kadar ortaya konulabilmiş değildir. Biz bu çalışmamızda onun usule ilişkin yazmış olduğu *Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl* adlı eseri - ki onun *Tahkikul Emel fi İlmeyle Usûl Vel Cedel* adlı usûl kitabının ihtisar edilerek hazırlanmıştır- çerçevesinde usul anlayışını tespit etmeye çalıştık.

el-Bağdadi, İslamî ilimlerin olgunluk döneminde yaşamış bir âlimdir ve döneme kadar usûlde birçok temel konulara açıklık getirilmiştir. Bununla birlikte fıkıh usûlünün içerisindeki ihtilaflı konulara yaklaşım ve çözüme kavuşturma yöntemine baktığımızda Hanbelî ekolüne bağlı kalmakla beraber, zaman zaman memzuç bir yöntem de sergilediği gözlerden kaçmamaktadır.

Hanbelî mezhebinin usûl literatürü, sistematik bakımdan fukaha yöntemini temsil eden Hanefîyye metodundan ziyade Mütakellimin metoduna daha uygundur. Bu sebeple de el-Bağdâdî'nin bu eserinden hareketle Hanbelî usûlünü de mütakellimin metodu arasında saymak mümkündür. Ancak Hanbelîler, mütakellimin metoduna birçok meselede muhalefet etmişlerdir.

el-Bağdadi, usûlünde kendi mezhebi mensubu alimlere de bazı konularda muhalefet etmiştir. Hanbeli mezhebinin önde gelen alimlerinden Kelvezânî'ye muhalefeti buna örnek olarak verilebilir. Hatta *Kavâidu'l-Usulve Meakidu'l Fusûl* eseri Kelvezânî'ye karşı yazılmıştır denilebilir. Çünkü Kelvezânî Mutezilenin önde gelen alimlerinden Ebu'l-Hüseyin el-Basri'den etkilenmiş ve onun görüşlerini, te'lif ettiği *et-Temhid* adlı fıkıh usulü kitabında isim vermeden ya tamamen ya da kısmen nakletmiştir.

el-Bağdâdî bu kitabında Hanbelî mezhebinin genel ilkelerinden yola çıkarak zaman zaman fukaha yönteminden de istifade etmek suretiyle fıkıh ve fıkıh usulü alanında verilen eserler zincirine bir halka olmuştur.

el-Bağdâdî, aldığı hadis bilgisinin semeresini telif etmiş olduğu bu usûl kitabında rahatlıkla sergilemiştir diyebiliriz. Sünnet bölümünde Rasulullah'tan yapılan rivayetleri dakik bir şekilde temellendirip, hem kendisinin hem de sonradan gelenlerin istifade edebileceği bir sonuca ulaşmıştır.

el-Bağdâdî, delillerin tenakuz etmeyeceğini dile getirerek asıl itibariyle Allah ve Rasulünün vermiş olduğu haberlerde, hükümlerde, tenakuz olmadığını ve elde bulunan haber veya hükümlerde bir tenakuz gibi görünen hususların ya ravinin galatından dolayı kizb ya da çelişenlerden birinin mensuh olduğu için bu görüntünün ortaya çıktığını söylemekle delillerin değerlendirmesinde geniş bir çerçeve belirlemiştir. Tenakuzun olması durumunda da işletmiş olduğu tercih kuralları ile de rivayet edilmiş olan delili sonuna kadar kullanım alanında tutmaya çalışmıştır denilebilir.

el-Bağdâdînin dikkat çeken bir yönü de müctehitte bulunması gereken vasıfları sıraladıktan sonra ictihadın bölümlere ayrılabilmesini savunarak, saydığı bu vasıflara sahip bir kişi bir meseleyi biliyorsa o bildiği konuda müctehit olabileceğini, bilmiyorsa başka bir meselede müctehit olabileceğini kabul etmektedir.

el Bağdâdînin usulde önemli yaklaşımlarından biri de kıyas konusudur. el-Bağdâdî, haddler ve keffâretler de dâhil olmak üzere, Şarî'nin vasıf ve sebep kıldığı hususlarda kıyasın uygulama alanı bulacağını savunarak kıyasın uygulama alanını daha da genişletmiştir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Allame Ali b. Muhammed, **el İhkâm fî Usûli'l Ahkâm**, Riyad, 2003.
- Apaydın, H.Yunus, "*Zahiriyye* ", **DİA**, İstanbul, 2013.
- Askalanî, Ahmed b. Ali b. Hacer, **Fethul Barî bi Şerhî Sahihi'l Buharî**, Tahk: Abdulkadir eş Seybe Ahmed, Beyrut, 2001.
- Bedir, Murtaza, "Kelamcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülahazalar", **İslam Araştırmaları Dergisi**, 29 (2013).
- Bedran, Abdulkadir b. ed Dımeşkî, **el Medhal ila Mezhebi'l İmam Ahmed b. Hanbel**, Beyrut, 1981.
- Bingöl, Abdülkuddüs "*İstidlâl* " **DİA**, İstanbul- 2001.
- Buharî, Abdulazîz b. Ahmed, **Keşful Esrar an Usûli Fahrul İslam el Pezdevî**, Beyrut, 2012.
- Çetin, Abdurrahman, "*Nesih* ",**DİA**, İstanbul, 2006.
- Çolak, Abdullah, **İslam Hukuku (Ceza ve Borçlar Hukuku)**, Malatya, 2015.
- Darekutnî, Ali b. Ömer, **Sünen** Beyrut, 2011.
- Dımaşkî, Ebu'l Fidâ İsmail b. Amr ibn. Kesir el-Kureyşî, **Tefsiru'l Kur'ani'l Azim**, Riyad, 1997.
- Dönmez, İbrahim Kâfî, "*İcmâ*", **DİA**, İstanbul, 2000.
- Duman, Ali, "Ebu Hanife'nin Hüküm İstinbat Yönteminin Fukaha Usulündeki Rolü", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, s. 13.
- Duman, Ali, **İlitam ve İlahiyat Fakülteleri İçin İslam Hukuku Usulü Dersleri**, Öncü Yayınevi, Ankara, 2014.

Ebu Davut, Süleyman b. Eşas Es Secistanî, **Sünen**, Riyad, yy.

el-Bağdâdî, Safiyyuddin Abdülmü'min ibn Abdilhâk, **Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl**, Tahk. Ahmet Mustafa et Tahtavî, Mahmud Abdurrahman Abdülmun'im, Kahire, 1997.

_____, **Kavâidu'l usûl ve Meakidul Fusul Muhtasaru Tahkiku'l Emel Fi İl-meyi'l Usûl ve'l Cedel**, Tahk: Ali Abbas el Hakimî, Mekke, 1988.

el-Fevzân, Absullah b. Salih **Teysirul Vusûl ilâ Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusûl**, Riyad, 2010.

Gazâlî, Ebu Hamid **Şifa'ul Ğalil fî Beyani's Şebhi ve'l Muhayyeli ve Mesalik't Te'vil**, Tahk: Ahmed el Kebisi, Bağdat, 1971.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **el Mustasfa min İlmi'l Usûl**, Tahk. Hamza b. Zuheyr Hafız, Medine-i Münevvere, yy.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, **Haşiyetu Nesematu'l Esrâr âlâ Şerhî İfada-ti'l Envâr âlâ Metni Usûli'l Menâr**, Kahire, 1979, 54.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b.Said, **el İhkâm fî Usûli'l Ahkâm**, Beyrut, yy.

İbn Manzur, Ebu Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el Afriki el Mısırî, **Lisanul Arab**, Beyrut, yy.

İbn Teymiyye, Şeyhu'l İslam Ahmed, **Mecmu'ul Fetevâ**, Medine-i Münevvere, 2004.

İbnî Hişam, Ebu Muhammed Abdullah Cemaluddin el Ensarî, **Şerhü Katrun Neda ve Bellu's Sadâ**, Beyrut, 1992.

İbn Kayyım, Şemsüddin Ebî Abdillâh Muhammed b.Ebî Bekir, **el cevzî, İ'lamu'l Mu-vakkiîn**, Beyrut, 1997.

İbn Kudâme, Muvafukuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el Makdisî, **Ravzatu'n Nazır ve Cennetü menâzir fî Usûli'l Fıkıh**, Tahk: Abdulkerim Ali b. Muhammed En Nemle, Mektebetü'r Rüşt, Riyad, 1993.

İbn Recep, Abdurrahman b. Ahmed el Hanbelî, **ez Zeylû alâ Tabakati'l Hanabile**, Tahk. Abdurrahman b. Süleyman el Uşmeyn, Mekke, yy.

İltaş, Davut, "Fıkıh Usulü Yazımında "Kelamcılar Yöntemi ile Fakihler Yöntemi" Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", **Bilimname** XVII, 2009.

Koca, Ferhat " *Hanbelî Mezhebi*" **DİA**, İstanbul, 1997,

_____, " *İbn Kudâme, Muvafukuddîn* ", **DİA**, İstanbul, 1999.

_____, " *İstidlâl* ", **DİA**, İstanbul, 2001.

Maruf, Naci **Tarihu Ulemau'l Mustansiriyye**, Bağdat, 1959.

Mekkî, Muhammed, **Bağdat**, Londra, 2005.

Merginanî, Burhaneddin Ebî'l Hasan Ali b. Ebî Bekir, **el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l Mubtedî**, Dımaşk, 2006.

Nahas, Ebu Cafer, **Kitabu'n Nasih ve'l Mensuh fi'l Kur'ani'l Kerim**, by, 1938.

Neccâr, İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Ziyat, Hamid Abdulkadir, Muhammed Ali, **Mu'cemul Vasit**, by, yy.

Nevevî, Yahya b. Şeref, **Sahihi Müslim Bi Şerhi En Nevevî**, Tahk: Muhammed Fuad Abdalbaki, Beyrut, 2010.

Özel, Ahmet, " *Kelvezânî* ", İstanbul, 2002.

Özsoy, İsmail, " *Faiz* ", **DİA**, İstanbul, 1995.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. el Hüseyin, **el Mahsûl fî İlmi Usûli'l Fıkıh**, Tahk. Cabir Feyyaz el-Alvanî, Beyrut, yy.

Salih Suphi, **Ulûmu'l Hadis ve Mustalâhuhu**, Beyrut, 2009.

Sellamî, Ebu Muallâ Muhammed İbn Raffî **Tarihu Ulemau Bağdâd el Müsemma Muntehabu'l Muhtar**, Beyrut, 2000.

Serahsî, Ebu Bekir Muhammed Ahmed b. Ebî Sehl, **el Usûl**, thk. Ebu'l Vefa el -Afganî, Beyrut, 2005.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, **el İtkan fî Ulûmi'l Kur'an**, Kahire, 2004.

Şaban, Zekiyyüddîn, **Usûlu'l Fıkhi'l İslamî**, Bingazi, 1995.

Şâfiî, Ebu Abdullah Muhammed b İdris, **er Risale**, Tahk: Rıfar Fevzi Abdulmuttalip, Beyrut, 2011.

Şeşrî, Sa'd b. Nasır b. Abdulaziz, **Şerhu Kavâidu'l Usûl ve Meâkidû'l Fusul**, Riyad, 2006.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, **İrşadu'l Fuhûl İlâ Tahkiki Min İlmi'il Usûl**, Tahk: Ebu Hafs Sami b. el Eş'arî, Daru'l Fazile- Riyad, 2000.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sureti **Camiu't Tirmizi**, Hadis no: 3805, Riyad, yy.

Topdemir, Hüseyin Gazi " *İbn Abdikhak el-Bağdâdî*", **DİA**, İstanbul, 1999.

Tufî, Süleyman b. Abdulkavî es'Sarsarî el-Hanbelî, **el Bülbül fî Usûli'l Fıkh**, Riyad, 1989.

Zeydan, Abdulkerim, **el Veciz Fi Usûli'l Fıkh**, Beyrut, 2006.

Zuhaylî, Vehbe, **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, Müt. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul, 1989.

_____, **Usûlu'l Fıkhi'l İslamî**, Dimaşk, 2008.